

5. Csoportos és szervezett bűnözés

Haller József – Kováts Daniella – Fogarasi Mihály – Ivaskevics Krisztián

5.1. A problémakör keretei

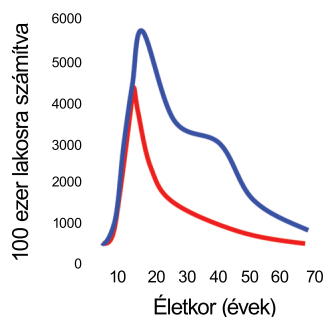
A korábbi fejezetekben szereplő és más, itt nem tárgyalt bűnözők (tolvajok, betörők stb.) veszélyesek ugyan, de sérülékenyek is. Egymagukban állnak szemben a társadalomnak a bűnüldözésre és a büntető jogszolgáltatásra specializálódott szervezeteivel, és egyben az egész társadalommal. Bújkálniuk kell, és nem ússzák meg anélkül, hogy újra és újra börtönbe ne kerülnének (CUTHBERTSON 2017). Ez leggyakrabban a tulajdon elleni bűntettek elkövetőivel fordul elő, akiknek csaknem 80%-át tartóztatják le újra a büntetés letöltését követő 3 éven belül, és kétharmadukat újra el is ítélik – legalábbis az Egyesült Államokban (LANGAN–LEVIN 2002). A korai szakirodalom hajlamos volt az ilyen bűnözőket „atomisztikusan” szemlélni (SHINNAR–SHINNAR 1975), mint önálló egységeket, amelyek bűnözői karrierjét kizárólag a kezdés éve, a karrier tartóssága, a büntetések gyakorisága stb. határozza meg (BLUMSTEIN et al. 1986). A büntetteket azonban gyakran követik el csoportosan.

Ennek legegyszerűbb esete, amikor az elkövetők tömeget alkotnak, tehát nem csoportot a szó valódi értelmében. Csaknem véletlenszerűen tartózkodnak egy helyen, sajátos körülmények hatására működnek együtt valamilyen bűncselekmény végrehajtásában, és nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy ezt a jövőben szándékosan együttműködve tennék meg. Veszélyességük abban az erőben nyilvánul meg, amelyet a tömeg jelent, mert az elkövetők létszáma az esetek többségében nagy. A szervezettségnek egy magasabb fokát képezik a kisebb-nagyobb bűnözői csoportok. Ezek még nem alkotnak valódi, intézményesült szervezeteket, de a tagok nem véletlenszerűen működnek együtt, és nagy a valószínűsége annak, hogy együttműködésük tartós lesz.

A csoportos vagy magányos elkövetés függ az életkortól és a bűntett típusától, de kevés kivételtől eltekintve a bűntettek többségét csoportban követik el (12. ábra).

A csoportos elkövetésnek több következménye is van a társadalom szempontjából. Egyrészt a csoport tagjai kiegészítik egymás erejét és „szaktudását” (a tagok egyúttal ki is tanítják egymást), másrészt biztosítják a bűnelkövetés folyamatosságát akkor is, ha néhány elkövetőt elítélnek és bebörtönöznek (REISS 1988). A csoport fejlődése során valóságos „üresedési láncolatok” jöhetnek létre (EKLAND–OLSON et al. 1993), amelyben a bűnüldözés által üressé tett pozíciókat új emberek töltik be, akik vagy nem voltak tagjai a csoportnak korábban, vagy még soha nem követtek el bűntetteket. Ez a folyamat tartóssá teheti a bűnelkövetést a bűnüldözés minden erőfeszítése ellenére. A csoportos bűnelkövetés ezért válik eléggé súlyossá ahhoz, hogy kiemelten foglalkozunk vele: mert társadalmilag megnehezíti a bűnözés visszaszorítását.

Büntett típusa	Csoportos bűntettek %-os aránya a bűntettek teljes számához képest	
	Kamaszok (12–17 év)	Fiatalok (18–29 év)
Emberölés	83,1	57,7
Betörés	73,2	46,7
Rablás	65,4	48,8
Lopás	57,6	31,4
Fizikai erőszak	46,3	37,7
Szexuális erőszak	15,0	17,4
nők	50	
Pedofil erőszak		4

12. ábra

Csoportosan elkövetett bűncselekmények aránya bűnesetek szerint (balra), és összességében (jobbra)

Megjegyzés: Jobb oldali ábra: magányosan (kék) illetve csoportban (piros) elkövetett bűntettek számának alakulása az életkor függvényében (bűntett típustól függetlenül). Amint látható, a csoportosan elkövetett bűntett elsősorban fiatalokra jellemző. Kivételes esetektől eltekintve (például háború), nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy valaki csoportosan kövessen el pedofil vagy szexuális bűntetteket; az elkövetők elsőprő többsége magányosan cselekszik, ezért róluk az előző fejezetben volt szó. Nagyon gyakori viszont a csoportos bűnelkövetés más bűntett-típusoknál; ezekről ebben a fejezetben írunk. Megjegyezzük, hogy az „emberölés” kifejezés annak minden formáját magában foglalja.

Forrás: ANDRESEN–FELSON 2012; WIJMAN et al. 2015; SMALLBONE–WORTLEY 2001 alapján a szerző szerkesztése

A veszélyességnek egy még magasabb szintjén helyezkedik el a szervezett bűnözés. Az FBI adatai szerint a szervezett bűnözés szinte minden bűntípust magában foglal, a kocsilopástól a korrupción át a drogkereskedelemig, és kontinenseken átívelő nemzetközi keretek között működik (*transnational organized crime*). Bizonyos bűntettek (például drogbűnözés) kizárólag a szervezett bűnözés számlájára írható (MUNCH–SILVER 2017). Ez hatékony munkamegosztás mentén, sokszor magasán képzett szakemberek bevonásával, iparszerűen működik, komoly védelmet képes biztosítani a szervezet tagjai számára, és rendkívül jövedelmező, ezért a legnagyobb kihívást jelenti a bűnüldözés számára (*organized crime*). A szervezett bűnözés sajátos ága a politikai bűnözés, például a terrorizmus, amelynek veszélyessége elsősorban abban érhető tetten, hogy az anyagi vagy emberéletekben mérhető káron túl a társadalom struktúrájára és működésére is kihat (Ross 2012).

Az alábbiakban a csoportos és szervezett bűnözésnek ezekkel a szintjeivel fogunk foglalkozni, kivéve a terrorizmust, amely olyan szorosan kapcsolódik a társadalom átalakítására tett kísérletekhez, hogy külön fejezetet szentelünk neki. Mielőtt azonban erről rátérnénk, egy új tudomány alapjaival fogunk megismerkedni. Ez a tudományág a könyv megírása körüli időszakban kezd beépülni a bűnözés kutatásába, és mostanában kezdenek megjelenni első gyakorlati eredményei is.

5.2. A hálózatok tudománya

Ebben a fejezetben a csoportok alapvető jellegzetességeivel fogunk megismerkedni, két kutatópáros, Erdős Pál és Rényi Alfréd, illetve Barabási Albert-László és Albert Réka munkásságán keresztül. Mind a négyen az úgynevezett gráfelméletnek, a hálózatok tudományának kiemelkedő egyéniségei, sőt olyan személyiségek, akiknek meghatározó szerepe volt e tudományág kialakulásában (ERDŐS–RÉNYI 1959), illetve annak új magaslatokra emelésében (BARABÁSI–ALBERT 1999). Barabási könyvei magyar nyelven is hozzáférhetők ismeretterjesztő (BARABÁSI 2003) és szakmai színvonalon egyaránt (BARABÁSI 2017), ezért könnyű dolga van annak, aki behatóbban szeretne foglalkozni a kérdéssel.

A gráfelmélet matematikai modellekkel és számítási algoritmusokkal dolgozik, és azt szeretné megérteni, milyen szerkezete van a hálózatoknak (például csoportoknak, szervezeteknek), és azok hogyan működnek. A dolog matematikájával természetesen itt nem foglalkozunk, kriminálpszichológiai vonatkozásaival viszont igen. A hálózatoknak (és a matematikai modelleknek) ugyanis általános törvényszerűségeik vannak, amelyek ugyanúgy alkalmazhatók számítógépek vagy molekulák hálózataira, mint a szervezett bűnözésre. Megjegyezzük, hogy a hálózat tudományának nemcsak elvben vannak kriminálpszichológiai vonatkozásai, hanem a gyakorlatban is. Az alábbi fejezetekben látni fogjuk, hogy a modellt már alkalmazzák; általa próbálják megérteni azt, miként jönnek létre, fejlődnek és miképpen szűnnek meg a zavargások; használják annak előrelátására, hogy mi történik akkor, ha a bűnöző hálózat egyik vagy másik tagját letartóztatják stb. Ezek lényegében a csoportos és szervezett bűnözés alapkérdései, amelyek megválaszolásához a hálózatok tudományának fontos hozzájárulása van.

5.2.1. Az óriáscsoport

Tételezzük fel, hogy egy partin 10 idegen jön össze, akik korábban soha nem látták egymást. Megjegyezzük, hogy a fejezet – kivéve az (itt még) többé-kevésbé elméleti bűnügyi példákat – Barabási fent hivatkozott munkáin alapul. Hivatkozásokat csak akkor fogunk feltüntetni, ha a forrás valamilyen más munka.

Hogyan szerveződik ez a 10 ember csoporttá? A partin eleinte kis csoportokban állnak szóba egymással; így létrejön néhány kis sejt, amelyen belül az emberek új ismeretségeket kötnek (13. ábra). A 10 vendég azonban továbbra is idegen egymás számára; nem szerveződnek olyan csoporttá, amely egységet alkotna. Elvileg ez csak akkor valósulhatna meg, ha minden csoporttag ismeretséget kötne az összes többivel, így létrejönne a teljes hálózat vagy teljes gráf. Ha ebben minden embert egy körrel, kapcsolataikat pedig olyan vonalakkal jelölnénk, amelyek a köröket (az embereket) összekötik, egy csaknem ábrázolhatatlan kapcsolatrendszer kapnánk, amelyben a 10 kört összesen 45 egyenes kapcsolná össze. Ha nagyobb csoportról lenne szó, mondjuk, 100 emberről, a lehetséges kapcsolatok száma már 4950. Az első kérdés, amelyet fel kell tennünk, hogy létre kell-e jönnie minden lehetséges kapcsolatnak ahhoz, hogy 10 vagy éppen 100 ember csoportot alkosson? Nos, nem feltétlenül. Ha a fent említett parti 10 vendégéből indulunk ki, és a kezdetben kialakuló sejtek tagjából hárman helyet cserélnek, máris létrejön az, amit óriáscsoportnak nevezünk (13. ábra).

13. ábra

Az óriáscsoport létrejötte

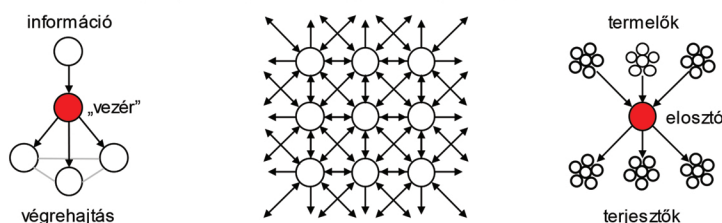
Megjegyzés: A parti elején kis, egymástól független csoportocskák jönnek létre (balra). A fekete nyilak a kapcsolatokat jelölik; a csoportokat megszámoztuk. A csoport szerkezete alapvető változáson megy át, ha pusztán három ember „átruccan” egy másik kis csoportocskába. A középső ábrán azt a kapcsolatrendszert ábrázoltuk, amely akkor alakul ki, ha az 1-es csoport kékkel színezett hölgye a 3-as csoportba, a 3-as csoport zölddel színezett hölgye a 2-es, míg a 4-es csoport barnával színezett férfi alakja az 1-es csoportba vándorol át. A három helycsere létrehozta az óriáscsoportot, amelyen belül az ismeretséget nyilakkal jelöltük, és amelyet a jobb oldali ábrán „gráfoltunk”. Ugyanitt látható a csoport néhány tulajdonsága, amelyről alább lesz szó. *Megjegyzés:* a „gráf” (*graph*) szó egyszerűen azt az ábrát jelenti, amellyel a kapcsolatok rendszerét ábrázolni szokták. A jobb oldali ábra tehát a kapcsolatrendszer gráfja, vagyis ábrája. A körök az embereket jelölik, a benne szereplő betűk az azonosítóikat (például Zn = zöld nő; Nf = narancssárga férfi). A vonalak a kapcsolatokat jelképezik.

Forrás: BARABÁSI 2003; 2017 alapján a szerző szerkesztése

Az óriáscsoport tagjai nem ismerik valamennyien egymást, de létrejön a kapcsolatoknak az a rendszere, amelynek segítségével bárki kapcsolatba léphet bárkivel a már meglévő kapcsolatrendszer mentén haladva (vagyis a kapcsolatokat jelképező vonalak mentén bárkitől bárkihez el lehet jutni). Az óriáscsoport hatékonyságát egy példával szemléltetjük. Tegyük fel, hogy egy 100 vendégből álló partin van a felszolgált borok között egy, amely messze jobb, mint az összes többi, és erről egyetlen vendég szerez tudomást. Ha ezt minden vendégnek egyenként kellene tudomására hoznia, és minden ilyen beszélgetés mindössze 10 percig tartana, akkor nagyjából 16 óra kellene ahhoz, hogy a hír elterjedjen (10×99). Ha azonban már kialakult az óriáscsoport, a hír futótűzként terjed tovább, és rövidesen mindenki a jó bort issza. A teljes hálózatban (amelyben mindenki mindenkit ismer) még gyorsabban terjedne az információ, de az óriáscsoport önmagában elegendő ahhoz, hogy felgyorsuljanak az események.

A hír terjedésének sebessége nyilván függ a csoport méretétől, amelyet a kapcsolatok (a fenti ábra vonalainak) számával szokás jellemezni, illetve a csoport átmérőjétől, amely a csoporton belüli legnagyobb távolság. Nf-től például 6 láncszemen keresztül jut el egy információ Rn-ig; a csoport átmérője tehát 6. Függ továbbá a „fokszámtól”, ahol a fok a kapcsolatok számát jelöli (Zn „foka” 4, míg Kf foka mindössze 2; a csoport átlagos fokszáma 2,6), végül pedig annak a vendégnek a kapcsoltságától, akinek az információ tudomására jutott. A kapcsoltság a tényleges és lehetséges kapcsolatok arányától függ, és egy nem túlságosan bonyolult képlettel számítható ki. Az ábrán Zn rendelkezik a legnagyobb kapcsoltsággal (7,1), míg Nf, Sf, Kf, Sn és Rn kapcsoltsága jóval kisebb (3,6).

Ha ezt bűnözői viselkedésre fordítjuk le, akkor kis bűnözői csoportokban a teljes kapcsoltság természetesen lehetséges: egy négy főből álló betörőbanda minden tagja jól ismerheti egymást. Ez azonban nincs feltétlenül így: lehet egy ötödik tag, aki a betörés lehetséges helyszíneit deríti fel, és az infót (biztonsági okokból) a négyes egyetlen tagjával közli. Ebben az esetben a négytagú társaság közvetítő tagja kiemelt helyzetbe kerül, mert kapcsoltsága eléri a 4-et (a maximumot az ötös csoporton belül), míg a többiek kapcsoltsága jóval kisebb. Ha öt emeljük ki a bandából, az információ áramlása megszakad, és a betörések sorának – ideiglenesen legalábbis – vége szakad (14. ábra). Ha ezzel szemben a düh terjedését vizsgáljuk meg egy tömegben, például a stadion lelátóján, nincs kiemelt helyzetű ember, ezért bárkit is emelünk ki a tömegből, ha a düh lavínája már elindult, a harag terjedése nem akadályozható meg. A szervezett bűnözés esetében egy *teljes* hálózat (amelyben mindenki ismer mindenkit) még elvileg sem képzelhető el. A szervezet tagjai sokszor különböző kontinensek lakosai, ezért kizárt, hogy valamennyien ismerjék egymást. Ők óriáscsoportot alkotnak, amelynek láncszemei mentén terjed a drog. Ebben az óriáscsoportban ismét vannak kulcsfontosságú csomópontok, amelyek sérülékennyé teszik a hálózatot (ezeket a nagyon egyszerű példákat később gazdagítjuk, amíg el nem jutunk a bűnüldözés szempontjából legfontosabb gyakorlati példákig).

14. ábra

Kulcspozíciók kis bűnözőcsoportokban, tömegben és bűnözőszervezetekben

Megjegyzés: A működés szempontjából fontos információ áramlásának irányát nyilakkal jelöltük. A kis bűnözőcsoportokban (*balra*), bár ez nem „kötelező”, kialakulhat óriáscsoport, amelyben a kapcsoltság a csoport egyik tagját a többi fölé emeli. A bűnözőszervezetekben, például egy drogkereskedéssel foglalkozó szervezetben, (*jobbra*) teljes kapcsoltság nem, csak óriáscsoport lehetséges. A termelőket és terjesztőket (egyszerűsítve a helyzetet) az elosztó kapcsolja össze, aki ezzel kulcspozícióba kerül. Egy stadion lelátóján viszont (*középen*) a düh olyan gyorsan terjed, mintha a kapcsoltság teljes volna, bár senki nem ismerheti az összes többi drukkert. A láncreakciónak lehet egyetlen (vagy néhány) gyújtópontja, ők azonban pillanatokon belül elvesztik kulcspozíciójukat, és a düh terjedésében már nincs szerepük. További magyarázat a szövegben.

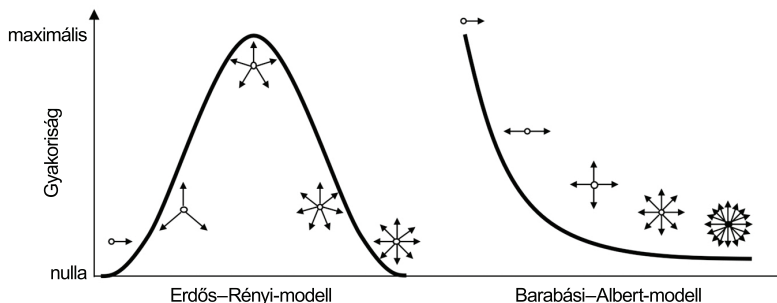
Forrás: a szerző szerkesztése

5.2.2. A kapcsolatok kialakulása és a hálózat szerkezete

Erdős és Rényi, akárcsak a velük párhuzamosan dolgozó Gilbert (GILBERT 1959), a hálózatok kialakulását úgy modellezte, mintha a kapcsolatok véletlenszerűen alakulnának ki. A fenti példánál maradva: a vendégeknek nincsenek előzetes preferenciái; azzal állnak szóba, aki véletlenül melléjük sodródik, és a hálózat további fejlődését is a véletlen irányítja. A 13. ábra első csoportjának két hölgye például bármelyikhez csatlakozhatna a fennmaradó három kiscsoport közül, és pusztán a véletlen hozta úgy, hogy végül a 3-as kiscsoporthoz csatla-

kozott. Ennek van egy matematikai következménye, amely Barabási és Albert kutatásaiban nem igazolódott be. A véletlen matematikai következménye az lett volna, hogy az óriáscsoporton belül a csoport elemeinek fokszáma (azoknak a kapcsolatok a száma, amellyel egy csoporttag rendelkezik) az úgynevezett Gauss-görbe mentén oszlana el. Ez azt jelenti, hogy van egy átlagos fokszám (például 5), amely a leggyakoribb. Minél jobban különbözik a fokszám az átlagtól, annál ritkább. Ha a csoport nagy, és az átlagos fokszám 5, akkor nagyon ritkák lennének olyanok, akiknek csak egy kapcsolata van (fokszám = 1), és ugyanilyen kevesen lennének azok, akiknek ennél jóval nagyobb, mondjuk, 10-es a fokszáma (15. ábra). A világháló szerkezetét vizsgálva azonban Barabási és munkatársai úgy találták, hogy a fokszám gyakorisága nem a Gauss-görbe mentén oszlik el, hanem egy csökkenő hatvány (exponenciális) görbe mentén: a hálózat csomópontjainak elsőprő többsége nagyon kevés kapcsolattal rendelkezik, de van egy kisebbség, amely viszont nagyon sokkal.

Az Erdős–Rényi-modell természetesen nem azon a naiv feltételezésen alapult, hogy *minden* csoporton belül véletlenszerűen alakulnak ki a kapcsolatok. A modellek felépítésének kezdetén azonban feltételezték, hogy minden hálózatnak saját törvényszerűségei vannak ebből a szempontból, ezért egy olyan általános modellt igyekeztek kidolgozni, amelyet aztán alkalmazni lehet az egyedi esetekre. Barabási és Albert, majd az őket követő számtalan kutató viszont azt tapasztalta, hogy a 15. ábra jobb oldalán ábrázolt gyakoriságeloszlás a legkülönbözőbb hálózatokra igaz. Vizsgálták már a sejtek fehérjéi, a hollywoodi színészek, a repülőterek, internetcsomópontok stb. között kialakuló hálózatokat, és azt tapasztalták, hogy a fokszámeloszlás minden esetben ilyen. Ezt a fajta hálózatot elnevezték skálafüggetlen hálózatnak, mert nem rendelkezik egy jellemző számmal („skálával”), amellyel a véletlenszerűen kialakuló hálózat leírható (ez lenne a nagyon gyakori kapcsolatszám).

15. ábra

A hálózat elemeinek gyakorisága a kapcsolat kialakulásának függvényében

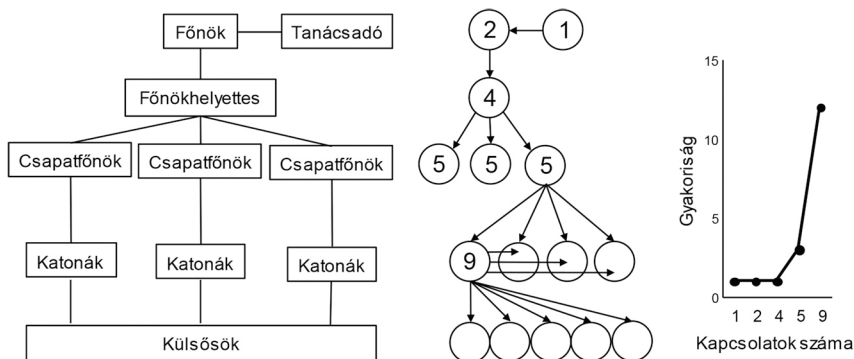
Megjegyzés: Ha a kapcsolatok véletlenszerűen alakulnak ki (Erdős–Rényi-modell), akkor a hálózat legtöbb elemének hasonló a fokszáma; sokkal ritkábbak azok, akiknek nagyon kevés, esetleg nagyon sok kapcsolata van. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a hálózatokban az elemek elsőprő többségének nagyon kevés kapcsolata van, de van néhány, amelynek viszont nagyon sok (Barabási–Albert-modell). A görbék a gyakoriság eloszlását mutatják az Y tengely mentén. A kis körök a hálózat csomópontjait, a nyilak a kapcsolatok számát jelképezik.

Forrás: BARABÁSI 2003; 2017 alapján a szerző szerkesztése

A kapcsolatok tehát nem véletlenszerűen alakulnak ki, és nem véletlenszerűen fejlődnek, sőt a legkülönbözőbb hálózatok alapvetően ugyanazokkal a matematikai egyenletekkel írhatók le. A hálózat kialakulásának és fejlődésének egyik fő törvényszerűségét a „gazdagabb még gazdagabb lesz” szavakkal fejezhetjük ki. Ennek alapja az irányított kapcsolódás és a „sikeréhség”. Egy példával érzékeltetve: tételezzük fel, hogy valaki létrehoz egy internetközösséget, amelyen belül a tagok kapcsolatokat építenek ki egymással. A kapcsolatok eleinte véletlenszerűek, de – akár véletlenül, akár az illető kiválósága miatt – valaki előbb-utóbb egy kis előnyre tesz szert a többiekkel szemben. Az új belépőket ez befolyásolja majd, hiszen senki sem szeret a periférián maradni, ezért mindenki azokhoz igyekszik kapcsolódni, akiknek már eleve sok kapcsolata van. Így ezek előnye egyre nő, míg azok, akik a periférián voltak, ott is maradnak. A hálózat növekedésével párhuzamosan az ilyen fontos központok száma növekszik, de mindig lassabban, mint a csoport létszáma. Így alakul ki az, amit a 15. ábra jobb oldali panelje szemléltet: lesznek néhányan, akiknek nagyon sok kapcsolatuk van, néhányan, akik ezekhez kapcsolódnak, és maguk is eléggé sok kapcsolattal rendelkeznek, de nagyon sokan maradnak kevés kapcsolattal. A hálózat működését természetesen a fő (sok kapcsolattal rendelkező) csomópontok határozzák meg; a kis kapcsoltságú elemek fontossága az egész hálózat működésének szempontjából kicsi.

Úgy vélnénk, hogy ez a helyzet csak olyan hálózatokban alakulhat ki, amelyek nincsenek szabályozva, például az interneten, a hollywoodi színészek körében és tágabb értelemben bármilyen hálózatban. Ezek mind skálafüggetlen hálózatok, ahol „hangadók” és „követők” egyenlőtlenül oszlanak meg (az utóbbiak lévén túlsúlyban). A kis bűnözői hálózatok valószínűleg szintén skálafüggetlenek, hiszen úgy működnek, mint bármilyen közösség, csak a tevékenységi körük és céljaik mások. Mi történik azonban akkor, amikor a hálózatot előre lefektetett szabályok szerint hozzák létre? Mi történik például a maffiaszerűen működő szervezetekben, ahol a hálózat nagyon szigorú szabályok mentén fejlődik? Ezekre a szabályokra ugyanis szükség van, ha a legfontosabb szereplők meg szeretnék úszni a felelősségrevonást. Ebben az esetben tehát a hálózat fejlődése nem a tagok vágyai szerint történik; nem szemelhetnek ki maguknak kapcsolatot tetszésük szerint, hogy hozzá csatlakozva biztossítsák saját fontosságukat a csoporton belül.

Az amerikai maffia szerkezetéből vezettük le az így kialakult helyzetet (16. ábra). Az itt vázolt összefüggésekkel tulajdonképpen a kapcsolatok irányultságának fontosságát szerettük volna kiemelni. Nagyon sok hálózatban a kapcsolatok kölcsönösek, vagyis irány nélküliek. A hierarchikus szervezetekben (például a maffiaszerű szervezett bűnözés esetében) nem azok: itt nem kapcsolatokról, hanem alá-fölé rendeltségi viszonyokról beszélünk, amelyeket az ábrán a nyilak jelölnek. A hálózat „fordított” skálafüggetlenségének és a hierarchikus szerkezetnek nagy jelentősége van a hálózat sérülékenysége szempontjából.

16. ábra

Sajátos skálafüggetlen hálózat a maffián belül

Megjegyzés: A bal oldali ábra a maffiahálózat általános szerkezetét vázolja. Középen a hálózat gráfjának egy részletét mutattuk be, egy olyan kis (elméleti) szervezet esetében, amelyben három csapatba szervezve 12 katona van. A „főnökkel” csak két ember tartja a kapcsolatot; a főnökhelyettes szerepét már négy ember ismeri, míg egy katona szerepéről minimum 9-en tudnak („katonatársai” és a külsősök). A körökben lévő számok a kapcsolatok számát jelölik; a nyilak a kapcsolatokat. Jobb oldalon a kapcsolatok számát rendeztük gyakoriságuk szerint. Jól látható, hogy ez a grafikon a Barabási–Albert-modellt követi (15. ábra), de fordított irányban. Nem azok vannak sokan, akiknek 1, 2 vagy 4 kapcsolata van (tanácsadó, főnök, főnökhelyettes), hanem azok, akiknek sok (a 12 katoná). Köztes helyet foglalnak el a csoportfőnökök, akiknek 5 kapcsolata van. A gráf nyilván egyszerűsített. A katonák számát például négyben maximáltuk, hogy a gráfnak legalább egy részlete elférjen a lapon; a maffiaszervezetekben valójában 10–20 katona tartozik egy csapatba. Ráadásul a modellben nem vettük figyelembe a különböző csapatok katonái közötti „keresztkapcsolatokat”. Bár a modell egyszerűsített, következtetései extrapolálhatók.

Forrás: DICKIE 2007 alapján a szerző szerkesztése

5.2.3. A hálózatok sérülékenysége

Meddig tud működni a hálózat? Mi az, ami védi, és mi teszi gyengévé? Az esetek jelentős részében azt szeretnénk, ha a hálózat akkor is működőképes maradna, ha néhány eleme kiesne a forgalomból. Nem szeretnénk például, ha a világháló összeomolna pusztán azért, mert mondjuk New Yorkban áramszünet van. Sőt, úgy szeretnénk felépíteni az internetet, hogy akkor is működőképes maradjon, ha valaki támadást indít ellene. A bűnszervezetek esetében viszont más a helyzet: azt szeretnénk, ha a hálózat sérülékeny lenne, és könnyen fel tudnánk számolni. Mivel a hálózat tagjai ennek épp az ellenkezőjében érdekeltek, a kérdés így is feltehető: segít-e a hálózatok tudománya abban, hogy megeljük a hálózat gyenge pontjait, azokat, amelyek ellene dolgoznak, bármit szeretnénk a tagjai?

Ami az internetet illeti (vagy például a bankrendszert), nyilvánvaló, hogy a hálózatok ellenálló képessége fontos cél, és a hálózatok tudománya tisztázta azokat az alapelveket, amelyek mentén működőképessége fenntartható. Sőt, a jelenleg működő védelmi rendszereket is nagyrészt a hálózat tudományának modelljeire és matematikai algoritmusaira építették. Ennek részleteiben nem merülünk el, mindössze annyit emelnénk ki, hogy az internet biztonságát alapvetően két tulajdonsága adja: óriáshálózat-jellege és skálafüggetlensége.

Ha az internetet egy véletlenszerű támadás érné, tehát a támadó nem lenne tekintettel a célpontok kapcsoltságára, akkor a hálózat szinte végtelen ideig ellen tudna állni – annyi ideig biztosan, hogy a támadót azonosítsák, és a támadást semlegesítsék. A hálózatban ugyanis a kis kapcsoltságú pontok elsöprő többségben vannak, és kiiktatásuk nincs hatással az egész hálózat működésére. Tegyük fel például, hogy egy támadás 10 ezer hálózati pontot véletlenszerűen pusztít el. A fokszámok egyenlőtlen eloszlása miatt ezek közül csak egy vagy csak néhány lesz nagy kapcsoltságú. A fennmaradó (támadásnak ki nem tett) nagy fokszámú hálózati pontok minden gond nélkül fenntartják a hálózat működését, mert az óriáshálózaton belül rengeteg alternatív útvonal van. Komolyabb a helyzet, ha a támadás célirányos, és azoknak a hálózati pontoknak az elpusztítására törekszik, amelyeknek nagyon sok kapcsolata van – tehát a fő csomópontokat igyekszik kiiktatni. Az óriáshálózat azonban még ebben az esetben is sokáig működőképes marad, mert ha az arányokat vesszük figyelembe, a nagy kapcsoltságú csomópontok ritkák, de összességében (az internet hatalmas mérete miatt) a számuk óriási, és képesek átirányítani a forgalmat olyan csomópontok felé, amelyek nem sérültek. Egy ideig csak a fő csomópontok terheltsége növekszik, az óriáshálózat továbbra is működik. Az összeomlás akkor következik be, amikor az óriáshálózat megszűnik létezni, vagyis amikor egyes részei leszakadnak róla, és a rendszer olyan állapotba kerül, amelyet a 13. ábra bal oldali paneljében ábrázoltunk. Ilyenkor már nincs óriáscsoport, csak kis, független csoportok vannak. Azonban amíg ez bekövetkezik, nagyon sok fontos csomópontot ki kell iktatni, és közben nagyon sok idő telik el. Van idő a védekezésre.

A bűnözői hálózatok sérülékenysége az alábbiakban még visszatérünk. Most csak két olyan szempontot szeretnénk kiemelni, amelyek a fentiekből következnek, és amelyek egyfajta általános alapelvként szolgálhat a későbbiek számára.

1. A nagy hálózatok, amelyekben sok csomópont van, védettebbek, mint a kis hálózatok. Egy olyan több földrészt átfogó és sok ezer szereplős hálózat, mint amilyen a drogkereskedelmet fenntartja, szinte korlátlan ideig ellen tud állni a véletlenszerű támadásoknak, és még a célzott támadásokkal szemben is meglehetősen rezisztens. Mérete, kapcsoltsági állapota és az alternatív útvonalak nagy száma miatt körülbelül úgy viselkedik, mint az internet.

2. A „fordított” skálafüggetlenség, amelyet a maffiaszerűen működő szervezetek esetében láttunk, szintén nagyfokú védettséget biztosít. Az ilyen hálózatokban a legkisebb kapcsoltságú elemek (főnök, tanácsadó) a legfontosabbak, míg a legnagyobb kapcsoltságúak (a katonák) viszonylag könnyen helyettesíthetők. A hierarchikus felépítés és a hozzá kapcsolódó titkossági láncok nagy fokú védelmet biztosítanak a hálózatnak: szinte korlátlanul iktathatjuk ki a nagy kapcsoltságú elemeket anélkül, hogy a hálózat végzetes sérülést szenvedne, mert a főnököt négy biztonsági gyűrű védi. Ezek mindegyikén lehet olyan ember, aki hajlandó ellene vallani, de egyikük vallomása sem alapul majd személyes tapasztalaton, mert a főnökkel csak két ember érintkezik. A bizonyíték tehát közvetett lesz. A katonákat szinte korlátlanul kiiktathatjuk, mert a legfontosabb csomópontok könnyen újraépítik a hálózatot. Az ilyen hálózatok esetében tehát a legnagyobb gondot az okozza, hogy nehéz célzott támadást intézni a fő csomópontok ellen, mert azoknak kicsi a kapcsoltságuk, és ez védi őket. A nagy kapcsoltságú – ebben az esetben alsó szintű – csomópontok elleni támadások következményei viszont csekélyek. Nem véletlen, hogy ez a berendezkedés olyan szívós.

5.2.4. Összefoglaló

A fentiekben mintegy ízelítőt adtunk a hálózat tudományágának lényegéről és annak lehetséges kriminálpszichológiai alkalmazásairól. A konkrét alkalmazásokról és azok gyakorlati következményeiről az alábbiakban lesz szó.

Röviden összefoglalva: a hálózatok létrejöttének, belső szerveződésének és sérülékenységének szabályai vannak. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezek függetlenek attól, kik vagy mik alkotják a hálózatot – tehát alkalmazhatók a bűnüldözésben is, mégpedig három módon:

1. A hálózat tudományának következtetéseit alkalmazhatjuk intuitíven is, vagyis anélkül, hogy a matematikai háttérrel tisztában lennénk. Ez a tudományág ugyanis egy szemléletet ad: fogódzót nyújt annak megértéséhez, hogyan működnek a bűnözői csoportok, illetve hogyan küzdhetők le. Ennek a megközelítésnek néhány elméleti példáját leírtuk ebben a fejezetben, a későbbiekben pedig végig alkalmazni fogjuk.

2. Matematikai modelleket alkothatunk, amelyek leírják a csoportos bűnözés legfontosabb jellegzetességeit, és felhasználhatók leküzdésükre is. Több ilyen modellt létrehoztak már, és azokat alkalmazzák is. Az alább következő fejezetek mindegyikében bemutatunk a hasonló modellek közül egyet vagy néhányat. A példák bemutatása során nem a matematikai háttérre összpontosítunk, hanem arra, hogy azok miképpen helyezik új megvilágításba a csoportos bűnözés kérdését.

3. A modellek matematikai háttére beépíthető olyan szoftverekbe, amelyek segédeszközként alkalmazhatók a bűnüldözésben. Nem várható el ugyanis, hogy minden rendőr – saját szakismeretei mellett – járatos legyen a magas matematika rejtelmeiben is, vagyis megértse és alkalmazza azokat az egyenleteket, amelyek mindennapi munkáját segíthetnék. A hasonló problémáknak a számítógép a legalkalmasabb megoldása – rendszertől függetlenül. Ilyenkor a felhasználó adja a szaktudást, a gép pedig a matematikát. Nincs tudásunk azonban arról, hogy hasonló, rendőrök által is alkalmazható szoftverek jelenleg léteznének, de valószínű, hogy ilyeneket a jövőben létrehoznak majd.

5.3. Zavargások pszichológiája

Ebben a fejezetben olyan emberekről lesz szó, akik alapvetően nem bűnözők, mégis összeütközésbe kerülnek a törvénnyel. Lehetnek szorgalmas munkavállalók, nagyszerű családapák vagy -anyák, tartozhatnak a közösség értékes tagjai közé – bizonyos helyzetekben mégis elvesztik a fejüket. A békés állampolgár ilyenkor szinte pillanatok alatt dühöngeni kezd, tombol egy ideig, majd visszatér természetes állapotába: ismét jó munkavállalóvá, szerető családtaggá és közösségi emberré változik vissza. Ehhez nem kell olyan markáns társadalmi igazságtalanság. Elég egy részrehajló futballbíró, sőt bármilyen furcsa: elég a mértéktelen öröm is. Párizsban például nemrég a készenléti rendőrséget kellett mozgósítani a szurkolók ellen, könnygázzal kellett őket szétoszlatni, pedig nem lehetett panaszkodni: bejutottak a világbajnokság döntőjébe (THE GUARDIAN 2018). Az eset megismétlődött, amikor végül meg is nyerték a világbajnokságot: az ünneplő tömeg hirtelen verekedni, gyújtogatni és törni-zúzni kezdett (YOUNG–VONBERG 2018). Miért válik a békés polgár bűnelkövetővé, ha tömegben van? Miután tisztáztuk, mit is értünk a *zavargás* kifejezés alatt, erre a kérdésre keressük majd a választ.

5.3.1. Fogalmak és célok tisztázása

Ebben a fejezetben olyan cselekményekről lesz szó, amelyek során az elkövető egy nagy létszámú embertömeg. Van egy kifejezés, amely első pillantásra hasonló jelenséget jelöl, úgy hangzik: tömeges erőszak. Bár a szokásjog még nem teljesen szentesítette a különböző kifejezések elhatárolását, itt (másokhoz hasonlóan) a tömeges erőszak fogalmát olyan események számára tartjuk fenn, amelyben a tömeg nem elkövető, hanem áldozat: a tömegesség tehát az áldozattá válásra, nem pedig az elkövetésre vonatkozik. Tömeges erőszaknak esnek például áldozatul gyerekek az iskolai lövöldözések során, vagy a lakosság, ha terrortámadás éri. Ez is nyilván nagyon fontos, és jelen munka keretében való tárgyalása később sorra is kerül. Ebben a fejezetben azonban a tömeges elkövetésről lesz szó.

A zavargás (*riot*) kifejezésre a Merriam–Webster-szótár a következő meghatározást adja: „a közrend nagy visszhangot keltő, szándékos megzavarása három vagy több ember által” (MERRIAM–WEBSTER). Az Oxford Dictionary meghatározása egyszerűbb: „A közrend erőszakos megzavarása egy tömeg által” (*Oxford Dictionary*). A magyar értelmező szótár ismét némileg bonyolultabb módon határozza meg a zavargásokat, a „rendzavarás” címszó alatt: „A valamely nagyobb közösségben szokásos rend, illetve a rendes életviszonyok erőszakos megzavarása rendszerint valamely tömegmegmozdulással; rendbontás, zavargás” (BÁRCZI–ORSZÁGH 1962). Végül a Btk.-ban két olyan részt találtunk, amelyek alkalmazhatók a kifejezésre, és meghatározásként is értelmezhetők: (1) *tömegzavargásnak* nevezik azt a három vagy több ember által elkövetett cselekményt, amely akadályozza az Országgyűlést, a köztársasági elnököt, a Kúriát vagy a kormányt a működésben (256. §). (2) *Rendbontásnak* nevezik a nyilvános rendezvény szervezőjével szembeni erőszakos vagy fenyegetésben megnyilvánuló ellenállást (340. §). A 254. § tehát elsősorban a politikai zavargásokra vonatkozhat, míg a 340. § elsősorban a sporthuliganizmusra, amit az is megerősít, hogy második bekezdése külön tárgyalja a sportrendezvényeken tanúsított rendbontást. Két további paragrafus a zavargások kioltására alkalmas cselekményekről szól. Ezek a *hatósági rendelkezés elleni uszítás* (336. §) és a *rémhírterjesztés*, amely alkalmas az emberek nagyobb csoportjában zavar vagy nyugtalanság keltésére (337. §). A Btk. tehát a zavargásokat szűkítetten értelmezi (amint az alábbiakból kiderül), és (valószínűleg) azokra a cselekményekre összpontosít, amelyeket a jogalkotó fontosnak talált. A zavargások ennél sokkal változatosabbak.

Ha áttekintjük a fenti meghatározásokat, találunk négy kulcsszót, amelyek mindegyikben szerepelnek, nevezetesen: *közrend*, *megzavarás*, *erőszak* és *tömeg*. Nagyjából ezek azok a fogalmak, amelyekkel a „zavargás” mint kifejezés jellemezhető.

Egy meghatározás nyilván nem térhet ki a fogalom által megjelölt viselkedés formáira, de ezt általában véve is nagyon nehéz megtenni, mert zavargások sok helyen és sok célból törhetnek ki, mindig a körülmények által meghatározott okok miatt. Az USA-ban például kiemelt jelentőségűek a rassz által meghatározott (etnikai) zavargások (BARKAN 2016); a történelem során gyakran vezetett zavargásokhoz a munkaadók és munkavállalók közötti konfliktus (TAFT–ROSS 1990), egy ideje pedig jelentős problémát okoznak a sportesemények (SMITH 2000) stb. Általában véve a zavargásoknak a következő típusait szokták elkülöníteni: „éhséglázadás”, börtönlázadás, egyetemista, politikai, etnikai, rendőrség által provokált, sporthoz köthető és vallási zavargások. E típusok között nyilvánvaló átfedések vannak, és nem is különíthetők el teljes mértékben. Az alábbi szövegdobozban leírt események

például az etnikai zavargások csoportjába tartoznak, de egyúttal tekinthetők politikai indíttatású lázadásnak is. Az egyetemisták zavargásai néha politikailag motiváltak, máskor „éhséglázadások”, mert a diákok néha életkörülményeik miatt lázadoznak. A rendőrség által kiprovokált zavargások ugyanakkor bármilyen típushoz tartozhatnak. A békés tüntetések néha azért alakulnak át zavargássá, mert a tüntetők úgy érzik, a rendőrség túllépte hatáskörét; lásd például a közelmúlt bukaresti eseményeit (BBC 2018).

Összességében tehát egy rendkívül sokszínű, első pillantásra szinte kategorizálhatatlan és egységesen soha nem vizsgált jelenségről van szó. Például azok, akik a futballhuliganizmussal foglalkoznak, szinte soha nem vizsgálják az etnikai zavargásokat, és fordítva. Pusztán a társadalmi súly felmérése is jelentős nehézségekbe ütközik, hiszen hogyan lehetne összehasonlítani az 1989. év kelet-európai politikai zavargásait, amelyek egy társadalmi berendezkedést számoltak fel, a Heysel-tragédiával, amelyben 39 ember halt meg a BEK-döntő előtt, mert a Liverpool és a Juventus szurkolói nem tudtak úrrá lenni indulataikon (MIRROR FOOTBALL 2012)! Ha azonban elgondolkodunk a különböző zavargások alapvető okain és jellegzetességein, felfedezhetjük az okok milliárdjainak két közös jellemvonását, amelyek alapján a jelenség mégiscsak észszerű rendbe szedhető. A kockázati tényezők és okok leltárba vétele során majd ezekre az „egységesítő” szempontokra összpontosítunk.

Los Angeles-i zavargások

1991. március 3-án négy rendőr megállásra kényszerített egy színesbőrű gyorsajtót Los Angelesben, majd teljesen indokolatlanul félholtra verte (HARRIS 1997). Pechükre valaki felvételt készített az esetről, amelyet minden tévétársaság vezető hírként vetített le.

Az áldozat nem volt ártatlan bárány. Korábban már többször letartóztatták, és utóélete során is sok baja volt még a törvénnyel, de ebben az esetben nem követett el többet, mint egy egyszerű gyorsajtást. Bár megpróbált elmenekülni, nem ütött vissza, és nem tanúsított ellenállást, amikor verték. Ilyen körülmények között a rendőri erőszak, különösen annak ilyen brutális formája büntettnek minősül.

Az eset nem volt egyedi. A fekete lakosság évek óta szenvedett a sokszor indokolatlan rendőri brutalitástól, ezért egy évvel később, amikor az esküdtszék felmentette rendőröket, a harag elemi erővel tört ki Los Angelesben. Kezdetét vette a hat napon át tartó zavargás, amelynek során 63 ember meghalt, kb. 2400 megsebesült, 12 ezret pedig letartóztattak. Az anyagi kár értékét 1 milliárd dollárra becsülik. A dühöngők üzleteket raboltak ki, kocsikat gyújtottak fel, nőket erőszakoltak meg, gyilkosságokat követtek el stb. A legnagyobb kár a feketék városrészét érte. A tiltakozók gyakorlatilag teljesen lerombolták saját lakókörzetüket.

Nem kétséges, hogy a tüntetők haragja jogos volt, ahogy az sem, hogy bizonyos esetben a lakosságnak joga van felvenni a harcot az elnyomó hatalommal szemben, és – legábbis a közösség véleménye szerint – a város rendőrkapitánya elnyomó hatalomként léptette fel a rendőröket a fekete lakossággal szemben. Az önérzetes polgárok jogos haragja azonban nem indokolja a rablást, a nemi erőszakot és a gyilkosságot.

Itt természetesen nem jogi, és még csak nem is morális elemzés céljából idéztük fel ezt a korántsem egyedi esetet (gondoljunk csak a tévé székháza elleni budapesti támadásra, lásd: FOGARASI 2016), hanem azért, hogy felidézzük: „...mily szörnyű a nép / Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad...” Eredetileg aligha szerette volna bárki is elpusztítani azt a környezetet, ahol él, de ha a harag úrrá lesz a tömegben, nincs megállás.

5.3.2. Kockázati tényezők

Minden zavargás háttérében valamilyen tartós feszültség áll. Ha újragondoljuk a fent bemutatott osztályozást, amelyet eléggé általánosan elfogadnak a zavargás irodalmában, és az alapvető kockázati tényezőkre koncentrálnunk, akkor egy sokkal észszerűbb és átfedésektől kevésbé terhes osztályozási rendszerhez juthatunk el, amelyet az alábbiakban részletezünk, a feszültségforrást tekintve osztályozási tényezőnek.

Strukturális feszültségek

A „strukturális” kifejezés azt jelöli, hogy a zavargások háttérében olyan feszültségek húzódnak meg, amelyek a társadalom szerkezetéből (struktúrájából) adódnak. A modern kori társadalom több évezredes fejlődés eredménye, de ma sem tökéletes: olyan ellentétek forrása, amelyek időnként szinte elkerülhetetlenül zavargásokhoz vezetnek. Az egyik legősibb ellentét a szegények és gazdagok között feszül: azok között, akik többet, és azok között, akik kevesebbet birtokolnak a társadalom közös javaiból. Ezt az egyenlőtlenséget a társadalom tagjai általában véve elfogadják, de vannak pillanatok, amikor fellázadnak ellene. Ennek egyik példája az a zavargássorozat, amely Venezuelában tört ki 2017-ben (WEDDLE–WYSS 2017). Ezek háttérében az ország sok évtizedes hibás gazdaságpolitikája áll (THE ECONOMIST 2011). Miközben Venezuela birtokolja a világ egyik legnagyobb kőolajtartalékát, a világ egyik legszegényebb országa marad, és nagy különbség van a néhány gazdag és a sok szegény között. Ez természetesen hatalmas szociális feszültség forrássá nőtte ki magát az elmúlt évtizedekben, így nem csoda, hogy gyakorivá váltak a politikai irányultságú, alapvetően mégis gazdasági motivációjú zavargások.

Ha a társadalmi igazságosságot tekintjük a zavargások egyik kockázati tényezőjének, és meg szeretnénk érteni, hogy a két jelenség miképpen kapcsolódik egymáshoz, úgy két kérdés vetődik fel: hogyan lehet mérni az igazságtalanságot, és miképpen befolyásolja a mérőszám a zavargások kialakulásának valószínűségét? Nos, a társadalmi igazságtalanság bonyolult kérdés, de a jövedelem társadalmon belüli elosztásának már több mint 100 éve van egy mérőszáma, amelyet Corrado Gini olasz statisztikus fejlesztett ki (1909-ben, lásd GINI 1997). Az úgynevezett Gini-index azt tükrözi, hogy a társadalom teljes jövedelme hogyan oszlik el a társadalom tagjai között. Ha ez az érték nulla, akkor a jövedelem teljesen egyenlően oszlik meg a lakosok között, ha értéke 100, akkor minden jövedelem egyetlen ember kezében fut össze (0 és 100 helyett az értékeket egy 0 és 1 közötti skálán is ábrázolhatjuk; ebben az esetben minden érték törtszám; például a 25-ös Gini-index megfelelője a „törtszám-skálán” 0,25). Természetesen mindkét szélsőség illúzió; sem nullás, sem 100-as Gini-index nem létezik. Legjobban Norvégia áll, ahol a Gini-index jelenleg 23,2; legrosszabbul néhány dél-amerikai és dél-afrikai ország, ahol a Gini-index 60 fölött van. Magyarországon a szám 27,9, amivel Magyarország a „jó” jövedelemeloszlású országok közé tartozik. A társadalmi egyenlőtlenségek mérése és kimutatása természetesen nem egyszerű feladat. A Gini-indexet érték kritikák (AMIEL–COWEL 1998), de a Világbank is ezt használja, és az elmúlt egy évtizedben a társadalmi egyenlőtlenségek egyik vezető mérőszámává vált.

Visszatérve a megélhetési feszültségek és a zavargások kockázatának kérdéséhez: ha a kettőnek köze van egymáshoz, akkor összefüggést kell találnunk két mutató között,

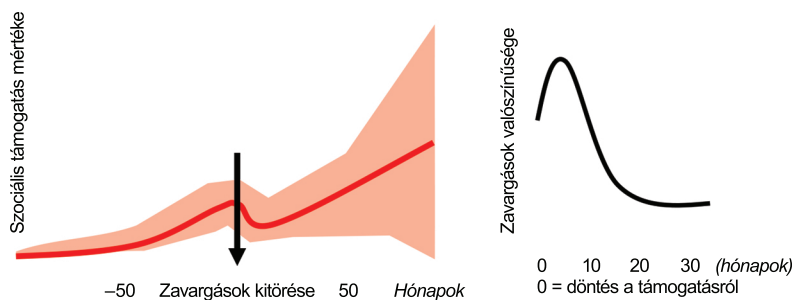
nevezetesen egy ország Gini-indexe és az ott tapasztalható zavargások száma között. Nos, ilyen összefüggés nincs, pontosabban az összefüggés nem lineáris. Nem tapasztaljuk például azt, hogy egy 30-as Gini-indexszel rendelkező országban kimutathatóan több zavargás lenne, mint egy 25-ös Gini-indexűben. Van azonban egy kritikus érték, amely fölött a társadalmi nyugtalanság megjelenése már nagyon valószínűvé válik (TAO–WU–LI 2014). Ez a küszöbérték az 50-es Gini-index körül van. Ez alatt a lakosság – általában véve – még jól tűri a jövedelmi különbségeket. Mihelyt azonban a Gini-index közeledik hozzá vagy túllépi az 50-et, a lakosság – általában véve – „robbanásveszélyessé” válik. Venezuela Gini-indexe az elmúlt 40 évben e körül az érték körül mozgott (néha fölötte volt, néha pedig csak kevéssel volt alatta – INDEXMUNDI [s. a.]).

Kiemelendő, hogy mindkét kitételhez hozzáfűztük azt, hogy „általában véve”, és nem véletlenül. Mint látni fogjuk, a strukturális feszültség önmagában még nem vezet zavargásokhoz. A feszültség önmagában nem ok; inkább úgy működik, mint egy kockázati tényező, amely valószínűbbé teszi, de nem idézi elő a zavargások kitörését.

Ha a Gini-indexet vesszük alapul, joggal feltételezhetnénk, hogy a gazdasági indíttatású zavargások a világ szegényebb felére jellemzőek, ahol a Gini-értékek is magasak szoktak lenni. Európában például a legmagasabbak közé tartozó szerbiai index is messze áll a kritikus 50-es értéktől (az EU statisztikái szerint jelenleg 38,2). Figyelembe kell venni azonban a társadalom más sajátosságait is. Az Egyesült Államok legfrissebb Gini-indexe például szintén 40 alatt van (*income inequality*), ami bár nem alacsony, mérsékelt nagyságúnak tekinthető, jóval kisebb a kritikusnak tekintett 50-nél, és soha nem volt ennek még a közelében sem az elmúlt 40 év alatt. Megjelenik azonban egy sajátos, és nem minden országra jellemző jelenség: az etnikumok versengése a jövedelemért (DIPASQUALE–GLAESER 1998). A dolog alapvetően nem történelmi példa nélküli: a francia forradalomtól kezdődően a nők keltek versenyre a férfiakkal a javak és lehetőségek egyenlőbb elosztásáért, és kezdeményeztek gyakran erőszakba torkolló zavargásokat, hogy korrigálják az igazságtalanságot (DEKKER 1987). Ezek a mozgalmak nem a kor legszegényebb országaiban alakultak ki, mint ahogy az etnikai zavargások is gyakoriak a jelenkor gazdagabb országaiban, például az Egyesült Államokban.

Bár az USA Gini-indexe országos szinten nem éri el a kritikus szintet, a színes bőrű lakosság alkalomadtán joggal érezheti úgy, hogy kisémmizik: mint a társadalom egy sajátos szegmense, kevesebbhez jut hozzá a közös javakból, mint amennyi megilletné. Bár az etnikai zavargásoknak nyilvánvalóan van egy nem gazdasági komponense is (erről alább lesz szó), kimutatható, hogy a strukturális feszültségek az ilyen típusú zavargásoknak is fontos – talán legfontosabb – kiváltó tényezői. Ezt az összefüggést jól szemlélteti a szociális juttatások és a zavargások gyakorisága közötti viszony az Egyesült Államokban, ugyanis a szociális programok pénzben mérhető nagysága és az etnikai zavargások gyakorisága között negatív összefüggés van (GILLEZEAU 2010). Magyarán: a színes bőrű lakosság ott hajlamos leginkább a zavargásra, ahol a legkevesebb szociális támogatásban részesül. Az összefüggés szorosságát mutatja, hogy a korábban elmaradt szociális támogatások utólagos (zavargásokat követő) pótlása a későbbiekben akár felére is csökkentheti az etnikai zavargások súlyosságát (az okozott kár nagyságát) és számát (GILLEZEAU 2015). A szociális támogatás és a zavargások valószínűsége közötti összefüggés azonban szintén nem lineáris, és van egy érdekes sajátossága: a zavargások akkor a legvalószínűbbek, amikor a támogatás *növeléséről* születik döntés (17. ábra). Nagy kérdés, hogy miért törnek ki gazdasági

indíttatású zavargások pont akkor, amikor úgy tűnik, hogy a helyzet jobbra fordul. A válasz valószínűleg az elvárt és a megkapott támogatás közötti szakadéknak tulajdonítható: a megcélzott társadalmi réteg kevesli azt, amit adnak neki. Egyszerűbben: túlságosan későn és túlságosan keveset kap. Beszédes az ezzel foglalkozó tanulmány (GILLEZEAU 2010) kérdésként megfogalmazott címe is, amely fordításban így hangzik: *A szegénység leküzdése etnikai zavargásokhoz vezet?* Nos, a szegénység leküzdése – önmagában – nyilván nem, de ha nagy várakozásokat mérsékelt juttatásokkal igyekeznek kielégíteni, akkor a feszültség nőni fog ahelyett, hogy csökkenne.

17. ábra

A szociális támogatás mértéke és az etnikai zavargások kitörésének valószínűsége az Amerikai Egyesült Államokban

Megjegyzés: A történeti adatokra visszatekintő vizsgálat azt mutatta ki, hogy a zavargások többnyire akkor törték ki, amikor a helyzet éppen kezdett jobbra fordulni (a szociális támogatások nőttek). Ezt követően a támogatások először visszaestek (a hatóság mintegy „bosszút állt”), majd újra növekedni kezdtek (a zavargások résztvevői 5–10 évvel később elérték céljukat). A piros vonal a támogatás átlagértékét tünteti fel; a rózsaszínű sáv a különböző zavargások előtti-alatti-utáni szociális támogatások szórását. Figyelemre méltó, hogy az olló nyílik a zavargások után. Voltak sikeres zavargások (a szociális támogatások 10 éven belül a magasba szöktek), míg más zavargások hosszú távon is rontottak a helyzeten. A jobb oldali ábra a zavargások kitörésének időbeli valószínűségét ábrázolja egy nagyjából két és fél éves időtávlatban. Az ábra üzenete, hogy ha a támogatási döntést követő első évben nem törnek ki zavargások, akkor már nem is fognak.

Forrás: GILLEZEAU 2010 alapján a szerző szerkesztése

A gazdasági motiváltságú, gyakran „éhséglázadásnak” nevezett zavargások tehát nem csak szegény országokban fordulnak elő. Az Egyesült Államok példáját alább kiegészítjük majd az olasz „tészta-lázadás” és a görögországi politikai forrongások példájával. A fentiekkel csak azt kívántuk szemléltetni, hogy az 5.3.1 fejezetben felsorolt zavargástípusok közül az etnikai zavargások egy részét is gazdasági feszültségek mozgatják, de az egyetemisták zavargásai is gyakran törnek ki gazdasági okokból. A 2010. évben például az oxfordi egyetemisták azért lázongtak, mert megemelték a tandíjat (GROSS 2010). Ezek a zavargások később áttérjedtek London és több nagyváros egyetemére is, ahol a tiltakozás indoka már általánosabb volt: az oktatási költségvetés megnyirbálása miatt tört ki. A diákok politikusokat ejtettek foglyul, gyújtogattak, épületeket rongáltak meg (THELWELL 2010), vagyis nem bizonyultak békésebbnek, mint más gazdasági zavargások résztvevői. A börtönlázadások fontos kirobbantó tényezői szintén strukturális jellegűek, és azokból a viszonyokból fakadnak, amelyek között a foglyokat tartják (ROSS 1990).

A világnézeti (például politikai vagy vallási) feszültségek által kiváltott zavargásoknak akár külön rubrikát is nyithattunk volna: ebben az esetben a zavargásokat nem két, hanem három csoportba soroltuk volna. Ez a megközelítés nem lett volna indokolatlan: a politikai és vallási zavargások esetében a szemben álló felek között – első pillantásra legalábbis – nincs olyan mélyen gyökerező és rövid távon feloldhatatlan ellentét, mint a szegények és gazdagok között. A politikai feszültségeket megoldhatják a következő választások, a vallások pedig a vallásszabadság korában nem „strukturális” ellenfelei egymásnak. A politikai zavargások azonban – hogy különválasszuk a két zavargástípust – szorosan összefüggenek a gazdasági feszültségekkel és fordítva, az „éhséglázadásoknak” mindig vannak politikai következményei. Történelmi léptékben a politikai zavargások mindig az erőforrások elosztásáról szólnak (PATEL–MCMICHAEL 2014), és ez történik ma is. Az észak-afrikai politikai zavargásoknak például gazdasági okai és követelései voltak (SEDDON 1986). Időben és térben egy kissé közelebb: a 2007. évi olasz „tészta-lázadásnak” – amelyet a tészta árának 30%-os emelése robbantott ki – lényegében a Prodi-kormány megbuktatása volt a célja (PATEL–MCMICHAEL 2014), mint ahogy a görögországi politikai zavargások is alapvetően gazdasági motivációjúak (KALOKERINOS 2009). Ahogyan egy másik, a 2018 nyarán Bukarestben zajló zavargás résztvevője megfogalmazta: „Gyermekeim Spanyolországban dolgoznak, és haza szeretnének térni. Ez azonban nem lehetséges, mert a politikusok csak magukkal vannak elfoglalva, és semmit nem tesznek a népért” (DW 2018). Ez a politikai és gazdasági feszültségek összefüggésének tömör és egyszerű megfogalmazása: „le szeretném váltani a kormányt, mert nem keresek jól”. Ami a vallási zavargások kérdését illeti: ez túl bonyolult ahhoz, hogy itt részletesen elemezzük. Az azonban megállapítható, hogy ezek okai nagyon ritkán vallásiak a szó valódi értelmében; leggyakrabban etnikai (BABER 2004) és politikai (IYER–SHRIVASTAVA 2015) okai vannak – lényegében tehát besorolódnak a strukturális feszültségek által generált zavargások közé.

A strukturális feszültségek természetesen érzelmeket szülnek, így aztán nincs is zavargás, amely ne érzelmi alapú lenne. Van azonban a zavargásoknak egy típusa, amelynél a strukturális feszültségek olyannyira háttérbe szorulnak, hogy komoly erőfeszítéseket kell tenni ahhoz, hogy egyáltalán felfedezze őket az ember.

Érzelmi feszültségek

Az érzelmi feszültségek, akárcsak a strukturális jellegűek, komoly kockázati tényezők a zavargások kirobbanásának, de van egy alapvető sajátosságuk, amely megkülönbözteti a kétféle zavargást. A strukturális feszültségek által motivált zavargásoknak céljai és követelései vannak, és általában vannak vezetői is. A tömeges erőszak elítélhető, de mindig van tárgyalási alap: elképzelhető olyan válasz (például egy intézkedéscsomag), amely a zavargások okát ideiglenesen vagy tartósan felszámolja. Ilyesmiről nem beszélhetünk az érzelmi feszültségek által motivált zavargások esetében. Hogy példával éljünk: a legutóbbi szövegdobozban említett Los Angeles-i eseményeknek nem volt konkrét célja, amint látni fogjuk alább, a következő szövegdobozban leírt párizsi zavargásoknak sem. Sem ennek, sem annak nem voltak követelései; ezekben és sok más hasonló zavargásban egyszerűen a düh tört felszínre.

A könnyebb érthetőség kedvéért először az érzelmek által motivált zavargásoknak egy nagyon sajátos és gyakori típusával, a futballhuliganizmussal foglalkozunk (csak zárójelben jegyezzük meg: nem a futball az egyetlen sport, amely zavargásokhoz vezet, de akkora az „előnye”, hogy legtöbbször a sporthuliganizmust a futballhuliganizmussal azonosítják). Az eddig megfogalmazott (szerintünk) legjobb meghatározás szerint a „futballhuliganizmus versengésszerű erőszak, amelyet szervezett futballdrúkkerek folytatnak velük ellenséges, hasonló csoportok ellen” (SPAAR 2006).

Ebben a meghatározásban van két elem, amellyel nem találkozunk a strukturális feszültségek által kirobbantott zavargásoknál. A futballhuliganizmus esetében az „elégedetlenséget”, a „versengés” helyettesíti; a társadalom strukturális feszültségeit az „ellenséges csoport”. Teljesen más tehát a motiváció, és más a célpont is. Az alapvető mozgatórugó a rivalizálás, és célja egy olyan győzelem, amely semmilyen konkrét előnyben nem nyilvánul meg. Ez lényegében egy önmagában rejlő cél, hiszen a futballhuliganoknak nem lehetnek illúzióik tevékenységük következményeit illetően. Nem remélhetik, hogy a zavargás megváltoztatja a mérkőzés eredményét, vagy bármilyen előnyhöz juttatja csapatukat; sőt nagy a valószínűsége annak, hogy a zavargókat kitiltják későbbi meccsekről, és csapatukat pénzbüntetéssel sújtják (DERIEMAER – DE MAERE 2016).

Lehet, hogy a zavargók a bennük felgyülemelő szociális feszültségeket vezetik le (CLARKE 1978), egyszerűen örömet lelnék az erőszakban (DUNNING–MURPHY–WILLIAMS 1986), vagy férfiaságukat szeretnék bizonyítani (CONNELL 2000), illetve szociális (DUNNING 2000), vagy egyéni (GIULIANOTTI 2002) identitásukat keresik – esetleg mindezt együtt –, de a futballhuliganizmusnak nem strukturális, hanem túlnyomórészt érzelmi okai vannak. A résztvevők haragot táplálnak olyasvalaki iránt, aki végeredményben nagyon hasonlít hozzájuk, de a túlsó oldalon áll. Ahogy az egyik szurkoló megfogalmazta: „A területünket akartuk megvédeni London keleti szélén, [...] de London más részeire is el akartunk menni, és az országban szerteszét, hogy elmondhassuk: mi vagyunk a legkeményebbek, mi vagyunk a legjobbak, és akárkivel felvesszük a versenyt, ha úgy akarjuk” (ARMSTRONG 1994, 299.). A futballhuliganizmus nem társadalmi problémák következménye – azoknak legfeljebb távoli tükröződése –, hanem maga a társadalmi probléma, amelyet egy ellenségkép motivál.

Az ellenségképpel elérkeztünk az érzelmileg motivált zavargások közös nevezőjéhez. A társadalom bizonyos szegmensei ellenséget látnak a társadalom egy másik szegmensében vagy magában a többségi társadalomban, és már nem valamilyen jobbítási (vagy legalább változtatási) szándékkal törnek ki zavargásokban, hanem az ellenségesség, a harag miatt. Ennek néha mély strukturális gyökerei vannak annak ellenére, hogy a zavargást nem ez, hanem a harag motiválja. Más esetekben az ellenségességnek és a haragnak nincsenek ilyen előzményei. Miután például egy deptfordi tűzben 13 fekete bőrű fiatalember halálra égett, a Millwall-stadionban a szurkolók a következő szörnyűséget kántálták a lelátókon: „We all agree, Niggers burn better than petrol”, vagyis szabad fordításban: „Mind egyetértünk: a niggerek jobban égnek, mint az olaj” (CARNIBELLA et al. 1996). Nem azonosítható olyan társadalmi strukturális feszültség, amely ezt megmagyarázná.

A szakirodalom ezt a jelenséget az „alkalmas ellenség” fogalmával illeti (WACQUANT 1999). A kifejezés azt a csoportot jelöli, amely egy adott pillanatban alkalmasnak látszik arra, hogy „elvigye a balhét”, vagyis szenvedjen azért, ami a zavargót bántja, de amelyhez semmi köze nincs. Az ellenség, aki ellen az ilyen zavargások irányulnak, nagyon gyakran maga

a rendőr mint a „hatalom” képviselője (JEFFERY–TUFAIL 2015), de lehet ismerős, szomszéd, sőt, ha politikai (TAMBAH 1997) vagy etnikai (HALLSWORTH–BROTHERTON 2011) zavargásokról van szó, akár egy barát is. Ilyenkor a zavargások bizonyos értelemben egy szimbólum ellen irányulnak, amely egyesít magában minden sérelmet, ami a zavargót érte, és akinek meg kell bűnhődnie – nem azért, amit elkövetett, nem azért, hogy csökkenjen a társadalmi feszültség, hanem pusztán azért, mert ő az ellenség, akire a zavargók „haragszanak”.

Az érzelmi alapú zavargások tulajdonképpen a strukturális alapú zavargások pervertálódott formái, amelyek éppen azért veszélyesek, mert elszakadtak racionális okaiktól, és mint minden irracionális tett, nagyon nehezen kezelhetők. Érzelmi alapúvá válhat tulajdonképpen bármilyen zavargás, de különös „hajlama” van erre – a sporthuliganizmuson túl – az etnikai, politikai és vallási zavargásoknak.

5.3.3. Kiváltó okok

A fent röviden bemutatott feszültségek általában tartósak, és jogos kérdés, miért nem állandósul a társadalmi nyugtalanság. Miért nem tör ki zavargás azonnal a feszültség kialakulása után, és miért nem folytatódik mindaddig, amíg a feszültség fennáll? Általánosan megfogalmazva: miért *időszakosak* a zavargások, miközben a feszültség *folyamatos*?

Nos, erre a kérdésre egy példának tekinthető választ már adtunk: a gazdasági elégedetlenség felszínre törhet azért, mert az érintett rétegek kevesebbet kapnak, mint amennyit reméltek vagy mint amennyit jogosnak tekintettek. Az elégtelen támogatást tekinthetjük egy *szikrának*, amely lángra lobbantja a mélyben lappangó feszültséget. Arról is volt szó, hogy a 2018. évi futball-világbajnokság döntője után az *ünneplő* tömeg zavargott Párizsban – nagyon röviden azért, mert úgy érezte, hogy ezt megteheti: a felfordulásban a törvény szigora fellazult. Ezt nevezhetjük *lehetőségeknek*. Ezeket tekintjük át az alábbiakban.

Zavargások Párizsban és Londonban

A 2005 októberének végén két muszlim ifjút halálos áramütés ért egy erőműben, miközben a rendőrség elől menekültek (WADDINGTON–JOBARD–KING 2009). Bár egy betörés kapcsán nyomoztak utánuk, valószínűleg ártatlanok voltak. Utólag sem derült ki, hogy a rendőrség ténylegesen üldözte őket, vagy csak ösztönösen fogták menekülőre a dolgot. A muszlim közösség mindenesetre úgy fogta fel az eseményeket, hogy a rendőrség halálra üldözött két ártatlan fiatalembert, pusztán azért, mert szemmel láthatóan külföldi származásúak voltak. Az általános felháborodás nyomán muszlim fiatalok még aznap összecsaptak a rendőrséggel Párizsban abban az elővárosában, ahol a két fiatal ember meghalt. Később a zavargás áterjedt szinte egész Párizsra, majd pedig az ország minden olyan városára, ahol jelentős muszlim kisebbség élt. Fiatalok ezrei vettek részt a zavargásokban, amelynek három hete alatt sok házat és sok ezer kocsit gyújtottak fel. Betörésekre is sor került. Ugyanabban az évben Nagy-Britanniában törtek ki zavargások, ezúttal bevándorló háttérű fiatalok között, miután híre ment, hogy dél-ázsiaiak megerőszakoltak egy karibi lányt. A harag ezúttal nem a hatalom vagy a többségi társadalom ellen irányult; a zavargás két bevándorlócsoporthoz, a karibiak és a dél-ázsiaiak háborújává alakult át.

Ezeket az eseményeket nem szociológiai elemzés céljából mutattuk be. A társadalomtudósoknak nyilván igazuk van akkor, amikor az effajta eseményeket a multikulturalizmus csődjeként fogják fel, és arra a szelektív bánásmódra vezetik vissza, amelynek a színes bőrű bevándorlók a szenvedő alanyai (WADDINGTON–JOBARD–KING 2009). Inkább azt szeretnénk érzékeltetni, milyen kevés kell ahhoz, hogy az erőszakos cselekmények lángra kapjanak, ha a háttérben álló feszültség nagy. Az ok mindkét esetben pusztán szóbeszéd volt. Nem biztos, hogy Párizsban a muszlim fiatalembereket üldözték, és az sem, hogy Nagy-Britanniában a nemi erőszakra egyáltalán sor került. A tömegnek nem volt olyan kézzelfogható indoka, mint például Los Angelesben az említett ottani eset kapcsán. A feszültség az érintett csoportok között azonban olyan nagy volt, hogy bármilyen apró szikra előidézhette a robbanást.

Szikra

Minden zavargást valamilyen felháborító és nyilvánossá váló esemény előz meg. Ez a szikra, amely a zavargást lángra lobbantja. Itt már nem pusztán egy kockázati tényezőről beszélünk, hanem egy kiváltó okról – amely természetesen a feszültségre mint kockázati tényezőre épül. Ha a zavargások háttérben álló feszültség nagy, szikrává válhat egy olyan esemény, amely az egész közösség szempontjából jelentéktelen, sőt az is előfordulhat, hogy semmilyen bizonyíték nincs arra, hogy az esemény egyáltalán bekövetkezett.

Sok zavargást váltott már ki a konkrét események léptékéhez képest jelentéktelen szikra. Az arab tavasz néven közismertté vált forradalmi megmozdulássorozat szikrája például a tunéziai Mohamed Bouazizi öngyilkossága volt, aki így tiltakozott a megyei hatalom önkényeskedése ellen (N. RÓZSA 2016). Az ezt követő politikai zavargások 16 országra és két kontinensre terjedtek át. Máskor a szikra olyan jelentős esemény, amely egy egész nemzetet megráz, mint például Martin Luther King meggyilkolása (RISEN 2009).

Ezekből a példák közül egyetlen fontos következtetés vonható le: a szikra „nagysága” semmilyen összefüggésben nincs a következményekkel. Bár maga a szikra – a zavargások kiváltó oka – nem úgy működik, mint egy valódi ok, hanem mint egy katalizátor, amely olyan eseményeket indít, amelyek intenzitása nem a közvetlen ok (a szikra) súlyával állnak arányban, hanem a kockázati tényezők (a feszültség) erősségével.

Egy löporos hordót a legkisebb szikra is a levegőbe tud röpíteni, ezért a kritikus helyzetek különleges elővigyázatosságot igényelnek, ha az erőszakosság felszínre törését meg akarjuk akadályozni. Ebből a szempontból figyelmet érdemelnek azok az esetek, amikor a szikra nem egyetlen esemény, hanem egy hosszú ideig zajló eseménysorozat volt. Jó példa erre George Jackson esete (KAUFFMAN 2016), akit a San Quentin börtönőrei állítólag menekülési kísérlet közben lőttek agyon, az elítéltek véleménye szerint azonban azért, mert tagja volt a Fekete Párduc Pártnak, és nyíltan tiltakozott a börtönőrök brutalitása ellen. Az elítéltek először békésen tiltakoztak; az eseményt követő napon például némán ülték végig a reggelit, és nem nyúltak az ételhez. Ezt követően 27 követelést fogalmaztak meg; többek között jobb egészségügyi ellátást, magasabb béreket, minőségi étkeztetést és az örök brutalitásának felszámolását kérték. A listát eljuttatták New York Állam Börtönhatóságának vezetőjéhez, aki válasz nélkül hagyta kéréseiket, majd miután később meglátogatta a börtönt, csak az örökkel volt hajlandó szóba állni. A zavargások egy héttel később törtek ki. Egy börtönőrt megöltek, többet megvertek, majd foglyul ejtettek, és ellenőrzésük alá vonták

az egyik börtönépületet. Ha végignézzük ezen az eseménysoron, világossá válik, hogy itt nem egyetlen szikra váltotta ki a zavargást. A sérelmek fokozatosan érték el a zavargások ingerküszöbét, amelyet az időközben eltelt hetek alatt bármikor meg lehetett volna előzni.

Rendészeti szempontból különösen fontos az a szerep, amelyet a zavargások kialakulásában a rendőrségi akcióknak tulajdonítanak. Ennek a kérdésnek két oldala van: az egyik a bevetett csapaterő méretével kapcsolatos, ami lehet aránytalanul nagy vagy aránytalanul kicsi (CARTER 1987). A másik kérdés a rendőrségi akció jellegét érinti. A zavargássá fajuló tüntetések és a többé-kevésbé békés akaratkinyilvánítások elsöprő többségében (közel 85%-ában) a résztvevők a rendőrséget jelölték meg, mint a zavargások kitörésének egyik legfontosabb okát (LEWIS et al. 2011). Amikor a zavargások résztvevőinek egyikét megkérdezték, mit jelent számára a „banda” szó, ezt válaszolta: „Emberek, akik próbára teszik és megfélemlítik a közösség tagjait. A legrosszabb banda maga a rendőrség” (LEWIS et al. 2011, 18. – a szerző fordítása). Másikuk pedig így fogalmazott: „Az töltött fel mindenkit adrenallinnal, hogy szembeszállhatott a rendőrséggel. Azért, ahogyan kezeltek bennünket.” Bizonyos esetekben a zavargások valóban rendőrségi túlkapások miatt alakulnak ki; máskor azonban a rendőrség egyszerűen azzá az alkalmas áldozattá vált, amelyről fentebb volt szó. A rendőrség lesz az a bűnbak, amely átveszi azok szerepét, akik ellen a zavargás valójában irányul. Ez legtöbbször olyankor következik be, amikor a békés és jogszerű tiltakozás a zavargássá fajulás küszöbén áll, és amikor a baj még megelőzhető lenne. A szikra itt is egy eseménysorozat, amelyben az utolsó – és elkerülhető – esemény a rendőrség nem megfelelő beavatkozása.

A fentiek kapcsán felvetődik egy nagyon fontos kérdés: milyen körülmények között képes a szikra zavargásokat kirobbantani – hiszen szinte naponta fordulnak elő olyan események, amelyek felháborodást váltanak ki. Ezt elsősorban a *Lehetőség* című alfejezetben fogjuk részletesen elemezni, de a kérdést érdemes a lehetőségektől függetlenül, pusztán a tömeg mérete és alkotóelemeinek, az egyének eloszlása szempontjából is megvizsgálni. Egy matematikai modell (CAMERON–PARIKH 2000) – amelynek technikai részleteivel itt nem foglalkozunk –, sok zavargás körülményeiből és lefolyásából kiindulva a következő alapelveket fogalmazta meg:

(1) Ha a tömeg, amely szembesül a szikrával (a felháborító eseménnyel), kis létszámú, akkor a zavargásra csak akkor kerül sor, ha az ok és a potenciális cél nagyon fontos – annyira, hogy a sokaság minden egyes tagja egyedül is erőszakossá válna, függetlenül attól, hogy a többiek vele tartanak, vagy sem. Ebben az esetben kezdeményezőre nincs szükség, mert a kis létszámú tömeg minden tagja önmagában is gócpont. Ha azonban az ok vagy a cél nem elég jelentős ahhoz, hogy egyhangúan törjön ki a felháborodás, a kis létszámú tömeg csendben marad.

(2) Kevésbé fontos okok vagy célok csak nagy létszámú tömegben vezetnek zavargáshoz. Ilyenkor az egyén csak akkor lép a tettek mezejére, ha biztos abban, hogy vele tartanak a többiek is. Itt már szükség van egy kezdeményezőre vagy kezdeményező csoportra, amely mintegy irányt szab a tömeg cselekedeteinek. A nagy tömegben kialakuló zavargások tehát egy gócpontból indulnak ki, és jelentéktelen okok miatt vagy akár elérhetetlen célok érdekében is fellángolhatnak (gondoljunk például a futballhuliganizmusra). A tömeg haragja valahogy úgy terjed, ahogy azt a 14. ábra középső paneljében ábrázoltuk.

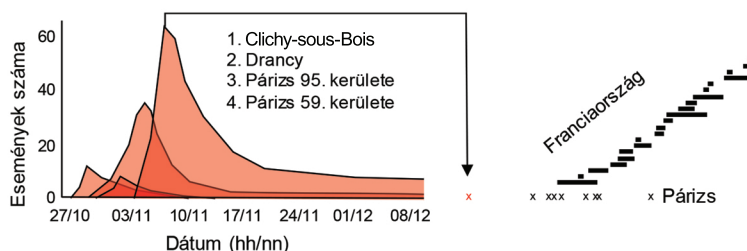
(3) Gócpont két esetben alakulhat ki a tömegben: ha van benne néhány kivételesen erőszakos egyén, aki élvezi a felfordulást, vagy ha van egy csoport, amelynek a szikra

és a kikényszeríthető társadalmi (strukturális) előny – szemben a tömeg egészével – nagyon fontos, ezért mintegy tudatosan kormányozza a tömeget a zavargások irányába. A gócpont sajátosságai egyben azt is meghatározzák, merre mozdulnak el az események. Az erőszakos kezdeményezők a pusztítás irányába tolják a tömeget (érzelmi motivációjú zavargás), míg a strukturális feszültségek által motivált csoportok a követelések felé (strukturális motivációjú zavargás).

A gócpont kialakulása felvet egy újabb kérdést, amelyet a *Lehetőség* című alfejezetben fogunk részletesebben megvilágítani. Ez a kérdés a felelősség és a kockázat körül forog. A gócpont, a zajos kisebbség, amely a nagy létszámú tömeget mozgásra bírja, egyúttal a felelősséget is leveszi a többiek válláról, és a részvétel kockázatát is csökkenti, hiszen a helyszíni vagy utólagos felelőségre vonás elsősorban a kezdeményezőket fogja érinteni. Nagy a valószínűsége annak, hogy a „követők” következmények nélkül ússzák meg az eseményeket. Ez mintegy biztosítja a lehetőséget a tömeg részvételére. Mielőtt azonban a lehetőség kérdésével foglalkoznánk, a szikrának egy sajátos formájáról fogunk beszélni, amely mintha nélkülözné magát a szikrát.

Járvány

A feszültségnek, amely a zavargás alapvető háttérét képezi, természetesen minden esetben fenn kell állnia, mert tökéletesen elégedett állampolgárok nem vesznek részt zavargásokban. Szikrára azonban nincs mindig szükség – pontosabban a szikra lehet egyszerűen egy máshol kirobbanó zavargás is. Ebben az esetben a zavargások úgy terjednek, mint egy fertőzés vagy járvány. A zavargások keletkezésének ez a típusa remekül nyomon követhető a 2005 végén kirobbant franciaországi zavargások esetében, amelyek Párizsban kezdődtek, de később az egész országot átfogták (18. ábra).

18. ábra

A 2005-ös franciaországi zavargások terjedése Párizsban és Franciaországban

Megjegyzés: A zavargások Párizs egyik elővárosában kezdődtek (*balra*), majd átterjedtek előbb a főváros különböző kerületeire, majd az ország más városaira (*jobbra*). Az eseménysor sorrendisége szembeszökő. A jobb oldali ábrán minden egyes vonal egy adott városban zajló zavargás időkereteit jelöli. A jobb oldali panelen csak azok a városok szerepelnek, ahol 60-nál több zavargáshoz kapcsolódó erőszakos esemény történt, ezért a párizsi események idősora (kis x-ek az alsó sorban) az 59. kerületi zavargásokkal kezdődik.

Forrás: BONNASSE-GAHOT et al. 2018 alapján a szerző szerkesztése

A zavargások epidemiológiája (járványtana) nem új gondolat: a zavargások keletkezésének és terjedésének ezt a módját 40 éve írták le először (BURBECK–RAINE–STARK 1978). Egy másik átfogó tanulmányban 170 ország politikai és gazdasági zavargásainak történetét nézték át 1919–2008 között, és a járványszerű terjedés minden országban és minden földrajzi környezetben nagyon látványos volt. Az egyes országok és régiók legfeljebb a „járvány” terjedésének ütemében tértek el egymástól (BRAHA 2012). A zavargás egyébként nem azért terjed járványszerűen, mert a résztvevők egyik helyszínről a másikra utaznak. A hírek azonban terjednek, és felszínre hozzák a lappangó indulatokat mindenhol, ahol hasonló érzelmi feszültségek vannak. A 2011-es angliai zavargások esetében például (ahol ezt a kérdést is megvizsgálták) azokban a résztvevőkben dolgoztak a legerősebb indulatok, akik figyelemmel kísérték az események alakulását a sajtóban (REEVES – DE VRIES 2011).

Lehetőség

A zavargások résztvevői nem cselekszenek teljesen vakon, még akkor sem, amikor indulataik elragadják őket, és főleg nem akkor, amikor még választhatnak a tiltakozás békés és erőszakos formái között. A zavargás – sok csoportos viselkedést leíró modell állításaival ellentétben – nem irracionális cselekvések véletlenszerű és szervezetlen sorozata (SIMITI 2011). A háttérben meghúzódó feszültség és a szikra mellett a zavargások kitöréséhez lehetőségek is kellenek, amelyeket a zavargók ki tudnak használni. Ezt – nagyon egyszerűen – az alábbi mátrixszal ábrázolhatjuk.

6. táblázat

Zavargások kockázata a feszültségek és lehetőségek mátrixában

		Feszültség	
		Van	Nincs
Lehetőség	Van	<i>zavargás</i>	<i>kockázat</i>
	Nincs	<i>kockázat</i>	<i>„béke”</i>

Megjegyzés: Dőlt betűvel szedtük a kölcsönhatások egyetlen szóban megfogalmazott következményét. A börtön-lázadásokkal kapcsolatban felállított mátrix adaptációja a zavargásokra.

Forrás: BOIN–RATTRAY 2004 alapján a szerző szerkesztése

A mátrix természetesen szélsőségesen leegyszerűsíti a helyzetet, mégis világos képet nyújt a lényegről. A kölcsönhatások végkimenetelének többsége egyértelmű; nem igényel például különösebb magyarázatot, hogy miért törnek ki zavargások, ha a résztvevőkben feszültségek munkálkodnak, és lehetőségük is van arra, hogy erőszakosan lépjenek fel. A „feszültség nincs – lehetőség van” kombináció kockázatosága viszont első pillantásra meglepőnek tűnhet. Miért zavarogna valaki pusztán azért, mert megvan erre a lehetősége, miközben nincs rá oka? Nos, egy pillanatra újra vissza kell térnünk a 2018-as futball-világ bajnokság végeredményét ünneplő párizsi tömeghez. Nem volt okuk az elégedetlenségre, hiszen a bajnokságot megnyerték; nem dolgozott feszültség bennük, hiszen ünnepelni tódultak az utcára. Az egyetlen ok, ami zavargásra készítette őket, az a lehetőség volt. Tömegben erősnek érezték

magukat, és az ünneplés zűrzavarában pillanatnyilag fellazult a törvény hatalma. A helyzet párhuzamos azzal, amit a szikránál láttunk: nagy feszültség esetén a legkisebb szikra is elég. Ha nagyon nagyok a lehetőségek, ugyanez a helyzet. Van, aki úgy érzi, tombolhat pusztán azért, mert *lehet*, és mindig lesznek olyanok – ha nem is sokan –, akik követik őket.

A zavargások *lehetőségét* megteremtő tényezők a következők.

Káosz (USEEM 1998) • A társadalom problémái felhalmozódnak, ami megnyilvánul apró és nagy dolgokban egyaránt. A szemetet például nem hordják el, a gyerekek felügyelete lazul, elharapózik a drogfogyasztás, növekszik a bűnözés, romlik a viszony a rendőrséggel, amely ráadásul megvesztegethetővé és erélytelenné válik stb. Az állam a romlás spiráljába kerül: a dolgok rosszról még rosszabbra fordulnak. Ez tág teret nyit mindenféle törvénytörtő cselekménynek, beleértve a zavargásokat is. Egyrészt a lakosságnak nem kell igazán tartania a megtorlástól (a hatalom meggyengült), másrészt olyan sok baj sújtja, hogy ahhoz képest egy zavargás következményei már nem sokat nyomnak a latban.

Helyi káosz (SMYTH–MCGRAIN 2006) • A fenti tényező – elvben – csak a szegénységtől, belpolitikai feszültségtől, súlyos korrupciótól stb. sújtott országokban játszhat szerepet. A gyakorlatban azonban káoszba fulladó közösségek olyan társadalomban is léteznek, amelyek többsége normális körülmények között él. A lakosságnak ez a része többé-kevésbé elkülönült helyszíneken él, de semmi nem akadályozza meg őket abban, hogy kilépjenek a szokásjog által meghatározott működési területükről, és zavargásba sodorják a lakosságot. Ilyenkor az határozza meg a zavargások valószínűségét, hogy a társadalom mekkora szegmense él zavaros viszonyok között.

Mozgalmak (JENKINS 1983) • A társadalomban megjelenhetnek csoportok, amelyeknek valamilyen okból kifolyólag érdekévé válik zavargásokat kelteni, ezért ezt sokféleképpen igyekeznek előmozdítani. Szervezeteket hoznak létre, amelyek izgatják a közvéleményt (minden apró-cseprő eseményből próbálnak szikrát kovácsolni), anyagi támogatást és jogi védelmet biztosítanak a zavargások résztvevőinek stb. A zavargás a mozgalom eszközzévé válik, amely saját jól körülhatárolt céljait követi. Az ilyen mozgalmaknak természetesen szükségük van strukturális vagy érzelmi feszültségekre ahhoz, hogy hatékonyan működjenek, ugyanakkor a támogatásuk jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a zavargások ne csak lappangjanak, hanem ki is törjenek. Ha nincs egy általános, az egész társadalmat átfogó feszültség, olyan rétegek felé fordulnak, amelyekben viszont munkálkodnak ilyen feszültségek.

Tömeg • Ezt a tényezőt deindividuációs (elszemélytelenedési) elméletnek nevezték el (FESTINGER–PEPITONE–NEWCOMB 1952), és olyan tömegpszichológiai tényezőkre vezették vissza, amelyek jelentősen tágitják a zavargások résztvevőinek lehetőségeit. Ezek kulcsfogalma az „arctalanság”; az, hogy az egyén mintegy láthatatlanná válik a tömegben, személyes felelőssége pedig eloszlik az egész tömeg felelősségében, így – egyénileg – csak nehezen vonható felelősségre. Mindez átszakítja a résztvevőkben azokat a szociális gátakat, amelyek megakadályozzák, hogy törvényellenes cselekményeket kövessenek el. Ezt itt kiegészítjük azzal, amit általában „helyi norma elméletének” neveznek (TURNER–KILLIAN 1957), mert ez is a tömeg lélektanához tartozik, és hozzájárul ahhoz a lehetőséghez, amelyet a tömeg

teremt meg a zavargások számára. E szerint a tömegnek a helyesről és helytelenről alkotott normái az adott helyzetben megváltoznak, és olyasmit is helyesnek fogad el, amelyet más helyzetekben nem tartana annak. Ez egyfajta jogosultság érzetét alakítja ki a résztvevőkben, amely az „arctalansággal” együtt tág lehetőséget nyit a zavargások kirobbanásának.

Alkalmatlanság (SLATER 2011) • Ez a tényező már nem a zavargó tömegre vonatkozik, hanem azokra, akiknek hatékonyan kellene közbelépniük, hogy a zavargásokat megakadályozzák. Ha a rendfenntartó erő elégtelen, a tömeg szabadon cselekszik, az indokolatlanul erőteljes fellépés viszont felkorbácsolja az indulatokat. A rossz kommunikáció szintén hozzájárulhat a zavargások felerősödéséhez. Ennek sajátos példáját szolgáltatják a 2005-ös párizsi zavargások, amelyek alatt a rendőrség rendszeresen közzétette az erőszakos cselekmények adatait, és ezzel példát állított azok elé, akik még nem tettek semmit, de megvolt bennük a szükséges feszültség.

Technika (GONZÁLEZ-BAILÓN et al. 2011) • A modern, digitális kommunikációs technikák jelentős mértékben hozzájárulnak a résztvevők toborzásához. Az információáramlásnak valódi kaszkádjai („zuhatagai”) alakulhatnak ki. Ezek ugyan nem idézik elő az erőszakos cselekményeket, de lehetővé teszik, hogy a mozgalom lendületet vegyen.

Ha nagyon röviden szeretnénk összefoglalni az eddig elmondottakat, akkor azt a két tényezőt kell kiemelni, amelyek a zavargásoknak lehetőséget teremtenek: a lakosság tömegbe verődése és a törvény erejének fellazulása. Ez utóbbi lehet általános (független a zavargástól) vagy lokális, amit maga a helyzet (például a zavargások kialakulásának váratlansága) vagy a nem megfelelő beavatkozás hozhat létre. Ennek a két fő lehetőségcsoportnak hatalmas erőt adhat az, ha van a háttérben egy szervezőcsoport, amelynek érdeke fűződik ahhoz, hogy a zavargás kirobbanjon.

5.3.4. „*Modus operandi*”

A zavargásokkal foglalkozó munkák (túlságosan) jelentős része abból indul ki, hogy a résztvevők homogének, és van egy pszichológiai portré, amely a zavargót nagy általánosságban jellemzi. Például a futballhuliganizmust egyesek a felgyülemelő szociális feszültségek levezető csatornájának, mások az antiszocialitás megnyilvánulásának tulajdonítják, míg ismét mások személyes okokra vezetik vissza (például a „férfiasság” bizonyításának vágyára vagy az identitás keresésére). Ami ebben a legmeglepőbb, hogy ezeket a magyarázatokat megalkotóik sokszor alternatív elképzelésekként fogják fel, és nem kevés munkát és papírt pazarolnak el arra, hogy a „rivális” elképzeléseket cáfolják, vagy saját magyarázatukat érvekkel támogatassák meg.

A zavargások résztvevői természetesen nem homogének. Ellenkezőleg: jól körvonalazható típusaik vannak, amelyek eltérő okokból vesznek részt az eseményekben, másképpen gondolkodnak, ennek megfelelően teljesen másképpen is viselkednek. A fenti álláspontok mind helyesek; nem alternatív (egymást kizáró), hanem egymást támogató és kiegészítő magyarázatok ezek. Már több mint 30 évvel ezelőtt felismerték, hogy a zavargásoknak

kezdeményezői vannak, akiket néha szándékosan küldenek a tömegbe; a résztvevők többsége mintegy belesodródik az eseménybe, de csak kisebbségük válik erőszakossá, és végül vannak, akik pusztán a rablás (anyagi haszon) kedvéért vesznek részt az eseményekben (MCPhAIL–WOHLSTEIN 1983). Ahogy egy résztvevő megfogalmazta: A zavargás „mindenkinek, aki részt vett benne, mást jelentett. Voltak általános okok, de mindenkinek megvolt a maga saját oka is” („it meant something different to everyone involved [...] everybody joined in for some of the same reasons [...] but for your own private reasons too.” DURAN 1985, 47. – a szerző fordítása).

A következőkben ezeket az okokat és következményeiket tekintjük át, egyúttal összekapcsolva azt az események lefolyásával: abban a sorrendben vizsgáljuk meg az egyes résztvevők motivációját, gondolkodását és cselekvését, ahogy az események kibontakoznak, amivel lényegében a „modus operandi” is kitérünk. Itt természetesen nem egy olyan személyes jellegű modus operandiról lesz szó, mint amilyeneket a szexuális bűncselekmények esetében láttunk. Nem tevékenységi rutinokat írunk le, hanem azt a módot, ahogyan a zavargások végbemennek – igen jelentős mértékben attól függően, hogy kik vesznek részt bennük, milyen célokat követve.

„Nulla” esemény (kiindulópont)

A zavargások gócpontjai nem mindig érdekeltek a zavargások kitörésében. A 2011. évi angliai zavargások során először mindössze 100 ember gyűlt össze a tottenhami rendőrség előtt. Nem voltak ellenséges szándékaik, mindössze kapcsolatba szerettek volna lépni egy felelős rendőrségi vezetővel, hogy magyarázatot kapjanak Mark Duggan halálával kapcsolatban (LEWIS et al. 2011). (Mark Duggan egy fekete bőrű fiatalember volt, akit a rendőrség letartóztatás közben agyonlőtt). Az emberek négy órán keresztül várakoztak hiába, míg a lassan növekvő embertömegből elindult röppályáján az első kő az ablakok felé, és lángra kapott az első rendőrkocsi. Ekkor Mark Duggan családtagjai, akik a legérdekeltebbek voltak az ügy tisztázásában, elhagyták a helyszínt. Ebben az esetben tehát a zavargások első lépését olyanok tették meg, akik a törvény útján szerettek volna járni, és azonnal kivonták magukat az eseményekből, mielőtt az erőszak elszabadult.

Hasonló volt a helyzet az 1990. évi marosvásárhelyi események során is (HRW 1990). Bár több erőszakos összetűzés történt a városban, néhány nappal korábban, a „Fekete Március” néven ismert zavargások első eseménye egy békés tüntetés volt, amelyen gyermekek és idősek, nők és férfiak egyaránt részt vettek, és gyertyával a kezükben vonultak fel a város főterén. Mielőtt az erőszakra sor került, szinte valamennyien hazatértek. Csak azok maradtak a helyszínen, akik az események csapdájába kerültek, és nem találtak kiutat – no meg persze azok, akik „nem hagyták magukat”, amikor a támadás rájuk zúdult.

Röviden: a zavargások első eseménye, a „nulla” esemény, nagyon sok esetben nem zavargásjellegű. Állampolgárok törvényes jogait gyakorolják: magyarázatot kérnek olyan történésekre, amelyeket kétesnek tartanak, vagy békés tüntetésen próbálnak érvényt szerezni jogaiknak. Mielőtt az erőszak kitör, a résztvevők zöme elhagyja a helyszínt, vagy félrevonul, és az események passzív szemlélője marad. Van azonban egy kisebbség, amely „elszabadul”. A kérdés az: hogyan és miért?

Kezdeményezők (vezetők)

Mint alább látni fogjuk, a zavargás résztvevőinek többsége nem militáns, és – kevés kivételtől eltekintve – soha nem lépne az erőszak útjára, ha nem mutatnának neki utat – nevezetesen ha nem lépnének színre a kezdeményezők. Ők nem mindig vezetők a szó szoros értelmében. Senki nem választotta meg őket, nem fejezik ki a tömeg akaratát, és nem irányítják az eseményeket. Mindössze arról van szó, hogy megteszik azt az első lépést, amelynek hatására a tömeg elindul a zavargás útján. A kezdeményezőknek ezt a spontán típusát tökéletesen leírják azok a szavak, amelyek az 1980-as bristoli zavargások egyik résztvevőjétől származnak. „Néhány kölyök rohant elő, és elkezdett köveket hajigálni. A tömeg követte őket. Nem úgy tűnt, mintha ezt megtervezték volna. Az volt a benyomásom, hogy azok váltak vezetőkké, akik a leghevesebbek voltak, és legpontosabban céloztak a kövekkel” („A few kids would run out to throw stones, followed by a surge. It didn't seem to be planned. The leaders seemed to be the most agile and the most accurate stone throwers” REICHER 1984, 13. – a szerző fordítása).

A zavargás természetesen nem mindig alakul ki ilyen spontánul. A „Fekete Március” esetében például teherautón odaszállított és előzőleg leitatott tömeg kezdeményezte a zavargásokat (HRW 1990). Ez tipikus példája a politikai érdekből, szándékosan előidézett zavargásnak. Fontos felhívni rá a figyelmet, hogy azok, akik a háttérből irányítják az eseményeket, nem feltétlenül résztvevők, sőt többnyire végig a háttérben is maradnak, és szerepükre legtöbbször csak később derül fény. A helyszínen, esetleg egy felületes utóvizsgálat alapján sokszor úgy tűnhet, mintha a zavargás spontánul, a „leghevesebb” és a „legügyesebben célzó” résztvevők hatására alakult volna ki.

A szervezett gócpont a világ sok zavargásának kiinduló eseménye: a majdani résztvevőket érdekelt felek megszervezik és felfegyverzik (botokkal, késekkel, sisakokkal stb.) már jóval az események kitörése előtt, esetleg a zavargások folyamán (SCACCO 2010). Ennek a jelenségnek egyik sajátos változata az informátoroké, esetleg provokátoroké, akiket a hatóság vagy egy-egy rivális szervezet épít be egy mozgalomba. Bár elvileg semlegesnek kellene lenniük, a rendészeti szervek (például az FBI) provokátorra átvedlett informátorai számtalan bizonyított esetben járultak hozzá a zavargások kilobbantásához akár úgy, hogy finanszírozták azt, akár úgy, hogy bátorították a résztvevőket (MARX 1974).

Röviden összefoglalva: a zavargások első eseménye az első utcakő, üveg, bot stb., ami a leghevesebb zavargók kezéből indul útjára vagy sújt le. Ez az a pillanat – mintegy másodlagos szikra –, amelynek hatására a zavargás kezdetét veszi. Az esetek jelentős részében ez a másodlagos szikra spontánul pattan ki a tömegből, pusztán azért, mert mozog a tömegben néhány ember, akit a helyzet, indulatai és egyéni sajátosságai belesodornak a kezdeményező szerepkörbe. Őket csak a legkritább esetben ruházhatjuk fel a „vezető” minőséggel. Van azonban a zavargásoknak egy olyan típusa, amelynek valódi vezetői vannak, ők azonban sokszor a háttérben maradnak, és beküldik a tömegbe azokat, akik egy felületes szemlélő számára spontán zavarkeltőnek tűnnek. Ez a gyakran külső szervezőerő világos célokkal avatkozik bele az eseménybe, és igyekszik azt mindvégig ellenőrzése alatt tartani. Jó példái ennek a nigériai zavargások, amelyek során a szervezők mindvégig szem előtt tartották, hogy a zavargásnak milyen hatása lesz a közelgő választásokra, és ennek perspektívájából igyekeztek befolyásolni az eseményeket (SCACCO 2010).

Résztvevők (követők)

A legfontosabb kérdés, amely felvetődik a résztvevők kapcsán: miért csatlakoznak a „vezetők” által szinte önkéntelenül kezdeményezett vagy éppen tudatosan szított zavargásokhoz, miközben ez számukra – egyénileg – kockázatos, ugyanakkor a végeredmény is kétséges. Röviden: miért nyúlnak a második utcaőért, miután az első már kirepült a tömegből?

A 19. század utolsó éveiben Gustave Le Bon tollából született meg az első munka, amely ezzel a kérdéssel foglalkozott (LE BON 2001). Ebben a szerző a tömeg viselkedését az öröklődés és az emberi természet biológiai szabályaiból vezeti le, és elsősorban Darwin, másodsorban Haeckel teljesen más irányultságú gondolataiból indult ki. Egyik tételét, mindössze példaként, röviden összefoglaljuk. E szerint tömegben az ember visszalép néhány lépcsőfokot a civilizáció fejlődésének létráján, és „barbárrá” válik, még ha egyébként művelt ember is. Az értelem hatalma megszűnik, és az uralmat átveszi a biológiai ösztön, amelynek az egyén – tömegben kívül – soha nem kerülne a hatása alá, de amely tömegben magával sodorja. Le Bon szavaival: „Tömegben az egyén egy homokszem más homokszemek között, amelyet a szél tetszése szerint kavart fel” („An individual in a crowd is a grain of sand amid other grains of sand, which the wind stirs up at will” LE BON 1896 – a szerző fordítása).

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a 19. század végén és a 20. század elején divattá vált az, hogy pszichológiai és társadalmi elméleteket Darwin biológiai elméleteire alapozzanak, többnyire igen kevés sikerrel és néha szörnyű végeredménnyel (ezek egyike a náci fajelmélet is). Le Bon gondolatai annyiban képeznek kivételt, hogy máig hatnak, bár sokan viszonyulnak éles kritikával ehhez a megközelítéshez, és a „biológiai” magyarázatot szociálpszichológiai megközelítésekkel helyettesítik, egyebek mellett az identitás egyéni és társadalmi dimenzióival (HAIDER-MARKEL et al. 2018). Ennek az elképzelésnek az a magja, hogy a társadalom eltérő identitású csoportokból épül fel (szegények–gazdagok, fehérek–feketék, egyik csapat drukkerai – másik csapat drukkerai stb.); a csoportok között strukturális és/vagy érzelmi feszültségek alakulnak ki, amelyek egy szikra hatására – no meg a kezdeményezők hatékony közreműködése révén – felszínre törnek. Ha az események elkezdődtek, a követők identitásuknak megfelelően lépnek fel egyik vagy másik oldalon. Néha éppen a zavargások során szeretnék saját identitásukat megtalálni azáltal, hogy választanak a cselekvési alternatívák „küzdő felek” között. Így válnak aktív résztvevőivé az eseményeknek.

Az identitásközpontú elképzelés feltételezi, hogy a zavargók tudatos döntést hoznak, és cselekedeteiket ehhez a döntéshez igazítják. Visszatérve a fenti példához: Mark Duggan családja nem azonosult a zavargókkal, identitását nem ebben a csoportban találta meg, ezért távozott a zavargás helyszínéről. Ezzel ellentétben „kallódó” fiatalok éppen a zavargókban találják meg az identitásukat. Tagjaivá szeretnék válni annak a csapatnak, amely „a legkeményebb”, „a legjobb”, amely „bármivel felveszi a versenyt, ha úgy akarja”. Ha ez az „elit” fanatikus drukkerok csapata, akkor ahhoz csatlakoznak, ha politikai aktivisták közössége, akkor ahhoz.

Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy *minden* résztvevő tudatosan dönt. Vannak, akiket nem az identitásvállalás vagy -keresés részben tudatos, részben érzelmi tényezők mozgatnak, hanem egyfajta helyileg kialakult „viselkedésmintának” engedelmeskednek, annak a példának, amelyet a kezdeményezők vagy vezetők alakítanak ki. Ezt a jelenséget nevezzük „nyájszellemnek”. Ennek lényege, hogy a tömeget alkotó egyének gondolkodása

és viselkedése – helyi kölcsönhatások révén – egy hullámhosszra kerül anélkül, hogy azt bárki összehangolná (RAAFAT–CHATER–FRITH 2009). A tanulmány szerzői szerint „a nyájszellem a legkülönbözőbb tevékenységekben megnyilvánul a divattól az erőszakos zavargásokig, és megértése különösen fontos szerepet játszik egyre összekapcsoltabb világunkban” („We suggest that herding has a broad application, from intellectual fashion to mob violence; and that understanding herding is particularly pertinent in an increasingly interconnected world” RAAFAT–CHATER–FRITH 2009, 420. – a szerző fordítása).

A nyájszellemnek két alapvető motívumát ismerhetjük fel a zavargások során: az egyik az érzelmek ragályszerű, a másik pedig a gondolatok láncszerű terjedése (GROSS 2011). Érzékletes (a hivatkozott szerzőtől származó) megfogalmazásban: a tömeg szándékai és cselekedetei nem úgy alakulnak ki, mint egy titkos szavazáson, ahol mindenki a saját akarata szerint dönt, hanem mint nyílt, egymás után leadott szavazatok esetében, amikor minden szavazó hatást gyakorol a következőre. Így aztán kialakul egy önerősítő folyamat, amelynek során az érzelmek és döntések olyan irányban kezdenek el sodródni, amelyet egyéenként csak nagyon kevesen vállalnának fel, ha módjuk lett volna mások által nem befolyásolva „szavazni.” A hibás (vagy normál körülmények között legalábbis nem támogatott) döntésben komoly szerepe lehet az alkoholnak is, amelyet a résztvevők még egy békésnek induló „nulla esemény” előtt is hajlamosak fogyasztani, és amely megkönnyíti a felelőtlen döntések meghozatalát (OSTROWSKY 2016). A „nyájszellemről”, vagyis a gondolatok és érzelmek láncszerű terjedéséből származó erőszakosságot egyesek az anti-szociális személyiségzavarhoz hasonlítják (AIELLO–PARIANTE 2013), amely azonban csak pillanatnyilag, és az események hatására alakul ki. Érdeemes figyelni arra, hogy itt nincs szó tudatosságról, mint az identitáskeresés motivációjánál. Épp ellenkezőleg: a „nyájszellem” olyasmit kényszerít ki az egyénből, amely cselekedetet egyéenként és tudatosan nem vállalna. Magából a kifejezésből, amely magában foglalja a „nyáj” szót, szinte magától adódik a jelenség biológiai megalapozottsága, és valóban: a nyájszellem minden csoportban élő fajnál megjelenik (RAAFAT–CHATER–FRITH 2009). Ez teszi lehetővé, hogy a csoport tagjai egymással szinkronban cselekedjenek anélkül, hogy ezt bárki megszervezné. Ha ez nem létezne, a szarvasok csapatai szétszélednének az erdőben, így sebezhetővé válnának; a farkasfalka nem lenne képes összehangolt támadást indítani nagy termetű prédaállatok ellen stb. E jelenség beemelése a zavargások magyarázatába (GROSS 2011) lényegében egyfajta visszatérés Le Bon biológiai elképzeléseihez, de már nem ködös fogalmak közvetítésével („civilizáció létrája”, „barbár”, „öszön” stb.), hanem egy jól ismert és tanulmányozható szociális viselkedésforma révén.

A két résztvevői (követői) attitűdnek, az identitáskeresésnek, illetve a nyájszellemnek közös, bár eltérő okozatú következménye, hogy amennyiben az erőszakosság a felszínre tör, úgy a tömeg követni fogja a példát. Figyelemre méltó azonban, hogy a zavargások résztvevői (a követők) nem képviselnek egységes csoportot, bár az alcsoportok elkülönítése és jellemzése még gyermekcipőben jár. Egyetlen olyan munkáról tudunk, amelyben a zavargások résztvevőit csoportokra osztották a viselkedésük alapján. Ebben megállapították, hogy a zavargók öt jól azonosítható alcsoportra különíthetők el (CLAASSEN 2014). A *passzív*ak részt vettek a megmozdulásban (nulla eseményben), de távol maradtak a zavargástól. A *mérsékeltek* viselkedése veszélytelen volt, és mindössze kiabálásban, öklörázásban stb. kimerült. A *rombolók* tevékenysége rongálásra szorítkozott, míg a *támadók* emberekre, köztük rendőrökre

támadtak. Végül a *fosztogatókat* nem érdekelték a társadalmi célok; ők nyereségvágyból vettek részt a zavargásban. A vizsgált esemény helyszínén a passzívak és a mérsékeltek voltak legtöbben, vagyis azok, akik lényegében nem is tekinthetők zavargóknak.

Egy pillanatra visszatérve a motivációra: aligha képzelhető el, hogy minden alcsoportot ugyanazok a dolgok motiválnának, vagyis, hogy a két alapmotívum (identitáskeresés és nyájszellem) fellelhető lenne az alcsoportok mindegyikében. A fosztogatók például nem identitást, hanem anyagi javakat keresnek a betört kirakatüvegek mögött, és nem a „nyájszellemet” követik, hiszen céljuk által inkább elkülönülnek a tömegtől, semmint feloldódnának benne. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a zavargások nem alkotnak egyetlen összefüggő cselekménysort, épp ellenkezőleg. A zavargás egyéni és csoportos, erőszakos és nem erőszakos cselekmények egymást váltó, változatos szövevénye. Ahogyan már nagyon korán megfogalmazták (McPHAIL 1994):

- még a zavargások gócpontjaiban sem mindenki erőszakos;
- azok, akik erőszakos cselekményekben vesznek részt, nem teszik ezt folyamatosan és kizárólagosan (magyarán: az erőszakos és nem erőszakos cselekmények ugyanannál az embernél váltakozva jelentkeznek);
- az erőszakos cselekményeket mindig egyének vagy kis csoportok követik el, és ehhez csak ritkán csatlakozik *egyidejűleg* a tömeg egésze vagy nagyobb része.

Ez a sokféleség és időbeli változatosság egyelőre fehér foltja a zavargások lélektanának. A fentiekből azonban eléggé nagy biztonsággal levonható a következtetés, hogy a zavargások többnyire nem folyamatosak, a zavargók többnyire összekeverednek azokkal, akik pusztán a törvényes „nulla” esemény résztvevői, és maguknak a zavargóknak a lelkiállapota és cselekvése is hullámzó. Ebből adódik néhány olyan következtetés, amelyet majd a *Rendészeti vonatkozások* című alfejezetben vizsgálunk meg.

A közösség

Akarva-akaratlanul a zavargásoknak része az egész közösség, beleértve a rendőrséget is, és a közösség hozzáállása egyáltalán nem közömbös abból a szempontból, hogy merre halad az aktuális zavargás, és mi történik, ha újabbakra kerül sor. A közösség reakcióját és attitűdjét négy nagy kategóriába sorolva vizsgálhatjuk, amelyeket az „erőszakra erőszak”, az „idegen test”, a „nyilvános kivizsgálás” és a „problémakezelés” címszavakkal illethetnénk.

Az erőszakos közösségi hozzáállásnak egyik szemléletes példája az, amelyet a 2012. évi New York-i zavargásokkal kapcsolatban sok amerikai napilap a címlapján hozott, amelynek a lényege úgy fogalmazható meg, hogy „lelőjük a zavargókat”. Hogy szó szerint idézzük a közösség egyik tagjának szavait: „Mintha a vadnyugaton volnánk. Beszereztem egy íjat, és használni is fogom, ha veszélyben érzem magam” („It’s like the Wild West. I’ve got myself a bow and would definitely use it if I felt threatened” ROYSTON 2012 – a szerző fordítása). Máshol zavargásellenes civil csoportok alakultak, amelyek megpróbálták útját állni a zavargások terjedésének (SELIGMAN 2011), míg ismét máshol a közösség különleges hatalommal kívánta felruházni a rendőrséget, hogy megkönnyítse az erőszak alkalmazását a zavargó tömeggel szemben: szükségállapotot hirdetett volna ki (STOTT–DRURY 2016).

A második hozzáállástípusra a 2007-es slotervaarti zavargásokkal kapcsolatban figyeltek fel (BOUABID 2016). A lakosság itt a távolságtartó kívülálló álláspontját vette fel. A zavargások okait és magukat a zavargásokat egyértelműen a marokkói közösség problémájaként fogta fel, vagyis úgy tekintett az eseményekre, mint amelyek idegen testként ékelődtek be az egészséges holland társadalom szövédékébe. A zavargások e szerint az álláspont szerint a marokkói bevándorlók és a rendőrség ügye, amelyhez magának a holland társadalomnak semmi köze.

Nagy-Britanniában ezzel szemben a zavargások okainak úgynevezett közösségi kivizsgálása került a figyelem középpontjába (PEPLOW 2018). Az álláspont alapja, hogy a zavargások, bár nem elfogadhatók, mégiscsak jogos sérelmek következtében alakulnak ki. Ha ezeket feltárjuk, egyrészt igazságot szolgáltatunk a résztvevőknek (utólagosan), másrészt olyan tapasztalatokra teszünk szert, amelyekkel megelőzhetők a későbbi zavargások. A közösségi kivizsgálás nem jogi és nem rendészeti procedúra; lebonyolítását a társadalom tekintélyes tagjai (parlamenti képviselők, köztisztviselőkben álló bírák stb.) biztosítják, és egyformán megszólalhatnak benne azok, akik a zavargásban részt vettek, akik felléptek ellene, és azok, akik valamilyen formában szenvedő alanyai voltak. A közösségi kivizsgálás jellegzetesen brit intézmény, de bárhol alkalmazható, amennyiben megteremtik a törvényi feltételeit.

Végül létezik a „tökéletes” megoldás, amely a feszültségek gyökerét – például a társadalmi igazságtalanságot – tárná fel és oldaná meg történelmi léptékben minden érintett fél részvételével (SHOEMAKER et al. 1993). Ennek a megközelítésnek a kulcsszavai: a javak igazságos elosztása, közösségi rendészet és társadalmi párbeszéd.

A közösség hozzáállásában nem figyelhető meg fejlődési irány. Nem látjuk például, hogy az erőszak irányából a problémakezelés irányába – vagy fordított irányban – fejlődne, sőt, ugyanannak a zavargásnak a keretén belül is többféle szempont érvényesül, és a közszereplők is gyorsan változtatják hozzáállásukat (GROSS 2011). Rendészeti szempontból talán még jelentősebb, hogy egyik hozzáállástípus hatásosságát sem mérték fel még objektíven. Ha pusztán a logikánkra hagyatkozunk, úgy vélhetnénk, hogy az „erőszakra erőszak” taktika gerjeszti a problémát ahelyett, hogy megoldaná. A zavargások és zavargók „idegen testként” való kezelése pedig mintegy állandósítja azt, hiszen semmilyen probléma nem oldódik meg attól, hogy a szőnyeg alá söpörjük. A nyilvános kivizsgálás ígéretesnek tűnik ugyan, de rendszeres alkalmazására még ott sem került sor, ahol ennek megvannak a törvényi feltételei, nevezetesen Nagy-Britanniában (PEPLOW 2018). A zavargások kezelésének talán legígéretesebb megközelítése a társadalmi problémák megoldása, bár ez némileg utópisztikusnak tűnik. A szociális intézkedések és a zavargások közötti viszony azonban alátámasztani látszik e megközelítés létjogosultságát.

Röviden összefoglalva: a zavargásnak a közösség is része. Válaszolhat erőszakosan, közömbösen, vagy megpróbálhatja feloldani a feszültségeket. Ezt teheti úgy, hogy az aktuális zavargásban szolgáltat igazságot, de úgy is, hogy hosszú távú megoldást keres a strukturális feszültségekre, remélve, hogy ezzel az érzelmi feszültségek is enyhülnek. Egyik közösségi viselkedés vagy válasz sem vált uralkodóvá az elmúlt évtizedek során. Ellentét feszül az azonnali, megtorlásjellegű reakciók és a feszültségoldási próbálkozások között. Sokak véleménye szerint még mindig az előző van túlsúlyban, miközben az utóbbi lenne kívánatos (SHOEMAKER et al. 1993).

5.3.5. Rendészeti vonatkozások és összefoglaló

A zavargások letörhető technikai eszközökkel, de ezek alkalmazásának nyilvánvaló korlátai, sőt akadályai vannak, amelyeket sokféleképpen összefoglalhatunk, de minden érv közös nevezője, hogy a zavargók jelentős része *nem bűnöző*, bár kétségtelenül bűnt követ el. Többségük ugyanis állampolgár, aki minden más napon munkába megy, adót fizet, családot tart el, és gyereket nevel – röviden: ők alkotják a társadalmat. Az esetek többségében jogos sérelmeik vannak, és ha büntettet követnek el (például harcba keverednek a rendőrséggel), ezt a pillanat hevében, másokat követve teszik. Sőt, jó esély van arra is, hogy valójában ne is kövessenek el bűnt, csak azokkal tartózkodjanak egy helyen, akik viszont megteszik ezt. Egy pillanatig sem szeretnénk lándzsát törni amellett, hogy az elkövetőket fel kellene menteni a felelősség alól, de a zavargások kapcsán mindvégig figyelembe kell venni azt, hogy a zavargók és az (éppen) békés állampolgárok ugyanazok vagy ugyanolyan emberek. Az állampolgár, aki az év minden napján igényt tart arra, hogy életét rendezett körülmények között folytathassa, és ebben a rendőrség segítségét nem csak kéri, de megköveteli, azon az egy (vagy több) napon rendet bont, és szembeszáll azzal, aki máskor természetes szövetségese. A rendőrnek ugyanakkor előírják, hogy azon az egy (vagy több) napon szembeszáljon azzal, akit az év fennmaradó részében védenie kell. Ez a kettős ellentmondás számtalan tragédia okozója volt, és okozója még ma is.

Aligha kétséges, hogy a zavargások kezelésének elsődleges célja nem azok letörése, hanem megelőzése, és ha már kitörték, a helyzet stabilizálása, és nem az eskalálása. A szövegdobozban leírt eseményekhez hasonlókat mindenképpen el kell kerülni. E célok eléréséhez az előzőek fogódzót nyújtanak. A „recepteket” a következtetések számbavétele után ismertetjük.

A tuticorini mészárlás

A 2018 márciusának 22. napján az indiai Tamilnádu állam egyik városában (Tuticorinban) több ezer ember gyűlt össze, hogy tiltakozzon egy helyi színesfém-feldolgozó cég környezetszennyezése ellen (THE TRIBUNE INDIA 2018). Az esemény nem hathatott az újdonság erejével. A szennyezési helyzet súlyos volt; a korábbi évtizedekben több halálos áldozatot is követelt. A tiltakozások is napirenden voltak az ezt megelőző 20 évben. Ezen a napon a tömeg ismét menetbe rendeződött, hogy egy petíciót juttasson el a helyi hatóságokhoz. A hivatalos becslés szerinti 20 ezres tömegből néhányan követ hajítottak egy hivatali épületre, amire a rendőrség egy gumibotos támadással válaszolt. A helyzet fokozatosan eskalálódott egészen addig, amíg először civil ruhás biztonsági emberek, majd végül maga a rendőrség (a parancsnokságról érkező tűzparancs alapján) löni kezdett a tiltakozókra. 13-an haltak meg és több tucatnyian megsebesültek.

A konfliktusnak három valódi résztvevője volt: (1) a lakosság, amelyet évtizedek óta mérgeztek levegőn és ivóvízen keresztül; (2) a gyár, amely nem volt hajlandó pénzt költeni a környezetvédelmi berendezésekre, és (3) a környezetvédelmi hatóság, amely a külvilág számára érthetetlen okból nem emelt kifogást a gyár működése ellen. Bár valójában nem volt érdekelt fél a konfliktusban, az esemény után a rendőrség került a figyelem középpontjába, amelyet tömeggyilkossággal vádoltak meg (SAFI 2018).

Kiemelendő vonatkozása az eseménynek, hogy egy országszerte ismert hindu színész elítélte a túlnyomórészt tamil zavargókat, ami ellen a tamil szervezetek hevesen tiltakoztak. A környezetvédelmi feszültséget tehát egy etnikai feszültség is súlyosbította. Nem zárható ki, hogy ez motiválta a tűzparancsot is. Ez újabb bizonyítéka annak, hogy a különböző strukturális feszültségek szorosan összefüggenek.

A fejezet általános következtetései

Ha a társadalomban (vagy annak egy részében) jelentős feszültség van (kockázati tényező), és ha olyan felháborító esemény következik be (szikra), amely az embereknek legalább egy részét tűzbe hozza, és tömegmegmozdulást vált ki („nulla esemény” – lehetőség), akkor fennáll a kockázata annak, hogy zavargásokra kerül sor. Ha a feszültség nagy, a zavargás járványszerűen terjed át más helyszínekre.

Ha a feszültségek érzelmi jellegűek, a megmozdulás valószínűleg spontán lesz: vezető és szervezés nélkül történik, és nincsenek követelései. Ebben az esetben „csak” felháborodást kell kezelni, strukturális problémákat nem. Strukturális feszültség esetén gyakran fordul elő, hogy a megmozdulásnak konkrét céljai és vezetői vannak. Ebben az esetben olyan feszültségforrásokat kell felszámolni, amelyek kezelésére a rendészeti szerveknek nincs felhatalmazásuk (kivéve természetesen, ha a „szikrát” a rendőrség tevékenysége pattintotta ki).

A zavargások nem alakulnak ki azonnal, még akkor sem, ha minden feltétel adott, vagyis van feszültség, szikra és lehetőség. Az esetek többségében órák, néha napok, sőt hetek állnak rendelkezésre ahhoz, hogy a szikra által előidézett felháborodást lecsillapítsák.

A zavargások az esetek többségében egy gócpontból indulnak ki. A gócpont lehet néhány forrófejű ember (kezdemenyezők), akik nem vezetői az eseményeknek, hanem pusztán katalizátorai. Más esetekben azonban a zavargásokat tudatosan, kívülről, a helyszínre küldött ügynökök segítségével gerjesztik. Az ügynökök akár vezetőként is felléphetnek. Ha a gócpont spontán (néhány „forrófejű” ember indítja el a lavinát), akkor jelentőségét veszti, mielőtt a zavargás elkezdődött. Ilyenkor ugyanis minden zavargó további gócpontokat képez. Hiába emelnénk ki az „eredeti” gócpontokat, az események már túlléptek rajtuk – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a gócpontok menet közben átalakulhatnak. Tehát ha a zavargásokat csillapítani szeretnénk, nem az „eredeti”, hanem a pillanatnyi gócpontot kell kiiktatnunk. Ha a gócpont tudatos tervezés és szervezőmunka eredményeképpen jön létre, akkor az ügynökök kiemelése a tömegből véget vethet az eseményeknek.

Az események többnyire mozaikszerűen zajlanak le. Az erőszak fellobbanhat egy helyen, ahol később kialszik, majd fellobban egy másik helyen. A kezdemenyezők hosszabb-rövidebb időre átalakulhatnak békés tüntetőkké, és fordítva, a békés elemek kezdemenyezőkké válhatnak az események hatására. A legerőszakosabb események színhelyén is tartózkodhatnak olyanok, akik nem vesznek részt a zavargásban, annak ellenére sem, hogy a „nulla eseménynek” résztvevői voltak, és együttéreznek a felháborodott tömeggel. Ha azonban úgy alakul a helyzet, még ezek a legbékésebb tüntetők is bekapcsolódhatnak az erőszakba, akár azért, mert közösséget vállalnak a zavargókkal (identitás), akár a „nyájszellem” hatása alatt.

A többé-kevésbé jogos felháborodás által vezérelt zavargók között, akik többnyire az elérendő célt tartják szem előtt (még akkor is, ha törvénytelen cselekedetekre

ragadtatják magukat), megjelennek azok, akik lappangó antiszociális érzelmeiket élik ki, és szükségtelenül (a céltól teljesen függetlenül) rombolni kezdenek, vagy embereket támadnak meg. Megjelennek a színen azok is, akik kihasználják a helyzetet, és egyetlen céljuk a fosztogatás.

A rendészeti válasz jelentős mértékben hozzájárulhat a helyzet súlyosbodásához. Ha a kivезényelt csapaterő elégtelen, a kezdeményezők és a követők bátorsága megnő. Ha viszont a rendészeti válasz aránytalanul erős és következtelen (egyformán irányul vétkes és vétlen ellen), akkor ez zavargásra készíti azokat is, akik egyébként békések maradnának.

A közösség akaratlanul is résztvevőjévé válik az eseményeknek. Attitűdje befolyásolhatja az események pillanatnyi menetét is, de még fontosabb szerepe van a társadalmi feszültségek alakulása szempontjából. Csökkentheti a további zavargások kitörésének valószínűségét, vagy épp ellenkezőleg, hozzájárulhat a feszültségek fokozásához.

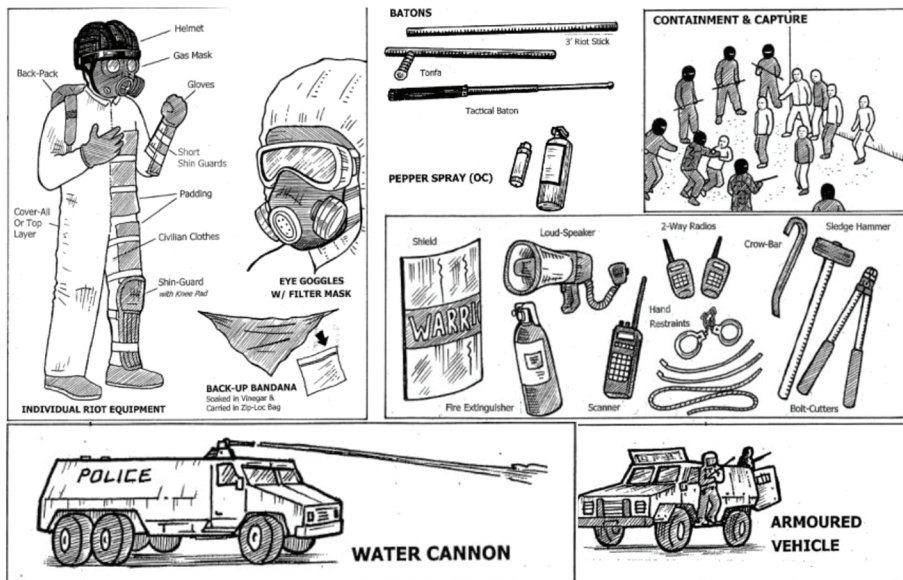
A zavargásokkal kapcsolatos ismeretek rövid összefoglalása már önmagában is alkalmas arra, hogy a zavargások kezelésével kapcsolatban alapelveket fogalmazzunk meg. Mielőtt erre sort kerítenénk, áttekintjük azokat a „recepteket”, amelyeket mások fogalmaztak meg ezzel kapcsolatban.

5.3.6. *A zavargások kezelésének receptjei*

A receptek megalkotói közül néhányan a zavargások kezelésének alapvető módját inkább harcászati, semmint rendészeti jellegűnek vélik. E megoldások alap gondolata, hogy olyan erőt kell bevetni a zavargók ellen, amely meghaladja a zavargó tömeg erejét, így győzelmet lehet aratni felette. Ezt szemléltetjük egy világhálón szabadon hozzáférhető dokumentummal, amelynek már a címe is szuggesztív (19. ábra).

A kézikönyvben szerepel ugyan néhány pszichológiai ismereteket hasznosító fejezet is (például „A tömeg vezetőinek/agitátorainak azonosítása”), alapjában véve ez egy technikai útmutató, amely részletesen leírja az ellenség elleni harc technikai, taktikai és stratégiai elemeit. Két alapfeltevésből indul ki: 1. a zavargók ellenségek; 2. a rendőrség le tudja győzni az ellenséget. Fent már tisztáztuk, hogy az első feltevés csak kevés emberre igaz. A rendészeti tapasztalat azt mutatja, hogy a második feltevés is megkérdőjelezhető. Az 1991. évi Los Angeles-i zavargásokat például csak a katonaság bevonásával sikerült felszámolni.

Az újabb kézikönyvek – bár nem nélkülözik a harcászati elemeket sem – már figyelembe vesznek nem katonai jellegű megoldásokat is (DENVER POLICE DEPARTMENT 2008). Ezeket, az összehasonlíthatóság kedvéért, szintén az USA rendészeti kézikönyvei közül választottuk ki. Ezek kulcsszavai „a vélemény szabad kinyilvánítása”, illetve ennek „rendészeti biztosítása és elősegítése”, valamint a „törvényesség védelme”, „felelősség” és „elszámoltathatóság” minden irányban, tehát a tüntetők és a tüntetéseket biztosító rendőrök irányában egyaránt. A rendészeti célokat a következőkben fogalmazzák meg: az alkotmányos jogok védelme, a törvények igazságos és részrehajlás nélküli betartatása, az élet és vagyontárgyak védelme, a kiemelt fontosságú intézmények védelme, a törvényszegők törvény elé idézése, a közrend és a béke fenntartása. Mint látható, ez a hozzáállás a zavargókban állampolgárokat lát, akik jogokkal rendelkeznek, ezzel összefüggésben védelemre jogosultak, ugyanakkor megfékezendők, ha erőszakossá válnak.

19. ábra

Warrior. Crowd Control and Riot Manual (A harcász: a tömeg ellenőrzése és a zavargás kézikönyve)

Megjegyzés: A kézikönyv attitűdjét a benne szereplő ábrák segítségével érzékeltetjük. Az elsődleges cél a zavargó tömeg (az „ellenség”) legyőzése. Bár nem jelöl meg szerzőt, a kiadvány kétségtelen szakmai ismeretekről tesz tanúbizonyiságot, tehát nem írható amatőr szélsőségesek számlájára. A keletkezés éve sem ismeretes, de az ábrák és a kiadvány azt sugallja, hogy egy internet előtti kézikönyvről van szó, amelyet – a benne foglaltakból tudható – a kiadó még szeretne ismertetni a mai rendőrökkel is.

Forrás: Warrior. Crowd Control & Riot Manual (s. a.) képei alapján

E kézikönyvek legfontosabb és kriminálpszichológiai is értelmezhető elemeit alább írjuk le. Fontos kihangsúlyozni azonban, hogy bár a könyvek gyakorlati útmutatók, valójában mégis elméleti konstrukciók maradnak. Semmi sem bizonyítja, hogy útmutatásuk helyes. Senki sem vizsgálta meg például azt, hogy mi történik, ha egyik-másik útmutatást figyelmen kívül hagyjuk, vagy ha beépítünk új elemeket is. A kriminálpszichológiai ismereteknek ezek logikus következményei, de helyességüket a gyakorlatban még senki nem ellenőrizte.

A problémakezelés megelőző lépései • A tömegmegmozdulás előtt a rendészeti vezetők felveszik a kapcsolatot a tömegmegmozdulás szervezőivel (amennyiben vannak), és előkészítik a terepet (amennyiben erre van idő), vagyis biztosítják az elégséges csapaterőt, és egyúttal elkülönítik a megmozdulás helyszínét és résztvevőit a lakosság többi részétől, például a forgalom elterelésével és a gyalogosok mozgásának korlátozásával. Emellett „árnyékkommandókat” is telepítenek a helyszínre, amelyek megfigyelik, és ha kell, gyorsan eltávolítják azokat, akik előéletük alapján veszélyforrást jelenthetnek (tudjuk róluk, hogy erőszakosak). Az „árnyékkommandók” természetesen nem viselnek egyenruhát.

Akut problémakezelési lépések • Ezekre akkor kerül sor, ha a zavargások kezdetüket veszik. Itt a fokozatosság elvét tartják szem előtt. A zavargások megjelenésének kezdetén olyan mértékű egyenruhás erőt mozgósítanak, amely meggondolásra készíti az esetleges zavargókat, majd a megmozdulás szervezőit hívják segítségül, hogy az eseményeket ellenőrzés alatt tarthassák. Egyidejűleg az egyenruhás rendőrök kapcsolatba lépnek a rendbontókkal, akik számára világossá teszik, hol húzódik a határvonal az elfogadható és elfogadhatatlan viselkedés között. A legerőszakosabb elemek kiemelésére, letartóztatására és a helyszínről való gyors elszállítására csak e kommunikációs lépések után kerülhet sor, szükség esetén az „árnyékkommandó” igénybevételével. Mindvégig kerülik a tömeg bekerítését, hogy azok, akik nem értenek egyet az erőszakkal, szabadon távozhassanak.

A tömeg feloszlátása • E lépésre akkor kerül sor, ha kialakul egy olyan nagyméretű tömeg, amely összehangoltan cselekszik, nem engedelmeskedik a felszólításoknak, és erőszakos cselekményekre ragadtatja magát. A taktika harcászati jellegű: bevetik a különleges egységeket, amelyek használják a könnygázt, vízágyút és hasonló eszközöket. Ezeket a kézikönyvek – az ajánlott rendészeti alakzatokkal együtt – részletesen ismertetik.

Az útmutatót viselkedési szabályokkal is ki lehet egészíteni (BROWN 2015). Ezek az alábbiak:

Professzionalizmus • A tömegmegmozdulások résztvevői (legalábbis többségük) alapvetően nem erőszakos, és önként engedelmeskedik a törvény őreinek, amennyiben azok igazságszan, részrehajlás nélkül és a törvények szerint járnak el. Ezzel ellentétben a békés résztvevő is erőszakossá válik, ha úgy érzi, a rendőrség igazságtalan vele. Egyszerű példával élve: a résztvevő elfogadja, ha a rendőrség letartóztatja a fosztogatókat vagy az erőszakos elemeket, de felháborodik, ha azt látja, hogy mindenkit lefog, aki a közelébe kerül, függetlenül attól, hogy az illető törvényt sértett vagy sem. Ezért a rendőröknek mindig professzionálisan, és nem érzelmeiktől vezérelve kell cselekedniük.

Jogok elismerése, a résztvevők partnerként kezelése • A rendőrségnek mindvégig el kell ismernie a szabad véleménynyilvánítás jogát, és – mindaddig, amíg ez lehetséges – partnerként kell kezelnie a rendezvény vezetőit, résztvevőit és azokat, akik az események közelébe kerülnek. Egyszerűbben: nem lehet letartóztatni valakit pusztán azért, mert véleményének hangot ad, még akkor sem, ha ezt hangosan teszi, és a véleménnyel csak kevesen értenek egyet (például a rendőr sem).

Arányos fenyegetés • Nem helyes, ha a zavar legkisebb jelére felsorakoznak a különleges egység alakulatai. A pajzsok és gumibotok látványa felajzza, és nem lecsendesíti a tömeget – különösen, ha az nagy létszámú –, mert azt az érzést kelti a megmozdulás résztvevőiben, hogy ellenséggként kezelik őket, és ennek megfelelően fognak viselkedni. Az arányos fenyegetés elvének meggyőző példája az, ahogyan a brit futballhuliganizmust kezelik. Az 1989. évi (egyébként sokadik) tragédia kellett ugyan ahhoz, hogy a kérdést alaposan megvizsgálják (TAYLOR 1989), de az idő bebizonyította, az akkor kijelölt út helyes volt. A kivizsgálást záró javaslatcsomagnak két fontos elemét emelnénk ki. Az egyik a notórius rendbontók távoltartása a stadionoktól (bírószági – tehát objektívnek tekinthető – végzésekkel),

a másik pedig a stadionokon belüli gátak lebontása volt. Tehát nem *megegyesítették* a nézők szabad mozgását akadályozó válaszfalakat, hanem *lebontották*. Ennek az volt az üzenete, hogy a szurkolókat nem veszélyforrásnak (ellenségnek) tekintik, hanem felelős embereknek. Visszatérve az arányos fenyegetés kérdéséhez: ha a különleges egységek az első hangos szóra kivonulnak a helyszínre, akkor a jelenlevők azonnal két ellenséges táborra oszlanak: az egyik oldalon a jogaikat gyakorolni kívánó állampolgárok állnak, a másikon pedig egy elnyomó hatalom. Mivel az „erőszak erőszakot szül” elve az agresszió kutatás egyik központi és sokszorosan megerősített tétele (ALLEN–ANDERSON–BUSHMAN 2018), nem csodálkozhatunk, ha az aránytalan fenyegetést a tömeg rosszul kezeli.

A receptek kiegészítése

A fenti és a hozzájuk hasonló kézikönyvek alapvetően stratégiai munkák; építenek a kriminálpszichológiai ismeretekre, de azokat nem használják fel teljes mértékben, ezért tanácsosnak látjuk néhány ponton kiegészíteni megállapításaikat. Az alábbiak a zavargások lélektanának ismereteire alapoznak, de tudomásunk szerint nem szerepelnek egyetlen útmutatóban vagy kézikönyvben sem, és gyakorlati hasznosságuk sem igazolódott be tapasztalati úton – igaz, ez a rendészeti kézikönyvek útmutatóiról sem mindig állítható. Ezért a kiegészítéseket hipotézisként fogalmazzuk meg, amelyek fedezetül a fejezetben felsorolt példák szolgálnak.

A kockázat nagyságának becslése • Az itt tárgyalt alapvető kérdés az, hogy képesek vagyunk-e előre megbecsülni, mekkora kockázatot jelent egy tömegmegmozdulás, hogy ennek alapján megtervezhessük a taktikai és stratégiai lépéseket. Ezt megtehetjük a feszültségforrások jellegének (strukturális vagy érzelmi), illetve súlyosságának kiértékelésével, valamint azzal, hogy felmérjük, mekkora felháborodást váltott ki a szikra. Konkrét és nagyon egyszerű helyzetre fordítva le ezt: a különböző csapatok drukkerai közötti ellentétek közismertek, a stadionban jelen levő rendőrök pedig látják, és jelenthetik azt, hogy egy esemény (például tévesnek ítélt bírói ítélet) mekkora felháborodást váltott ki a szurkolókból. A politikai vagy más strukturális feszültségek esetében már szélesebb társadalmi ismeretekre és tapasztalatra van szükség ahhoz, hogy a feszültség súlyát felbecsüljük, a szikra jelentőségének értékeléséhez pedig néha a tapasztalat sem elegendő, ezért fontos, hogy ezt tudatosan felderítsük, mielőtt bármilyen eseményre (akár nulla eseményre) sor kerülne. A helyzet kritikus voltára akár jelekből is következtethetünk, ami különösen akkor fontos, ha a zavargás olyan közegben fenyeget, amelyről kevés információ gyűjthető be. Sajnos – tudomásunk szerint – a hasonló jeleket egyelőre csak a börtönök esetében gyűjtötték össze, ezért más jellegű zavargások esetében a tapasztalatra kell hagyatkozni.

Ami azonban kiemelendő, hogy a kockázati és kiváltó tényezőket folyamatosan figyelemmel kell kísérni. A váratlan zavargások sokkal jobban elfajulhatnak, mint azok, amelyekre a rendőrség tudatosan készül.

Az idő kihasználása • Itt a nulla esemény és a zavargások kezdete közötti időről van szó. Mint fent láttuk, ez az idő sokszor tetemes. Mark Duggan ügyénél órák, a George Jackson halála által kiváltott börtönlázadás esetében hetek teltek el a nulla esemény és a zavargások kirobbanása között. Ha a nulla esemény résztvevői azt tapasztalják, hogy senki sem törődik

velük, a feszültség nőni fog, ami megnöveli annak valószínűségét, hogy a legforróbb fejűek kezükbe vegyék a kezdeményezést, a többiek pedig kövessék példájukat. A nemtörődomség a legveszélyesebb.

Az alkalmas áldozat (célpont) szerepkörének elkerülése • A békésnek induló tömegmegmozdulásokban a rendőrség könnyen azzá az „alkalmas áldozattá” válhat, amelyről fentebb volt szó. Ha úgy áll a tüntetők és a tüntetés célpontja (például egy drukkercsoport, cég vagy hivatal) közé, hogy mintegy átvállalja az utóbbitól a felelősséget, akkor rendfenntartó erőből könnyen célponttá válik, aminek részben az események során, részben azt követően issza meg a levét (például a közvélemény a rendőrséget tekinti a bajok okozójának). Ezt a kérdést természetesen nem a rendészeti feladatok visszautasítása által lehet megoldani, hanem egyfajta közvetítői szerepkör révén, amelyet a rendőrség magára vállalhat. Ebben az esetben már nem elnyomó hatalomként jelenik meg, hanem olyan tényezőként, amely a megoldást keresi (lásd az idő kihasználását fent). Ez mérsékelheti a szélsőségeket, meggondolásra készítheti a követőket, és megelőzheti a későbbi vitákat.

Börtönlázadások jelei

A börtönlázadások valószínűsége nő (AZIZ 1980; JAYEWARDENE – MCKAY – KRUG-MCKAY 1976):

- ha az *elítéltek* gyakran panaszkodnak körülményeikre, gyakorivá válnak a kisebb szabálysértések és az erőszakba torkolló konfliktusok, illetve ha megnő az öngyilkossági kísérletek száma. Nem sokkal a lázadás előtt az elítéltek a szokásosnál nagyobb csoportokba verődnek, a szokásostól eltérő helyeken gyülekeznek, rövidebben, de gyakrabban kommunikálnak, és néhány kulcsembert gyakran átmegy egyik beszélgető csoportból a másikba;
- ha a *börtönőrök* nem jelentik a kisebb szabálysértéseket, ha gyengül kapcsolatuk az elítéltekkel, romlik az állomány hangulata, és nő a betegszabadságok száma, illetve az állomány keretén belül nagy a fluktuáció.

Mint látjuk, ezek valóban pusztá jelek: nem tárják fel a feszültségforrásokat, nem azonosítják azokat az eseményeket, amelyek szikraként működhetnek, és nem foglalkoznak a lehetőség kialakulásával sem.

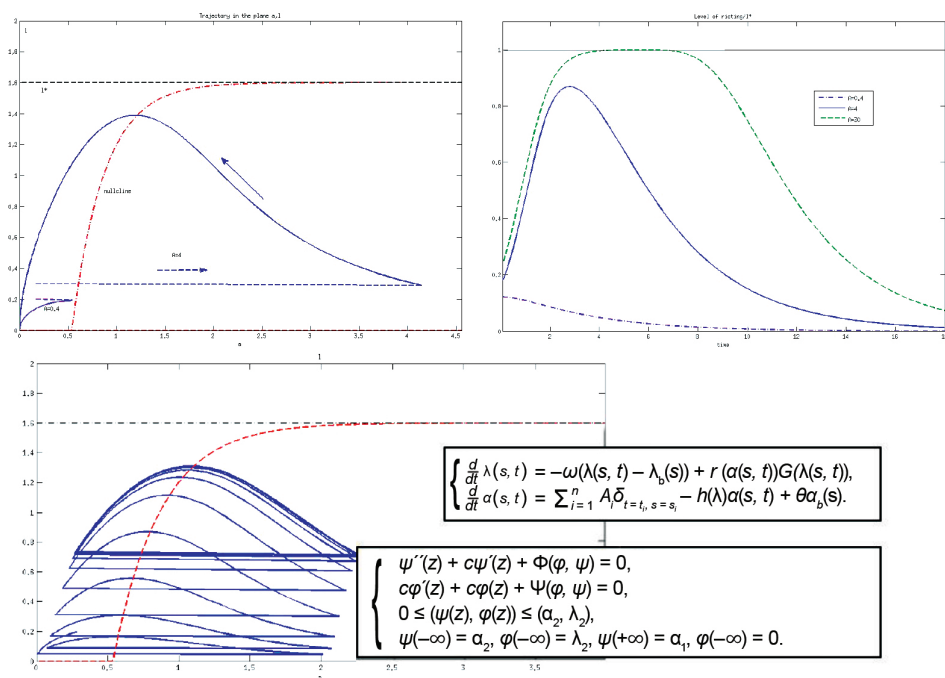
A fentiekben lényegében a szereplők viselkedéslistáit állítottuk össze. Ezek arról árulkodnak, hogy a börtönön belül problémák vannak, az állomány ezt tudatosan vagy öntudatlanul érzékeli, és ennek következtében megváltozik viselkedése. Ezek a tapasztalati tények azonban értékes útmutatóul szolgálhatnak azoknak, akiknek az a feladatuk, hogy a börtönlázadást előrelássák és megelőzzék, vagy ha ez nem lehetséges, akkor legalább felkészüljenek rá.

5.3.7. A zavargások és a hálózat tudománya

A hálózatok tudományának általános alapelvei ma már mélyen beleivódtak a zavargások rendészeti megközelítéseibe, és számtalan jól kidolgozott, sokdimenziós modell létrehozását tették lehetővé. Ezekkel – különböző tények ismeretében – meg lehet becsülni, hogy milyen gyorsan jönnek létre a zavargások, mennyire lesznek erősek, mekkora a valószínűsége annak, hogy járványszerűen terjedjenek, illetve mikor és milyen gyorsan csengenek le. Az ilyen ismeretek közé olyan jelenségek tartoznak, mint a strukturális/érzelmi feszültség

nagysága, a zavargások korábbi gyakorisága, a szikra ereje, a zavargások közben bekövetkező, másodlagos szikrának tekinthető további események, sőt olyan lokális tényezők is, mint például a rossz időjárás, fizikai kifáradás, unalom stb. (BERESTYCKI–NADALA–RODRÍGUEZ 2015). A hálózattudományi modellek matematikai egyenletekben és grafikonokban testesülnek meg; ez utóbbiakon ábrázolható az események várható lefolyása. Akárcsak a harcászati jellegű beavatkozások esetében tettük, a modelleket itt is inkább illusztráljuk, semmint leírjuk (20. ábra).

A hasonló modellek gyakorlati tényekre épülnek: a korábbi zavargások során tapasztalt körülményeket és eseményeket írják le matematikai formában. Következtetések korábban lezajlott zavargások adatainak felhasználásával ellenőrizhetők, tehát nincs szükség arra, hogy megvárjunk egy újabb zavargást ahhoz, hogy a modell életképességét megvizsgáljuk.

20. ábra

A hálózatok tudományának egyik alkalmazása, amellyel a zavargások modellezhetők

Megjegyzés: az ábra jobb alsó sarkában néhány találmány kiragadott egyenletet tüntettünk fel. Ilyenek írják le az események menetét, az úgynevezett alapparaméterek függvényében. Minden görög betű egy paramétert jelképez; a matematikai műveletjelek a köztük fennálló viszonyt írják le. A felső két ábra zavargástörténeteket szemléltet. Mint látható, vannak modellek, amelyek nagyon gyorsan felfutó és állandósuló zavargásokat írnak le, más zavargások lassabban erősödnek meg, és gyorsan lecsengenek, míg ismét más esetekben a feltételek nem elégségesek ahhoz, hogy jelentősebb zavargások alakuljanak ki (nagyon „lapos” görbék). Az alsó ábra egy zavargássorozat járványszerű terjedését ábrázolja. Minden egymás fölé helyezett ív egy új helyszínen kialakuló járulékos zavargást jelöl. Mint látható, terjedés közben a zavargások erősödnek (minden ív magasabb az alatta levőnél).

Forrás: BERESTYCKI–NADALA–RODRÍGUEZ 2015 alapján a szerző szerkesztése

Tudomásunk szerint még nincs olyan modell, amely *rendőrségi* alkalmazásként jelenne meg. Vagyis: nincs olyan szoftver, amely a benne rejlő tudást segédeszközként bocsátaná a rendőrség rendelkezésére. Lehetséges azonban, ez képviseli majd a jövőt. Elképzelhető, hogy nem is kell nagyon sokat várni addig, amíg az első ilyen segédeszköz megjelenik a piacon. Ha ez megtörténik, nem helyettesíteni, hanem kiteljesíteni fogja az emberi gondolkodást: lehetővé teszi, hogy alkalmazója nagyon sok változót vegyen figyelembe egyszerre és nagyon gyorsan.

Bár a hálózatok tudományának és a zavargások lélektanának matematikai részleteivel nem foglalkozunk, van néhány olyan következtetésük, amelyeket e részletek ismerete nélkül is érdemes megismernünk. Az alábbiakban néhány ilyen mutatunk be (BERESTYCKI–NADALA–RODRÍGUEZ 2015).

- A feszültség nagysága és a szikra ereje kölcsönhatásban van egymással:
 - ha *bármelyik* hiányzik, nincs zavargás;
 - ha *bármelyik* gyenge, nincs zavargás;
 - ha a szikra ismétlődik (több felháborító esemény követi egymást), még akkor is kirobban a zavargás, ha egyik szikra sem erős.
- A pillanatnyi és korábbi események összefüggésben vannak egymással. Ha a zavargásoknak hagyománya van, kicsi és egyedi szikrák is kirobbanthatják őket.
- A zavargások járványszerű terjedése elsősorban a feszültségtől és a résztvevők kapcsoltságától függ, és csak kisebb mértékben a szikra erejétől. Nagy feszültség és erős kapcsoltság esetén a zavargás járványszerűen terjed; ha a feszültség *vagy* a kapcsoltság kicsi, a zavargás lokális marad. Kapcsoltság alatt egyaránt érthetjük az identitástudatot (a tényleges és lehetséges résztvevő identitástudatának közöségét), és az információ gyors áramlását.
- A zavargás kialakulásának gyorsasága és a lecsengés üteme kapcsolatban van egymással. A hirtelen és erőteljesen kirobbanó zavargások lassan csengenek le.
- A lecsengés fázisában – de nem máskor – bármilyen apró esemény (például egy eső) véget vethet a zavargásoknak.

Kihangsúlyozzuk azonban, hogy a hálózatok tudományának jelentősége nem ezekben a következtetésekből rejlik. Az igazi fontosságát az adja, hogy – a lehetőségek szintjén legalábbis – létrehozhat egy olyan rendszert, amelybe adatokat lehet betáplálni, és amely ezek feldolgozása után esemény-forgatókönyveket vázol fel.

5.4. A csoportban történő bűnözés és a galerik lélektana

5.4.1. Fogalmak és keretek

A bűnelkövetés veszélyes formája egy vagy több társsal együtt történik. Ha több elkövető van, a bűncselekmény sikeressége biztosabb, hozzájárul a bűncselekmények terjedéséhez és nem utolsósorban az áldozatokra nézve mind testi, mind pszichés értelemben súlyosabb következményekkel jár.

A társas elkövetés alakzatai

A társas elkövetésnek különböző alakzatai alakultak ki. Tágan értelmezve minden olyan bűncselekmény ide tartozik, amelyeknél társtettesek és részesek vannak, szűken értelmezve pedig olyan többletjellemzőkkel minősített eseteket ölel fel, amelyeket részletesen a Btk. szabályoz, például csoportos rablás esetén. A társas bűnelkövetési alakzatokhoz kapcsolható a *bűnszövetség*, a *csoportos elkövetés* és a bűnszervezet fogalma.

Bűnszövetségben két vagy több személy együttműködéséről beszélünk, ahol az elkövetők között *megállapodás születik több bűncselekmény elkövetésére*. A megállapodáson túl legalább egy bűncselekmény elkövetése vagy annak megkísérlése történik. A megállapodás időben megelőzi a cselekmény elkövetését. Negatív feltétel pedig, hogy nem jön létre bűnszervezet – ebben az esetben ugyanis a csoportos elkövetés más elbírálás alá esik. A bűnszövetségben való elkövetésnél megkülönböztetjük a tettesi, társtettesi, felbujtói vagy bűnsegédi tevékenységeket. Ha a terhelt a cselekményt gyermekkorú személy közreműködésével hajtja végre, akkor a bűnszövetség nem állapítható meg, mert az elkövetőnek tisztában kell lennie azzal, hogy a szervezett bűnözésben való részvétel fokozott társadalmi veszélyességgel jár. A gyermek beleegyezése sokszor az elkövető rábírási tevékenységével kapcsolatos, így a beleegyezés nem tekinthető azonosnak egy előzetes megállapodással (NYITRAI 2017).

Csoportos bűnelkövetésről beszélünk, ha legalább három személy vesz részt az elkövetésben, akik egyidejűleg és együttesen vesznek részt a végrehajtásban. A csoport tagjai között elkülöníthetünk tettest, társtettest, felbujtót és bűnsegédet. A csoport létrejötté akkor is megállapítható, ha tagjai gyermekkorúak vagy kóros elmeállapot miatt nem büntethetők.

Bűnszervezetről beszélünk, ha három vagy több személyből álló csoport hosszabb időre tervezetten, működésében összehangoltan (a tagok egymást megerősítve) legalább ötévi vagy azt meghaladó szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekményt követ el. Erről az elkövetési módról a következő fejezetben lesz szó.

Bűncselekmények közös elkövetése és azok szereplői

A bűncselekmény elkövetésének legfontosabb szereplője a *tettes* vagy tettesek, akik a bűncselekményt végrehajtják. *Bűnrészeseknek* hívjuk azon személyeket, akik felbujtóként vagy bűnsegédként vesznek részt a folyamatokban. A *felbujtók* másokat szándékosan rábírnak egy bűncselekmény elkövetésére, vagy a bűncselekményt megelőzően az elhatározás megszületésében játszanak fontos szerepet. A *bűnsegédek* között elkülönítünk fizikai és pszichikai bűnsegédet. A *fizikai bűnsegéd* segítséget nyújt a bűncselekmény lebonyolításában, így az eszközök előkészítésében, illetve a megfigyelő vagy a szállító szerepében jelennek meg. A *pszichikai bűnsegéd* leginkább a bűncselekmény elkövetésének szándékát erősíti meg, aktív magatartással vagy buzdítással (BALOGH–TÓTH 2010; VASKUTI 2010).

Ahhoz, hogy megértsük a társak jelenlétének, viselkedésének és kommunikációjának hatását a másik emberre, ahhoz általánosságban szükséges a társas viselkedés alapvető szociálpszichológiai ismereteinek átgondolása.

5.4.2. A társas viszonylatok meghatározottsága bűncselekmények esetén

A társ jelenlétében történő viselkedésváltozás alapját a *szocializáció folyamata* írja le; ennek során az egyén megtanulja azokat a szabályokat, normákat, értékeket, amelyek az együttélés alakulását meghatározzák, s amelyek szabályozzák a viselkedés megnyilvánulásait. Az elsődleges szocializáció a *családban* zajlik, ahol a nevelési attitűdöknek, a hiányzó problémamegoldási mintáknak meghatározó szerep jut. A másodlagos szocializációs közegek a kortárs csoportok és az intézmények, amelyek egyaránt formálják az egyén viselkedését.

Miller és Sutherland (1924) tanuláselmélete szerint a bűnözői magatartás egy tanult cselekmény, amelyet belső, személyes kapcsolatokon keresztül sajátít el az elkövető, ahol interperszonális kommunikáció zajlik az egyes személyek között (ZEMBROSKI 2011). A bűncselekmény elsajátítása magában foglalja a bűncselekmény elkövetésének technikáit és a bűncselekményre vonatkozó specifikus attitűdöket, normákat, értékeket, valamint racionalizációkat, vagyis a viselkedés és az attitűd észérvekkel történő alátámasztását.

A viselkedés formázásában, alakításában fontos szerep jut az egyének részéről érkező *megerősítéseknek*, amelyek bizonyos viselkedéselemeket megerősítenek, másokat gátolnak, valamint a *modelltanulásnak*, amelynek alapja a társak között kialakuló *utánzás*. Ha a társas viselkedésekre gondolunk a kriminális kis csoportok vagy galerik szintjén, akkor az utánzásos folyamatoknak rendkívüli jelentőségük van, amelyet a *valahová tartozás érzése* és a *szubkulturális hatások* csak tovább erősítenek. A galerik működésében meghatározó jelentősége van a modell viselkedésének, aki, ha sikeres és vonzó a tagok szemében, megfelelő *felszólító hatással* rendelkezik. Ha a bűnözői magatartás *nagyobb nyereséggel jár*, mint hátránnyal, tehát kifizetődő, akkor ez a magatartás fog megerősítődni.

A társas befolyásolás egyetemes, alapvető folyamatait tanulmányozta Kelman, aki az *elvárásoknak megfelelő viselkedés* kialakulásának folyamatát három szakaszra osztotta:

1. Behódolás: a személy behódol a másik elvárásainak valamilyen jutalom megszerzése vagy büntetés elkerülése végett. Ez legtöbbször csak addig történik, amíg a vezető jelen van, és hatalma fennáll.

2. Identifikáció (azonosulás): e folyamatban az utánzásos mintakövetés és az empátia segítségével a pár vagy a csoport tagjai azért tartják be az adott viselkedést, mert tudatosan szeretnének a modellre hasonlítani, és e mögött legtöbbször érzelmi indítékok állnak. Ez gyakori jelenség a galerikhez csatlakozó fiatalok körében, akik kezdetben érzelmi indítatásból csatlakoznak a csoporthoz.

3. Interiorizáció: a norma, a viszonyulás vagy az attitűd belsővé tétele. A belsővé válás folyamata során bizonyos normák és értékek meggyőződéssé válnak, és a személyek akkor is betartják őket, ha a modellszemély már nincs jelen a helyzetben, vagy ha a kapcsolatuk már nem kielégítő (SZABÓ 2005).

Az alábbiakban a fent felsorolt lépések mögött álló pszichodinamikai jelenségeket tekintjük át. A behódolás mechanizmusai közé tartozik a „*társas fertőzés*”, az érzelmi hullámok terjedése, az *egyéniségvesztés* és a *felelősség megoszlása*. A társas fertőzés és az érzelmi hullámok terjedése azt jelenti, hogy a csoporton belül vannak véleményformáló és érzelmet meghatározó hangadó személyek, akiknek az érzelmeit és gondolatait a csoport tagjai utánzással átveszik, és ez meghatározza a csoporttagok viszonyulásait. Az egyéniségvesztés és a felelősség megoszlása során az egyéni identitás háttérbe húzódik, és a csoportos „mi”

tudata erősödik fel. Tehát a csoportközi viszonyok alakulásában e jelenségek dehumanizáló erejük lehetnek. A mi tudata kialakulását segítik a csoportba való belépés során kialakuló ceremóniák és *próbatételek*. Például a Japánban működő 21 jakuza család tagjai szerveztükbe baseballmeccseken toborozták a fiatalokat. A szervezett bűnözői csoportoknál pedig meghatározott ceremóniakon keresztül történik a felvett új tagok beavatása (ADELSTEIN 2010).

A csoporthatás pszichikai tényezői közé tartozik a *társas serkentés* és a *társas gátlás*. A társak hatása a jelenlévők teljesítményére az elvégzendő *feladat jellegétől, a társak jutalmazó és büntető szerepétől, valamint a társak figyelemvonó hatásától* függ. Bűncselekmények esetén a társ jutalmazó és büntető jelenléte, a büntársak aktív vagy passzív részvétele egyaránt meghatározó. A jutalom serkentő, a balsikertől és büntetéstől való félelem gátló hatású. A létszám növekedésével az egyén hozzájárulása a feladathoz kevésbé kimutatható, így az egyének távol tarthatják magukat a cselekmény elvégzésétől (ALLPORT 1920).

A társas viselkedések egyik meghatározó jelensége a *konformizmus*. Konform viselkedés esetén a külső nyomást legtöbbször egy *tekintélyfigura* fejt ki, aki előírja a személyek számára az elvárt viselkedést. Tehát ilyenkor nem a másik személy utánzása a meghatározó momentum, hanem a *védettség igényének és a valahová tartozás öröme*nek a kiélésével az előírt és elvárt viselkedések betartása (ASCH 1955). A konformitás vizsgálatát végezte el Sherif klasszikus autokinetikus hatást vizsgáló kísérletében 1935-ben, ahol beépített személyek segítségével azt tapasztalta, hogy az egyéni vélemények a csoportnyomás hatására a csoportnormához közelítenek, és később is fennmaradnak (Sherif 1961, idézi: PATAKI 1977). Sherif mellett e témában *Solomon Asch kísérlete* alapvető, aki egy egyszerű észlelési feladattal tesztelte a csoportnyomás erejét. A feladatban egy vonal hosszúságát kellett összehasonlítani három másik vonaléval, és megállapítani, melyikkel azonos hosszúságú a tesztvonal úgy, hogy a vizsgálati személy előtt 7 beépített ember konzekvensen rossz választ adott. Az alanyok harmada hódolt be a rossz csoportvéleménynek. A vizsgálati személyek *nem bíztak saját ítéleteik helyességében, vagy kisebbségi érzéseik* miatt nem akartak eltérni a csoport véleményétől (ASCH 1955). A konformitás jelensége a kis csoportokat alkotó elkövetőknél meghatározó jelenség. Az érdekek, az indítékok és a motivációk eltérők lehetnek, de a domináns személy tekintélyfiguraként meghatározhatja az elvárt viselkedést, ami behódoláshoz vezethet.

A *társas befolyásolás* másik alapkísérlete Milgram nevéhez köthető. A vizsgálati személyek ellenőrizték egy diák szótanulását (aki beépített kísérletező volt), és ha rossz választ adott, áramütéssel büntették a diákot. A „diák” egy másik helyiségben tartózkodott, nem kapta meg az áramütést, de a vizsgálati személyek hallották színlelt kiáltásait és segítségkérését, amelyek az áramütést követték. Az egyetemi tanár Milgram – mint tekintélyfigura – az áramütések erejének fokozására biztatta a kísérleti személyeket, egészen a halálos, 450 voltos áramütésig. Eddig a szintig a kísérleti alanyok kétharmada jutott el. Ha az alanyok nem egy tekintélyfigurától, hanem egy (beépített) csoporttárstól kaptak biztatást, ennek hatása sokkal enyhébb volt. Milgram felhívja a figyelmet a *helyzet hatalmára*, amely azt mutatja, hogy *ha a felelősség megoszlik* (egyetemi tanár mint tekintélyfigura), és *kis lépésekkel történik a „jó” gyerekek „rosszakká” alakítása*, akkor bizony bekövetkezhet akár a legrosszabb cselekedet is.

Bűncselekmények elkövetésekor a *csoport döntése* legtöbbször nagy nyomás alatt, stresszes helyzetben, rövid időn belül következik be. A szociálpszichológiai kutatások törvényszerűségei alapján elmondhatjuk, hogy csoportdöntésnél az egyéni ítéletek *elmozdulnak*

a közösen képviselt döntés irányába, és létezik egy polarizációs hatás, amely a döntést szélsőségesebbé teszi, valamint a viszonyulások változását stabilizálja. Ettől függetlenül belső feszültséget több esetben is átélhet az elkövetői csoport tagja önmagában a döntési helyzet végett, valamint leginkább, ha idegen számára ez az elvárt viselkedés (FLINT – HERNANDEZ-MARRERO – WIELEMAKER 2006; JANIS 1991).

A csoportos befolyásolás jelensége mellett érdemes foglalkozni a csoporton belüli szerepvállalással és ezek dinamikájával. A *csoportszerephez* kapcsolt elvárások befolyásolják a viselkedés alakulását, amelyek az elkövetői csoportok esetén ellentétesek lesznek a társadalom által támasztott elvárásokkal. A csoportszerepek az elkövetők esetében *szerezett szerepeknek* tekinthetők, ugyanakkor *pervazív szerepek*, hiszen az összes többi betöltött szerepükre hatással van. Fontos még hangsúlyozni, hogy a szerepek változhatnak a csoportdinamika függvényében, így előfordulhat csere a szerepeken belül, változás vagy szerepelhagyás, bekövetkezhet szerepek visszautasítása, és harc is az egyes szerepekért. Gondoljunk csak arra, hogy a szervezett bűnözői csoportokban a csoport főnökének, vezetőjének halálakor milyen mértékű konfliktusok és erőszakos leszámolások indulhatnak meg a szerepek átrendeződésekor, az új erőforrások leosztásánál. A betöltendő szerepek az egyénen belül is ütközhetnek, *szerepkonfliktust* okozva, és az elkövetői csoportoknál ez zavarodottságot is okozhat. Elkövetői csoportoknál leginkább a szerepelvárások ütközhetnek a személyiséggel, de esetenként az egyes szerepek közötti feszültségek is problémát okozhatnak. Érdekes kérdés ez a bűnöző csoportokat elhagyó áruelők esetében is, akik sokszor elégedetlenek és frusztráltak a csapatban szerzett pozícióikkal és szerepeikkel. A csoport elhagyása, az áruelés az életükbe kerülhet, de nem kevés feszültséget okozhat a szerepeikhez történő elköteleződés vagy kezdeti lojalitás elárulása is.

A társas viselkedés szociálpszichológiáján túl a kapcsolatba lépő emberek interperszonális viszonyainak elemzése mellett a pszichodinamikának, a mögöttes tudattalan folyamatoknak is jelentős szerep jut.

5.4.3. A pszichodinamikai modell

Az erőszak pszichodinamikai megközelítése abból indul ki, hogy az emberi viselkedés alakulását a tudattalan folyamatok jelentősen befolyásolják. Leginkább a tudattalan szerepe olyan helyzetekben mutatkozik meg, ahol az emberek végül is nem azt cselekszik, ami eredetileg szándékukban állt, és ez esetenként a külső szemlélő számára irracionálisnak tűnik.

Freud, a pszichoanalízis megalapítója fektette le a pszichodinamika alapjait, a kezdeti interpretációkat az összeomlott mentális funkciók magyarázataiban kereste. A pszichodinamika kérdéseinek kutatásához jelentősen hozzájárult Carl Gustav Jung és Erik Erikson, akik a fejlődéslélektanral kombinálták ezt a szemléletet. A mentális funkciók szerepének és a kognitív folyamatok által meghatározott viselkedések kutatásában jelentős szerepe volt a kötődésméleteknek, amelyek a korai anya-gyermek kapcsolat viszonyainak sajátosságait térképezték fel. Módszertanilag óriási előrelépést jelentett a viselkedések mögött álló, az agyunkban lezajló folyamatok vizsgálatában a kognitív pszichológia megalapozása a számítógépes modellezés segítségével. A neurobiológia és az idegtudományok előrehaladása (DAMASIO 1996), a nyelvészet és a filozófia összekapcsolódása a kutatási projekteken lehetővé tette e korábban száműzött kérdések tanulmányozását. Ezt kiegészítették később

a terápiás tapasztalatokból származó ismeretek is (LEE 2015). E tudományos vonulatok fejlődése hozzájárult annak felismeréséhez, hogy az emberi erőszak megjelenésében *az érzelmi élet fejlődésének, a kötődési stílusoknak, a jelentéstulajdonításnak (okok és értelmezések tulajdonítása) és az azonosságtudatnak* meghatározó szerepe van. A személyiség-lélektan egyik jelentős pszichodinamikai kérdése, hogy az önértékelés tudattalan énvédelme hogyan is működik.

A tudattalan mechanizmusok célja legtöbbször a pszichés védelem biztosítása az elkerülendő fájdalom vagy az elfogadhatatlan traumatikus impulzusok elkerülése. Az emberi erőszak kapcsán számos olyan helyzet figyelhető meg, amikor a fájdalmas élmények átélésekor vagy a személyek közötti, vagy a személyen belül összeütköző impulzusok miatt tudattalan erőszakos stratégiák jelenhetnek meg. Ilyenkor a cselekvés megmagyarázhatatlan, bizarr, az érzelmi logika által uralt. Az elfogadhatatlan impulzusok megjelenésével a pszichés működésben bekapcsolnak a tudattalan énvédő mechanizmusok, amelyeket elhárító mechanizmusoknak is hívunk. A destruktív viselkedések esetén megjelenő legfontosabb énvédő mechanizmusok a projekció vagy kivetítés, a reakcióképzés, az *acting out* és az elfojtás.

Az *acting out* eredetileg „eljátszást” jelent, ami egy tudattalan késztetésnek vagy érzélemnek a viselkedési megnyilvánulása. Ilyenkor az agresszív feszültségek robbanásszerűen megjelennek, mert a személy számára elviselhetetlen a szituáció: például valaki a falba üt vagy összetör valamit egy interperszonális konfliktus során (LEE 2015). Ezt *rövidzárlati cselekménynek* is hívhatjuk.

A *projekció* kivetülést jelent. Projekcióval védekezik a tudattalan, ha a személy saját elfogadhatatlan késztetéseit, impulzusait másokra vetíti. Például egy másik csoportra vetíti ki a személy saját negatív érzéseit, ezáltal okot szolgáltat arra, hogy elutasítsa, elkerülje vagy akár megsemmisítse a másik személyt vagy a másik csoportot. Projekció állhat gyakran a féltékenységi vagy irigykedési megnyilvánulások mögött is (LEE 2015).

A *reakcióképzés* során tudattalan impulzusok és késztetések ellentétbe fordítása történik, mert az eredeti impulzus vagy késztetés az én számára elfogadhatatlan. Például az önazonossággal összeférhetetlen homoszexuális elkövető az érzéseit ellentétbe fordítja, és homofób gyilkosságokat hajt végre (LEE 2015).

Az *elfojtás* működhet tudattalanul és tudatos formában. Az elfojtás során az elfogadhatatlan érzések, vágyak, impulzusok és késztetések a tudattalanba süllyednek, kevésbé hozzáférhetők az emlékezet számára. Az elfojtott tartalmak el is tűnhetnek, de egy megfelelő kiváltó tényező hatására kirobbanhatnak.

A pszichodinamikai elemzések felhívják a figyelmet arra, hogy az *elme a döntéseivel az egyén szubjektíven megélt túlélését* szolgálja, és paradox módon a viselkedés ellentétes lehet a racionálisnak tűnő döntéssel. Az erőszakos viselkedésben számos tudattalan és elfedett öndestruktív késztetés van, amelyek a „rossz” viselkedést eredményezhetik, ami pedig az egyén életében katasztrófához vezet (LEE 2015).

5.4.4. Az együttműködéstől a fogolydilemmáig: pszichológiai magyarázatok a bűnözői interperszonális kapcsolatokban

A fentiekkel éles ellentétben egyesek szerint a bűncselekmény egy racionális tett, amelyet logikus döntések alapján hajt végre az elkövető, így a csoportos és a szervezett bűnözés

esetében is szándékos a cselekmény, amely során a felderítés és a büntetés kockázatát mérlegelték az egyének, és ez csoportos helyzetben is így van. Ennek az elképzelésnek a pszichológiai hátterét elemezzük az alábbiakban.

A kockázatvállalás pszichológiája

A kis csoportban és a szervezetben működő bűnözők napi tevékenységeit és döntéseit áthatja a *kockázatok mérlegelése*, amely művelet egyéni szinten és társas viszonylataikban is meghatározó, hiszen a további együttműködések határozza meg. A kockázatvállalás során megjelenik a bizonytalanság pszichológiája, illetve a veszteség lehetősége. A kockázatvállalást magyarázó elméletek kezdetben született diszpozícióként, egyetlen személyiségvonásként kezelték e jelenséget. Később a kockázatvállalás multidimenzionális természetét vizsgálva a következő alvonások kerültek előtérbe: önmonitorozás és a szenzoros élménykeresés. Hazai vizsgálatban Szakács és munkatársai (2008) találtak összefüggést vállalkozóknál a kockázatvállalás és a státusz elérésére való képesség, az önkontroll, az érzékenység, a célirányultság és az involváltság között (RADNÓTI 2010).

A kognitív pszichológiai megközelítés a kockázatvállalást mint a *kockázatokhoz való viszonyulást és attitűdöt* értelmezi (MARCH–SAPHIRA 1992; WEBER–BLAIS–BLETZ 2002). Horváth és Zuckermann kutatása (1993) pedig azért érdekes, mert hangsúlyozzák, hogy nincs helyzettől független, állandó kockázatvállalási viszonyulás, hanem *a helyzettől függő, egy személyre jellemző kockázatvállalási hajlandóság létezik* (SAXENA–PURI 2013).

A laikus és szakértő személyek kockázatvállalásának értékelésében úgy találták, hogy a laikusok kevés információ alapján alkotnak ítéletet, és nem a megfelelő szempontokra helyezik a hangsúlyt, hanem inkább a kockázat ismertségére (FARAGÓ–VÁRI 2002). Weber és Hsee (1998) kulturális eltéréseket is talált a kockázat becslésével kapcsolatban. Így szerezsejáték-szituációkra irányuló kutatásukban a kínaiak bizonyultak a leginkább kockázatvállalóknak, legkevésbé pedig az amerikaiak, és a két csoport között a lengyel és a német játékosok álltak (RADNÓTI 2010). Markowitz kutatásától (1959) indul az úgynevezett *fizetési hajlandóság megnevezése*, amely a kockázat és a várható érték függvényével írható le. Ebben az esetben a kockázatvállaló nemcsak a helyzet negatív következményeit mérlegeli, hanem a lehetséges pozitív kimeneteket (a nyereséget). Ha a haszon megéri a kockázatot, akkor bevállalja az adott viselkedést (MARKOWITZ 1952).

Az evolúciópszichológiai megközelítés alapján az evolúciósan meghatározott pszichés mechanizmusok, döntési és következtetési szabályok a következők:

- A nyereségek és a veszteségek felbecsülése. Az élőlények érzékenyek a jövőben várható viszonzás mértékére és valószínűségére, az emlékezeti funkciókat tekintve pedig fokozottan emlékszünk a jutalmazásokra és a büntetésekre (SIMOR 2014).
- Önfeláldozó segítség vagy lojalitás. Ennek lényege az altruizmus, az a döntés, hogy mások érdekében cselekedjünk. Ez az elköteleződés a bizalom és a lojalitás formájában jelenik meg, amely szoros kapcsolatok (például család) esetében önzetlen, de bűnözői csoportoknál nem feltétlenül az. Lehetőséget teremt a szociális pozíció növelésére, a védelem megszerzésére, lehetőséget teremt a késői reciprocitásra vagy a csoportméret és -biztonság közvetett növelésére.

- Visszajelzések, sikerek és kudarcok. A kockázatvállalási hajlandóságot meghatározzák a korábbi esetek; a társak korábbi viszonyulása meghatározza, hogy valaki egy adott esetben vállalja-e kockázatot.
- A reális kockázatvállalás hátterében a stressz- és félelemkezelésnek, a képességek és az erőforrások reális felmérésének, az ütemezés és az időzítés fontosságának, a rugalmasságnak, valamint a motivációnak (robbanékonyaságnak) is jelentős szerep jut (RADNÓTI 2010; SIMOR 2014).

A kockázatvállalás és a döntés kapcsolódásának pszichológiája

A kockázatvállalás és döntés pszichológiájának egy meghatározó, magyarázó-elméleti csoportja a *játékelmélet*, amely a döntési folyamatok mögött álló működéseket elemzi. Ennek leghíresebb nem zéróösszegű fajtája az úgynevezett *fogolydilemma*. E dilemmában két, rablás elkövetésével vádolt gyanúsított fogoly között vizsgálják, hogy vallomást tesz-e az egyik a másik ellen.

A kiindulási feltételezés az, hogy a játékosok saját nyereségük maximalizálására törekcszenek. A *fogolydilemma lényege a következő*: ha az egyik fogoly vall, és társa hallgat, akkor az előbbi büntetés nélkül elmehet, míg a másik, aki nem vallott, 10 év börtönt kap. Ha egyikük sem vall, akkor egy kisebb büntényért 2 évet kapnak mindketten. Ha mindketten vallanak, mindegyikük 5 évet kap.

Az ideális megoldás az lenne, ha mindketten hallgatnának, mert akkor mindketten kiszabadulhatnának 2 év után. Ha az egyik arra számít, hogy a másik hallgatni fog, akkor az optimálisabb *egyéni* stratégia a vallomástétel lenne, hiszen így elkerüli a börtönbüntetést. Ha ezt feltételezi, hogy a másik vallani fog, akkor a legjobb, ha ő maga is vall, hiszen így csak 5 évet kell leülnie. A döntés tehát attól függ, hogy a játékosok mit tétéleznek fel partnerük viselkedéséről (CSEPELI-VÁGI-NAGYFI [s. a.]).

A fogolydilemma absztrakt leírása lehetővé teszi e döntési folyamatok matematikai megragadását. Ez a megközelítés elvonatkoztat a dilemma konkrét tartalmától; a fogolydilemmához például matematikailag nagyon hasonló két állam fegyverkezési versenye. A „fogolydilemma” (az együttműködés vagy annak megtagadása) szerepet játszik továbbá vádalku esetében is (NYITRAI 2017), ugyanakkor elemezhető a közérdek szemszögéből is (POUNDSTONE 1992).

5.4.5. A társakkal elkövetett bűncselekmények, galerik

A legtöbb csoportos bűncselekményt fiatalok követik el (REISS–FARRINGTON 1991). A galerikbe verődő fiatalok többnyire egy társadalmi közegehez tartoznak, és bűnözői viselkedésük gyakran területvédő jelleget is ölt (SHAW–McKAY 1942; FRASER–HOBBS 2007), de politikai célok érdekében is szövetkezhetnek (FRASER–HOBBS 2007). A „gang” vagy galeri leginkább azokat a csoportokat jelenti, akik az utcákon csapnak össze az uralomért, sokszor bűnözői „piacok” uralmáért (FRASER–HOBBS 2007; DEEGAN 2001).

Thrasher a fiatalokból álló galerik kialakulását szociológiai, kulturális és városi folyamatok összjátékának látta, amelyek a szomszédi kapcsolatokból a város sűrűn lakott részein

alakulnak ki. E területeket jellemzi a kevés személyes élettér, az erőforrások szűkössége, a magas gyerekszám és a közterületeken zajló összejövetelek. A gyermekek az ilyen galerikben összeverődve, kortárscsoportokban töltve mindennapjaikat szövetkeznek, hogy a területeiket és erőforrásaikat megvédjék. Thrasher korai definíciója jól leírja a galerik sajátosságait (RODGERS 2013):

- spontán szerveződés;
- személyes jellegű kapcsolatok csoporton belül;
- területet védő magatartás; konfliktusok szomszédos csoportokkal;
- csoportegység;
- közösen tervezett viselkedések;
- hagyománytisztelet;
- visszafogó belső szerkezet;
- bajtársiasság (*esprit de corps*);
- szolidaritás;
- belső morál;
- csoportazonosság;
- kötődés a helyi területekhez.

A galerik működése hasonlít más kis csoportos aktivitásokéhoz, például a sportklubokéhoz, a szervezett bűnözői csoportokéhoz vagy akár politikailag szerveződő csoportokéhoz. A galerik korai vizsgálata kevésbé foglalkozott a nem szerepével, az etnikumokkal vagy akár a társadalom szociális osztályaival (FRASER–HOBBS 2007). Ebben változást hozott Cohen 1955-ös tanulmánya, amelyben a középosztály elvárt teljesítménymércéivel szemben az iskolai konfliktusokat, ellentéteket vizsgálva úgy találta, hogy e galerialapú csoportos működések ezekre vonatkozó reakcióként képződtek erre (FRASER–HOBBS 2007). Cloward és Ohlin (1960) is hangsúlyozták, hogy a teljes környezetet vizsgálni kell a galerik működésével összefüggésben, amelyek sokszor fejlődési folyamatokon mennek keresztül, megragadva a társadalomban lévő lehetőségeket egészen a szervezett bűnözői csoportok kialakulásáig (CLOWARD–OHLIN 1960). Ezen tanulmányok magyarázataikban jelentősen támaszkodnak Merton (1938) anómiaelméletére, amely a törekvések frusztrációiban látja e szerveződések alapját.

Merton nevéhez köthető a *relatív depriváció elmélete*, amely azt mondja ki, hogy szerény életlehetőségek között az emberek helyzetüket a társadalom önkényes rendszerének eredményeképpen látják, amelyben a jutalmak nem arányosak az egyéni teljesítményekkel. Az egyes vonatkoztatási csoportok és a viszonyítási keretek ellentmondásosakká válnak, ami során olyan feltételek alakulhatnak ki, hogy a személy az illegalitás irányába mozdul el (FRASER–HOBBS 2007; MERTON 1938).

Cloward és Ohlin fiatalkorú bűnözőbandákat tanulmányozva úgy gondolták, hogy *a bandák szubkulturális közösségeken belül keletkeznek, ahol a tagoknak általában kevés az esélyük a legális boldogulásra. Hangsúlyozták a szocioökonómiai státusz fontosságát, valamint a különböző kulturális hagyományok és szokások átadását.*

Az 1970-es években Parker brit fiatalok között vizsgálva az amerikai gangkultúra kritériumait úgy találta, hogy a fiatalok Nagy-Britanniában kevésbé verődnek galerikbe; ehelyett laza hálózatban próbálják a szülői munkásosztály generációjával szembeni feszültségeket és ellentmondásokat kezelni (MEDINA–ALDRIDGE–RALPHS 2016).

A kutatók ma is használják a *gang* fogalmát a kriminológiában, hiszen a közösségek kitermelik ezeket a városi fiatalokból álló paramilitáns csoportokat ott, ahol az állami kontroll gyengülni látszik. A galerik formálódása részben a börtönökben történik (SKARBK 2014), más csoportok valamilyen üzleti, kereskedelmi tevékenységhez fonódva adaptálódnak, ami már a szervezett bűnözői droghálózatokkal van kapcsolatban (DOWDNEY 2007). A galerik működésének komplex tevékenységét, a változó paramétereket a kutatások nem határozták meg (VIGIL 2003; VENKATESH 2008; HAGEDORN 2015).

A galerikkel foglalkozó kutatások módszertana nagyon változatos. A kutatások arculata megváltozott, és a komplex nemek, rasszok és társadalmi osztályok vizsgálata helyett részletekbe menő kérdések elemzése zajlik. Így vizsgálták például a galerik irányelveit (WILLIAMS–CLARKE 2015), az etnicizált hatásokat a késsel és fegyverrel elkövetett bűncselekmények során, valamint a rendőrségi címkézéseket. Nincs egységes definiálása a gangaktivitásoknak, mert ez országonként és az egyes országokon belül is területenként változik (FRASER–HOBBS 2007).

A csoportközi viszonyok alakulásában *dehumanizáló erővel* hat az érzelmi fertőzés jelensége, az egyéniségvesztés és a felelősség megosztása. Az egymáshoz való viszonyaikban az előítéletességnek is jelentős szerepe van, aminek hátterében a már korábban ismertetett projekciós énvédő mechanizmusok állnak. A csoporton belüli felgyülemlett feszültségek pedig kivetülnek a csoportokra. Az ellenkultúrákkal való találkozás, amely lehet etnikai, nyelvi vagy vallási alapú, sokszor kiváltja a kulturális konfliktusokat, ami a háborúknak is egy lehetséges megnyilvánulási módja.

A csoportközi vonzalom szabályszerűségeinek alakulása hasonló a személyközi viszonyokhoz, vagyis a hasonló attitűdöket valló csoportokkal tud szimpatizálni a bűnözői csoport is.

Természetesen a csoportközi viszonyokat meghatározzák a *vélt vagy valós csoportteredek* is, amelyek mögött jól meghatározott csoportcélok állnak, amelyekkel a csoporttagok azonosultak, és amelyek megvalósításában elköteleződtek. A csoportok közötti viszonyokat jellemző sztereotípiák csak akkor tudnának változni, ha csoportközi alapon lépnének egymással konstruktív, együttműködő kapcsolatba, ám ilyen helyzeteket a valós élet ritkán teremt. A csoporttagság pusztá ténye sokszor elegendő a csoportok közötti diszkrimináció megjelenéséhez. A versengés és az együttműködés normája egyszerre van jelen a galerik működésében, összefüggnek és a viszonylatok által meghatározottak.

A csoporttagságnak hatása van *társas identitásunk* formálódására, így az emberek hajlamosak a saját és az idegen csoport közötti különbségek eltúlzására, valamint az idegen csoporton belüli különbségek homogenizálására. Ehhez az észleléshez kapcsolódik az emberekben működő pozitív önértékelésre való törekvés, s ez a másik csoportot pusztán a léte miatt is negatív színezetben tünteti fel.

A csoportközi viszonyokat nagyban meghatározza, hogy kialakul egy csoportközpontú *vonatkoztatási keret* a csoportok és a személyek észlelésében és megítélésében. A csoportérdekek és a csoporton belüli hiedelmek határozzák meg a csoport információfeldolgozását. A csoportvélemények egyöntetűsége, a közös célok jutalomértéke, a csoportsikerekkel való azonosulás fokozza a csoporthoz való elköteleződést. Egzisztenciális konfliktusok esetén, az érdekharcok során a tévedéseket a csoport igazolja, a felelősség megoszlik, sőt egy teljesen más belső értékrendnek való megfelelés során az egyén agresszív cselekménye jutalomértékű. A csoportok közötti érdekharcokat pedig a személyes – mind tárgyi, mind személyi – veszteségek fenntartják, s kényszerítik a személyek e helyzetben maradását.

Ami talán közös tényező e vizsgálatokban, az a fiatalok *utcai vagy területi közelsége* és a *családi kötelek* általi meghatározottság. A *területi konfliktusok* és viták kritikus pontját képezik a *társas identitások kialakulásának*, valamint szerepet kapnak a jó hírnév létrehozásában, a közösségek közötti megkülönböztetésekben. Tevékenységeikben a lehetséges hézagokat próbálják kitölteni kereskedelmi és üzleti tevékenységeikkel egy olyan környezetben, ahol nagy a szegénység, alacsonyok a bevételek és rossz az egészségügyi ellátás (SHAW–McKAY 1942). Ezek a városi kommunák nem egységesek, működésüket elsődlegesen a hely, a történelem, a városi kultúra és életérzés határozza meg, amelyet az egyes területek közötti mély bizalmatlanság jellemez (DAVIES 2013). A csoportok száma nagy, és az egyes csoportok működését a személyes, a helyi és a családi kötelek összekovacsolódása határozza meg, ami egy sajátos erőteret képez, és ez válik a nyereségvágyó felnőttbűnözés táptalajává. A családi kötelek szintjén elszenvedett sérelmek kapcsán létrejövő érzelmi zsarolás és területi dominancia fogja meghatározni az erőszakos cselekmények első szintjét (FRASER–HOBBS 2007). A gale-rik működésének fontos sajátossága, hogy fejlődőképesek, utcai bandákból szervezett bűnözői csoportokká alakulhatnak át, vagy azok számára biztosítanak utánpótlást. Ezt a következő fejezetben tárgyaljuk. Itt röviden csak annyit jegyezzük meg, hogy a bűnözést egyre inkább az illegális piaci kereslet (például drog) határozza meg (LASH–URRY 1987), és csökkent a túlságosan erőszakos működési módok hatékonysága (ANTONOPOULOS et al. 2015). Így a napjainkban kialakuló szervezett bűnözést – amely a csoportos bűnözés kiterjesztett formája – jelentősen meghatározzák a szervezetek üzletjellegű működése (FRASER–HOBBS 2007).

5.5. A szervezett bűnözés

A szervezett bűnözés mintapéldája a maffia, amely a 19. század végén jött létre Szicíliában, furcsa módon abból a szükségből, hogy az akkoriban igen jövedelmezővé váló narancs- és citromültetvényeket megvédjék a fosztogatóktól (DIMICO–ISOPI–OLSSON 2017). A bűnszervezet valószínűleg régi hagyományokra épít (egyések szerint az arab Maafir törzstől veszi a nevét, amely az első ezredforduló tájékán uralkodott Palermo környékén – FOLLAIN 2008), de csak a 19. század környékén robbant be a köztudatba. A 20. század elején már az Egyesült Államokban terjeszkedett, mára pedig a név szimbólummá vált, amelyet olyan szervezetekre is alkalmaznak, amelyeknek semmi közük nincs az eredeti maffiához (például „orosz maffia”) (LOMBARDO 2002).

Megjegyzendő, hogy szervezett bűnözésre nem csak profi bűnözők csapatai képesek. A világ legnagyobb vitamintermelő cégei például kartellbe szerveződtek a múlt század 90-es éveiben, hogy termékeik árát mesterségesen magasan tartsák. Vezetőik e célból álnéven találkoztak különböző szállodákban, hogy a gazdasági bűncselekményt megszervezzék (BARBOZA 1999). Az ügy végül közel egymilliárd dolláros pénzbüntetéssel, két ember számára pedig elfogatóparanccsal zárult (O'DONNELL 1999). Ez a két szélsőség, a hivatásos bűnözők és a nyereségvágytól hajtott üzletemberek összeesküvései jól példázzák a szervezett bűnözés sokarcúságát, amelyet először általánosságban tárgyalunk, majd a drogbűnözés példáján keresztül mutatunk be részletesen.

A szervezett bűnözés meghatározásai

Egy nem túl régen (2010-ben) megjelent munka a szervezett bűnözés 115 meghatározását tartotta nyilván, amelyből 69-et az Egyesült Államokban, 10-et Nagy-Britanniában, 7-et pedig az EU más tagállamaiban vagy szervezeteiben alkottak meg (ezek a legfontosabb „meghatározásgyártó” helyek). Még Óceániában is született három definíció (VARESE 2010). Mivel 1981-ig az Egyesült Államokban még csak 13 meghatározást tartottak nyilván (HAGAN 1983), úgy tűnik, ezek gyártásának üteme gyorsul. A meghatározásokban leggyakrabban szereplő fogalmak a következők voltak: nyereségvágy, törvénytelen tevékenység, hierarchikus szerveződés és tartós működés. A bűnszervezetek legfontosabb eszközeiként az erőszakot és a korrupciót nevezték meg a leggyakrabban. A „leggyakrabban” kifejezés kihangsúlyozza, hogy a meghatározások kulcsmotívumai is különbözhetnek.

A definíciók nagy száma két dolgot mutat egyszerre. Egyrészt azt bizonyítja, hogy a szervezett bűnözéssel kapcsolatban *nézetek* vannak, amelyeket legtöbbször az határoz meg, hogy egy adott szerző milyen bűnszervezetekkel foglalkozott a munkássága során. Másrészt viszont elég egyértelműen igazolja, hogy a meghatározásokkal nem érdemes bíbelődni: nincs olyan szerző, aki egy ilyen összetett jelenség minden vonatkozását egyetlen mondatba tudná sűríteni. Mindig akad valaki, aki a meglévő meghatározások tárházát hajlamos lesz egy új definícióval gazdagítani. Az új mondat persze tovább variálható. A szervezett bűnözés lényegét tehát ez az egész fejezet összességében igyekszik megragadni – valamennyi mondatával –, bár meghatározásokat helyettesítő tulajdonságlistákat alább majd bemutatunk.

5.5.1. Fogalmak és keretek

A szervezett bűnözés meghatározása – éppen sokarcúsága miatt – meglehetősen nehéz, ezért a szerzők többnyire a szervezett bűnözői csoportok sajátosságainak felsorolása által próbálják azt leírni, semmint hagyományos meghatározásmondatok révén. A jelenségnek természetesen van egyszerűbb, „hivatalos”, az ENSZ által megfogalmazott meghatározása is, amely így hangzik: „Három vagy több személy által alkotott csoport, amely tartósan fennáll, és amelynek tagjai együttműködve hajtanak végre büntetteket azért, hogy közvetve vagy közvetlenül anyagi nyereségre tegyenek szert” (unodc.org). Bár ez világos meghatározás, megvan az a hibája, hogy a csoportos bűnözésnek minden formáját magában foglalja, így azokat a nagyon egyszerű szerkezetű bűnbándákat is, amelyekkel az előző fejezetben foglalkoztunk. Ha elfogadnánk ezt a meghatározást, úgy összemosnánk olyan bűnözői csoportokat, nevezetesen a bűnbándákat és bűnszervezeteket, amelyek nagyon sok szempontból különböznek egymástól. A szervezett bűnözés viszont nagyon sajátos világ, amely megérdemli az egyedi „elbírálást”.

A listaszerű meghatározások közül kettőt mutatunk be a 7. táblázatban.

7. táblázat

A bűnözőszervezetek meghatározása

ABADINSKY 2010	ALBANESE 2000
hierarchikusan szervezett; munkamegosztás alapján dolgozik; nincsenek politikai céljai; önmagát időben újjáteremti; saját szubkultúrával rendelkezik; szigorú belső szabályok szerint működik; tagsága exkluzív (kizárólagos); területén monopóliumra törekszik; erőszak és korrupció jellemzi.	bűnözéssel tesz szert nyereségre; erőszakot vagy fenyegetést alkalmaz; korlátozott tagsággal rendelkezik; korrupcióhoz folyamodik, hogy védje magát; nincs ideológiája; saját területén monopóliumra törekszik; specializált tevékenységű; tartós hierarchiába rendeződik; tevékenysége tervezett; titoktartásra épül.

Megjegyzés: A jelenség bonyolultsága miatt a szerzők jelentős része hasonló listákkal határozza meg a szervezett bűnözést.

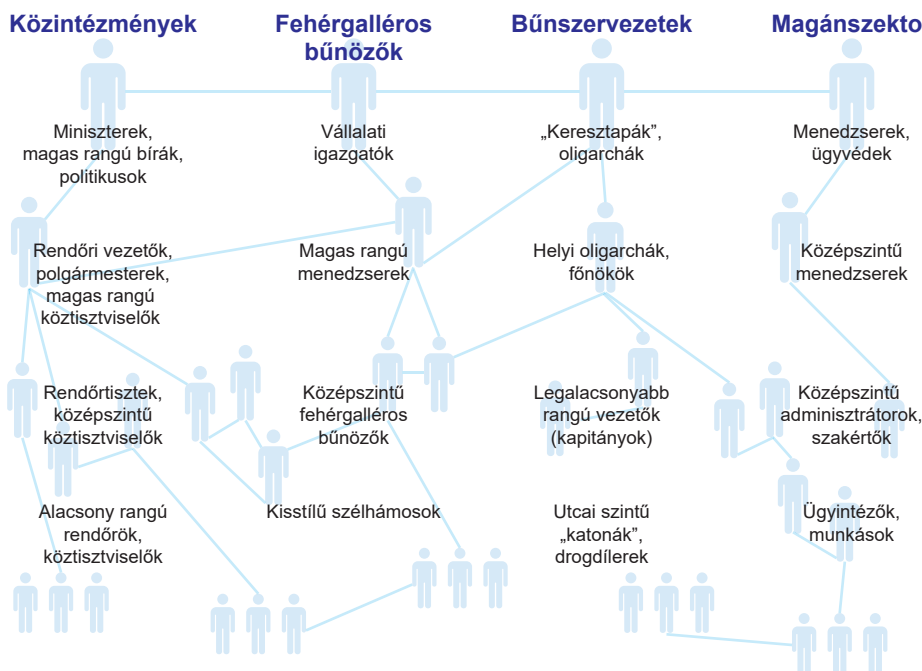
Forrás: ABADINSKY 2010; ALBANESE 2000

Ezekben a listákban már vannak olyan elemek, amelyek megkülönböztetik a kis bűnbandákat a bűnszervezetektől. Ilyenek a „szubkultúra”, a „monopólium” és bizonyos értelemben a korrupció is, hiszen nem jellemző, hogy a kis bűnbandák vesztegetéssel próbálkoznának, legalábbis nem olyan léptékben, mint a bűnszervezetek. A két lista sokban hasonlít, bár a szervezett bűnözői csoportok tulajdonságait helyenként másképpen fogalmazzák meg. Ha figyelmesen olvassuk a listát, megállapíthatjuk, hogy a bűnszervezetek úgy működnek, mint a (nagy)vállalatok. Anyagi haszonra törekednek, ezt pedig úgy érik el, hogy munkamegosztásra és belső hierarchiára épülő szervezeteket hoznak létre, amelyek akkora szeletet igyekeznek kihasítani a piacból, amekkorát csak bírnak, miközben egyetlen politikai cél mellett sem kötelezik el magukat. Az egyetlen különbség a legálisan működő vállalatokhoz képest a büntettek túlsúlya a bűnszervezetek eszköztárában (erőszak, korrupció), illetve az, hogy az esetek jelentős részében a működési terület maga is illegális – például drog- és emberkereskedelem, prostitúció –, bár nem mindig, lásd fent a vitaminyártók esetét. Összeesküvést szőni az árak magasán tartása végett törvénybe ütközik, a vitaminok gyártása önmagában viszont nem.

Ha mégis megkockáztatnánk az egymondatos meghatározást, a következőhöz juthatnánk el: *a bűnszervezet a vállaltszerű működést megvalósító bűnözők csoportja*. Ez egyébként nem különösebben új gondolat; Smith már 1978-ban úgy látta, hogy „a szervezett bűnözés a törvényes üzleti tevékenység kiterjesztése, amely illegális kereslet kielégítése révén termel hasznot” (SMITH 1978), sőt, a gondolat már a 20. század elején megfogalmazódott (LANDESCO 1929). A vállaltszerű működés egyik további sajátossága a holdingszerű működés, illetve a csoportok közötti együttműködés, amelyre az alábbiakban bőven látunk majd példát.

A szervezett bűnözői csoportok számát nem lehet pontosan meghatározni, mert a helyzet folyamatosan változik. Mindenesetre a bűnszervezetek számát 440-re becsülték 2016-ban Spanyolországban (ORTEGA DOLZ 2016); Ausztráliában egyedül a bűnözőtevékenységet

folytató motoros bandák számát 40 körülre becsülték 2019-ben (AUSTRALIAN CRIMINAL INTELLIGENCE COMMISSION 2019), míg Hollandiában szervezett bűnözői csoportok száza folytatnak rendszeres, határokon átívelő bűnözői tevékenységet (KLEEMANS 2004). Érdeemes kihangsúlyozni, hogy ezek a számok nem kisebb-nagyobb bűnbandákat jelölnek, hanem jól strukturált bűnszervezeteket. A vállalatszerű működés, a bűnszervezetek nagy száma és összefonódásuk a törvényes szervezetekkel és cégekkel együttesen azt jelenti, hogy a szervezett bűnözés beépült a társadalomba, és annak integráns részét képezi. Ezt foglaltuk össze a 21. ábrában, amely egy EU-kiadvány hasonló ábráján alapul (GOUNEV–BEZLOV 2010).

21. ábra

A bűnözői hálózatok a társadalom különböző szegmenseiben és szerveződési szintjein

Megjegyzés: Ez utóbbiakat az előtér fekete szövegeivel jelöltük, a háttérben felsejlő hálózatot a szereplők (em-beralakok) és a köztük fennálló kapcsolatok (vonalak) jelölik. Az ábra forrásában szereplő EU-sztintú vizsgálat „mintaállama” Franciaország, Görögország, Hollandia, Olaszország és Spanyolország volt, de meginterjúvol-tak szakértőket Ausztriában, Belgiumban, Magyarországon, Németországban és Romániában is. Az ábra egy általános kép a bűnszervezetek és a legális társadalom közötti összefonódásokról, nem egy bizonyos hálózat konkrét bemutatása.

Forrás: GOUNEV–BEZLOV 2010 alapján a szerző szerkesztése

Ebben a tág megközelítésben egy olyan nagy méretű társadalmi probléma körvonalazódik, amelynek megoldása nem pusztán rendészeti feladat; már csak azért sem, mert az EU-ban begyűjtött adatok szerint a rendőrség maga is része a szervezett bűnözéshez kapcsolódó korrupciós hálózatoknak. Bűnüldözési adatokat szolgáltatathat ki bűnszervezeteknek, védheti az illegális üzleti tevékenységet, sőt, alkalomadtán maga is bekapcsolódhat a bűnözésbe:

részt vállalhat például a prostitúcióban és a drogok terjesztésében (GOUNEV–BEZLOV 2010). A dokumentum szerint még az is előfordul, hogy közvetve korrumpálódik: a bűnszervezetek nyomást gyakorolnak a döntéshozókra, hogy nekik megfelelő rendőrségi vezetőket nevezzenek ki a kulcspozíciókba. Nem véletlen, hogy az EU által javasolt intézkedések egyike sem rendészeti jellegű. Csaknem kizárólag technikai és szociális intézkedésjavaslatokra korlátozódik. Az összefonódások felderítését rendőrségtől független szervezetekre (például kutatókra) bízna, vagy olyan megelőzési stratégiákat dolgoztatna ki a tagállamokkal, amelyek a közösség felvilágításán és éberségének fokozásán alapulnak (GOUNEV–BEZLOV 2010).

Bár a dokumentum nem tér ki arra, mi akadályozná meg a rendőrségtől független megfigyelő testületek (például a kutatók) korrupttá válását, azt mindenesetre érzékelteti, hogy a korrupció miatt a szervezett bűnözés elleni fellépésnek tulajdonképpen a társadalom széles rétegei elleni nyomozással kellene átalakulnia, ha fel szeretnénk számolni a problémát. A szervezett bűnözés és a vele szembeni fellépés társadalmi beágyazottságára visszatérünk majd akkor, amikor az ügy rendészeti vonatkozásaival foglalkozunk. Ebben a bevezetésben azonban ki szeretnénk hangsúlyozni, hogy a bűnözői hálózatok belső strukturáltsága korántsem olyan erőteljes, mint általában hiszik, vagy ahogy azt a fenti ábra sugallja. Igaz ugyan, hogy a hálózatok egyes részein (például a maffiaszerű bűnszervezetekben) szinte katonai jellegű alá- és fölérendeltségi viszonyok uralkodnak (ennek megfelelő belső fegyelemmel), ezek a szervezetek csak részfeladatokat végeznek el a hálózaton belül. Az üzletszerű működéshez szükséges nagyobb hálózatok szervezettsége meglehetősen laza, és az egyes tagszervezetek céljai is gyakran ütköznek egymással (MILLER–MAXSON–KLEIN 2001). Az együttműködő bűnözői csoportok között nincsenek „eltéphetetlen” szálak, és azok, amelyek vannak, nem ölelik fel a bűnözőtársadalom egészét (DECKER–BYNUM–WEISEL 1998), és többnyire ideiglenesek (CARTER 1994). A bűnszervezetek hálózatát nem úgy kell elképzelni, mint egy felső vezetéssel működő nagyvállalatot, hanem mint egyéni vállalkozók, kis- és középvállalkozások, illetve nagyobb cégek laza szövetségét, amelynek mindegyik tagja a saját nyereségének maximalizálására törekszik, akár a többiek rovására is. Ebbe a laza szövetségbe kapcsolódnak bele másféle szervezetek, például azok, amelyeket megvesztegetnek, hogy a bűnszervezetek tevékenységét fedezzék. Ezek ugyancsak lazán és bizonytalan szálakkal kötődnek egymáshoz, illetve a hálózathoz. A bűnözői hálózatoknak ez a sajátossága sérülékennyé teszi őket a bűnüldözéssel szemben (ALBANESE 2008), legalábbis sokkal sérülékenyebbek annál, amilyen egy egységes szervezet volna. Bár a 21. ábra egy hatalmas, sokszorosán összefonódó szervezet létének benyomását kelti, amely az egész társadalmat behálózza, a bűnszervezetek hálózatai valójában fragmentáltak. Kapcsolataik állandóan változnak, céljaik nem egységesek, és gyakran fordulnak egymás ellen – mint ahogy más vállalatsszövetségek tagjai is. Egy mély társadalmi probléma megoldása természetesen nem (csak) a rendőrség feladata, a bűnhálózatok fragmentáltsága azonban megteremti a lehetőségét annak, hogy a rendőrség is hatékonyan kapcsolódjon be a bűnszervezetek elleni küzdelembe.

Sajátos szervezeti felépítése miatt a szervezett bűnözést úgy mutatjuk be, mint egy üzleti modellt, s a lényegyet tekintve az is, néhány olyan sajátossággal, amely megkülönbözteti az elfogadottabb üzleti modellektől. Nota bene, az „üzleti modell” sem határozható meg egyetlen mondatban, és ezt is inkább sajátosságai és elemei listázásával írják le (KAPOSI 2006). Akik ragaszkodnak az egymondatos meghatározáshoz, az üzleti modellt úgy írják le, mint azt a módot, ahogyan egy cég a jövedelmet létrehozza. Ebbe a tág meghatározásba

a bűnszervezetek üzleti modellje is belefér. A modell jellemezhető *stratégiai választásokkal* (például a vevőkör és a versenytársak felmérése), *értéktermeléssel* (például források, tevékenységek), *értékszerzéssel* (költség és profit), illetve *értékhálózattal* (szállítók, ügyfélkapcsolat, információáramlás stb.). A bűnszervezeteket az alábbiakban ezen gazdasági fogalmak segítségével mutatjuk be.

5.5.2. A bűnszervezetek üzleti modellje – *modus operandi*

Stratégiai választások

A szervezett bűnözés az esetek többségében egy piacra telepszik rá, amely független a létezésétől (LOTSPEICH 2002). A lakosság egy része olyan termékekre vagy szolgáltatásokra tart igényt, amelyekre a törvény értelmében nincs joga. Mivel az igény törvényes keretek között nem elégíthető ki, létrejön egy piac, amely szükségszerűen illegális. A bűnszervezetek ezt a társadalmi igényt vagy szükségletet elégítik ki. Magát a bűnszervezetet nem az illegális piac hozza létre, hanem fordítva: a létező bűnszervezetek használják ki az illegális piac által megteremtett lehetőséget, és fejlődnek tovább annak a jövedelemnek a függvényében, amelyet ez a piac biztosít számukra. Ennek klasszikus példája az Egyesült Államok alkoholtilalmi időszaka. A lakosság inni szeretett volna, ezt törvényes keretek között nem tehette meg, ezért bűnözők szolgáltatásaihoz volt kénytelen fordulni. Az alkoholtilalom emelte országos erővé az amerikai maffiát, amely korábban kisstílusú zsarolásból élt (DOYLE 2005). A szervezett bűnözésnek tehát a társadalom a megrendelője, pontosabban a társadalomnak az a (többnyire) kis része, amely a törvénytelen piacot az igénye révén létrehozza.

A bűnszervezetek egy sajátos és a fentivel sok szempontból ellentétben álló formája az, amelyet „fehérgalléros bűnözésnek” nevezünk. Ezt (csalás, sikkasztás, hamisítás, szellemi jogok bitorlása stb.) egyének ugyanúgy elkövethetik, mint bűnözőcsoportok vagy szervezetek. Ez utóbbinak közelmúltbeli és lassan klasszikussá váló példája a Volkswagen-csoport hét éven keresztül tartó csalássorozata, amikor is a gépkocsikba beépített szoftverek lehetetlenné tették a káros gázkibocsátás helyes mérését az autók műszaki ellenőrzése során (JUUL 2016). A cég úgy tett szert nyereségre, hogy megspórolta a környezetszennyezést csökkentő berendezések beépítését a gépkocsikba. A fehérgalléros bűnözés „megrendelője” és hasznélvezője itt nem a társadalom, és a büntett nem elégít ki semmilyen (bármilyen kicsi) társadalmi igényt. Épp ellenkezőleg, árt a társadalom *minden* tagjának, akár úgy, hogy szennyezi a levegőt (a Volkswagen esete), akár úgy, hogy pénzt vesz ki a zsebükből (a vitaminyártók fentebb említett példája). A fehérgalléros bűnözést elkövethetik csoportok vagy éppen szervezetek (cégek), de csak igen ritkán hoznak létre ahhoz hasonló nagy bűnözőhálózatokat, mint amelyet például a drogbűnözés. Sőt, a büntettet a szervezeten belül is csak kis, elszigetelt csoportok valósítják meg; a tagjok többsége nem is tud róla. A fehérgalléros bűnözéssel itt nem foglalkozunk, már azért sem, mert az elkövetők alaptevékenysége gyakran legális (például gépkocsi- és vitaminyártás). Csak az olyan esetek kapcsán említjük, amikor a „fehérgallérosok” beépülnek a „valódi” bűnhálózatokba. A két-féle bűnszervezet egyszerűsített modelljét a 22. ábra mutatja be.

22. ábra

A bűnszervezetek üzleti modelljének egyszerűsített ábrázolása

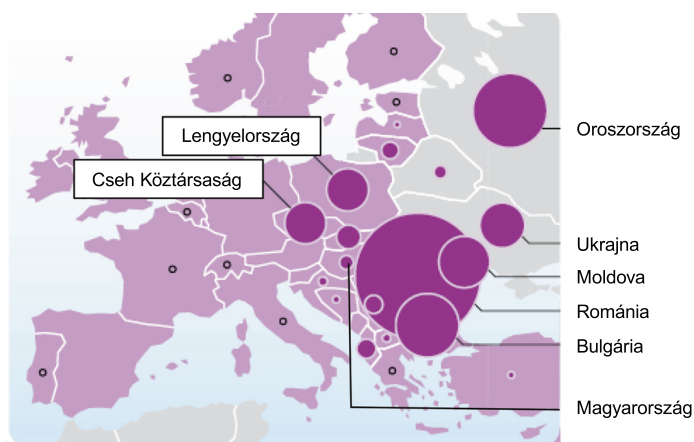
Megjegyzés: Bal oldalon a „klasszikus” bűnszervezeti modell, jobb oldalon a fehér galléros modell látható. A kettő között ritkán van kapcsolat. A kék háttér azokat a szereplőket jelöli, akik érdekeltek a bűnszervezet működésében.

Forrás: a szerző szerkesztése

Tevékenységi terület

A bűnszervezetek legfontosabb tevékenységi területeit egy ENSZ-dokumentum alapján fogjuk bemutatni (UNODC 2010), kivéve természetesen a drogbűnözést, amelyet külön tárgyalunk majd.

Embercsempészet és szexuális rabszolgaság • A szervezett bűnözésnek ezt a fajtáját a szexuális szolgáltatások iránti igény hozta létre. Bűnügyi alapját részben a helyi „munkaerő” költségei (illetve a külföldi munkaerő olcsósága), részben a prostitúció tiltása hozta létre, amely természetesen országfüggő. Korábban Kelet-Európából (főleg Romániából) csempészték áldozatokat Nyugat-Európába; újabban Kelet-Európa helyét más, elsősorban latin-amerikai és afrikai országok vették át. Ez a fajta bűnözés többféle tevékenység egymásra épüléséből, és sok kisebb-nagyobb bűnszervezet határokon átívelő tevékenységéből épül fel; ezek bűnözői hálózatokat hoznak létre. A fő „üzletágak” a következők: áldozatok toborzása saját országukban; az áldozatok átcsempészése a célországba, gyakran hamis úti okmányokkal (fehérgalléros bűnözés), az áldozatok kizsákmányolása megfélemlítéssel, és a szolgáltatás „forgalmazása” a célországban. Az áldozatok kelet-európai forrásait a 23. ábra szemlélteti.

23. ábra

A szexuális célzatú emberkereskedelem áldozatainak megoszlása Európában 2005–2007 között

Megjegyzés: A körök nagysága az áldozatok számával arányos. A Romániát szimbolizáló nagy kör közel 3000, a nyugat-európai országokban található kis körök kb. 5 áldozatnak felelnek meg. Az eredeti táblázatban csak a jelentős „munkaerő-szolgáltató” országok voltak megnevezve, ezért Magyarországot mi jelöltük meg.

Forrás: UNODC 2010

Migráncsempészet • A két legfontosabb útvonal Latin-Amerikából az Egyesült Államokba, illetve Afrikából az EU-ba irányul. A szervezett bűnözés e formája tulajdonképpen áldozatok nélküli; az igényt, amelyre a bűnszervezetek építenek, elsősorban maguk a csempészt emberek hozzák létre.

Fegyvercsempészet • A fegyvercsempészet két fő útvonalának egyike az Egyesült Államokból Mexikó felé tart, és elsősorban maguknak a bűnözőknek az igényeit elégíti ki; a másik útvonal Kelet-Európát (elsősorban a volt Szovjetunió államait) és Afrikát köti össze, és a politikai erőszakot szolgálja. Ezt háborús igények tartják fenn. Fegyvereket természetesen sok más útvonalon is csempésznek; erre alább röviden visszatérünk. A fegyverkereskedelmi hálózatok sajátossága, hogy a forrásországban (például az Egyesült Államokban) a fegyverek beszerzése sokszor legálisan történik; csak a csempészés és a célországbeli forgalmazás illegális.

Természeti erőforrások csempésze • A természeti erőforrások csempészetének társadalmi igényét főleg azok teremtik meg, akik kedvtelésből tartanak egzotikus állatokat vagy növényeket, és szívesen fizetnek azért, hogy gyűjteményükbe védett állatok is bekerüljenek. Ez a piac Nyugat- és Közép-Európában, illetve Észak-Amerikában jelentős. A szintén védett, de értékes fajok iránti igény is táplálja ezt a fajta szervezett bűnözést, de vannak ennél korlátozottabb célú bűnszervezetek is. Az orrszavú orrdíszét például Ázsiában (elsősorban Kínában és Japánban) afrodiziákumnak tartják, ezért Közép- és Dél-Afrikából jelentős mennyiségben szállítják ezekbe az országokba, természetesen illegálisan, mert minden orrszavúfaj védett. Az igényt hatalmas, földrészekén átívelő bűnszervezetek elégítik ki, amelyek beszerzőket, csempészeket, átrakodóállomásokat, titkos raktárakat, illetve

forgalmazószervezeteket ölelnek fel. Kényes árurol lévén szó, a biológus szakemberek együttműködése nélkülözhetetlen. A természetvédelmi törvények általánossá válása miatt ennek a kereskedelemnek minden eleme illegális, a ritka fajok beszerzésétől a forgalmazásukig úgy a forrás-, mint a célszágban.

Termékek hamisítása • Bár ez a fajta tevékenység szinte minden országban jellemző, többnyire jelentősebb bűnszervezetek bevonása nélkül valósul meg. Kínában és néhány kelet-ázsiai országban ölt nagyipai és nagykereskedelmi méreteket. A szervezett bűnözésnek ez a formája különbözik a többitől, mivel csak kismértékben illegális. A termelő országok többsége nem fogadta el a szellemi tulajdonjog védelméről szóló nemzetközi egyezményeket, ezért a termelés helyileg nem minősül törvénytelennek. A célszágok kereskedői az esetek többségében nincsenek tudatában az áru eredetének, ezért ők jóhiszeműen járnak el. Bűnözői tevékenységet tulajdonképpen csak az eredethamisítás igényel.

Tengeri kalózkodás • A tengeri kalózkodást, bár szervezett bűnözésként tartják számon, az esetek többségében kis bűnbandák hajtják végre, amelyek nem hoznak létre nagy bűnhálózatokat.

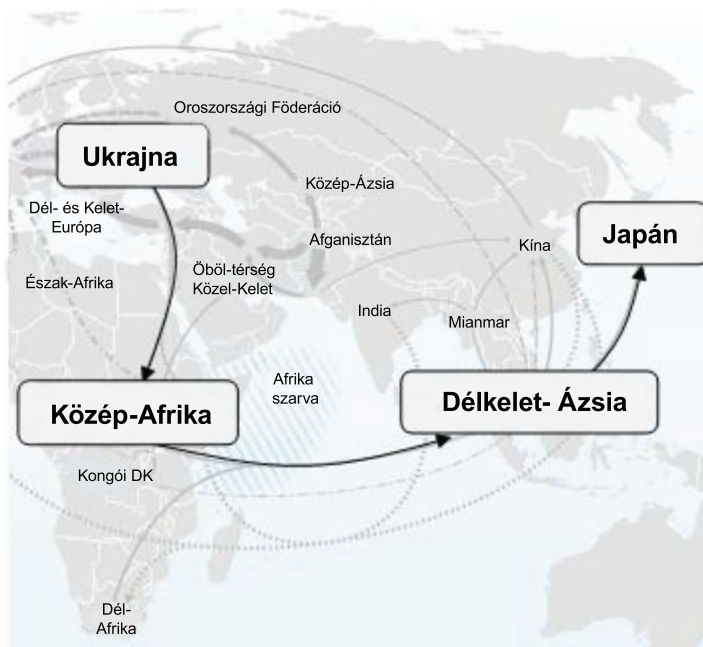
Kiberbűnözés • A kiberbűnözés rendkívül sokféle lehet, de azoknak a nagy léptékű bűnözői hálózatoknak, amelyek ennek a fejezetnek a témái, még csak kezdeti formái jöttek létre. A büntetteket többnyire egyénileg vagy kis csoportokba szerveződve hajtják végre. Ez alól talán csak az identitáslopás kivétel, amelyet elsősorban az Egyesült Államokban jegyeznek.

Értéktermelés és értékszerzés

Az „értékteremtés” – hogy idézőjelesen továbbra is üzleti fogalmakkal éljünk –, többnyire a fogyasztótól távol történik meg. A „szexuális rabszolgákat”, egzotikus állatokat vagy a drogot ott hajtják fel (állítják elő), ahol ezek rendelkezésre állnak, vagy ahol ez viszonylag kockázatmentesen megtehető. A világnak ezeket a területeit a politikai és társadalmi instabilitás és az erőszak széles körű elterjedése jellemzi (SCHULTZE-KRAFT 2016). A „munkát” helyi bűnbandák vagy bűnszervezetek végzik el, amelyek a helyileg létrehozott „értéket” becsatornázzák az értékhálózatba. Az „értékszerzés” (például profit) a hálózat minden pontján külön csapódik le, többnyire a piaci viszonyoknak megfelelően. Eerre a drogkereskedelem kapcsán térünk ki.

Értékhálózat

Az „értékhálózatot” (információáramlás, szállítás, ügyfélkapcsolat és forgalmazás) bűnszervezetek nemzetközi hálózatai alkotják; ezek hozzák meg azokat a stratégiai döntéseket is, amelyek a célpiacon, a vevőkört és a versenytársakat érintik. Mivel illegális igény illegális kielégítéséről van szó, az üzletszerű működés nem mindig követ racionális útvonalakat. Ennek szemléltetésére a távolkeleti jakuzák (japán bűnszervezetek) fegyverellátását hozzuk fel példának (24. ábra).

24. ábra

A jakuzák fegyverellátásának útvonala

Megjegyzés: Az Ukrajnából Közép-Afrikába irányuló fegyverszállítást az utóbbi háborús igényei táplálják. A helyi forgalmazók stratégiai döntése miatt azonban a fegyverek egy részét Délkelet-Ázsiába, onnan pedig a japán jakuzák felé továbbítják. Ha törvényes kereskedelemről lenne szó, a jakuzák közvetlenül Ukrajnából rendelnének fegyvert, mert úgy megspórolnák a közbeeső láncszemek profitját. Az illegális kereskedelem azonban kénytelen alkalmazkodni a bűnszervezetek „értékhálózatához”. Olyan partnerektől és olyan útvonalon szerzi be és továbbítja az árut, amelyek a rendelkezésre állnak. Az ábra halványabb nyilai a fegyverkereskedelem egyéb útvonalait jelzik.

Forrás: FARAGÓ–VÁRI 2002 felhasználásával saját szerkesztés

Az „értékhálózat” – kevésbé gazdasági fogalommal: társadalmi integráltság – szempontjából a bűnszervezetek működését három kategóriába sorolják.

A „tisztán” üzleti vállalkozás modell nagyjából 100 éve született meg az Egyesült Államokban, amikor a zsarolásból élő olasz eredetű bűnbandák (DASH 2009) rátelepedtek az alkoholtilalom által létrehozott illegális piacra, és létrehozták azt az üzleti modellt (HALLER 1990), amely hatalmas fejlődést tett lehetővé számukra. Ezek a szervezetek is folyamodnak megvesztegetéshez, de nem épülnek bele a társadalomba.

Az *integrált modellt* követő bűnszervezetek – az illegális tevékenység mellett – beépülnek a legális üzleti tevékenységbe, a szakszervezetekbe és a közigazgatásba, beleértve a rendőrséget is. Ez a modell a második világháború után kezdett terjedni az Egyesült Államokban (BLOCK 1994), de ma már e szerint szerveződnek például a volt szovjet köztársaságok bűnbandái (SHELLEY 1995) és a holland bűnszervezetek (VAN DUYNE 1993).

A *kormányzati modell* esetében a bűnszervezetek állami funkciókat is ellátnak (GROSSMAN 1995): üzleti vitákat döntenek el, adót szednek, munkalehetőséget biztosítanak stb. Ilyen

modell működik az afgán ópiumiparban, ahol bűnszervezetek látják el a farmereket a más termesztéséhez szükséges vetőmaggal, műtrágyával és növényvédő szerekkel, kölcsönöket adnak a termelés megindításához, és biztosítják a termények elszállítását és tárolását (MARTIN–SYMANSKY 2006).

A fenti három fő bűnözői modell között természetesen sokféle átmenet és kevert megoldás létezik. Sőt, mint látni fogjuk a drogbűnözés kapcsán, ugyanannak a hálózatnak a keretén belül az egyes bűnszervezetek különböző „értékhálózatokat” hozhatnak létre: különböznek abban, hogy mennyire épülnek be a társadalom szövetébe: idegen test maradnak („tisztán” üzleti modell), részeivé válnak a rendszernek (integrált modell) vagy átveszik szerepét (kormányzati modell).

5.5.3. Droghereskedelem

A bűnszervezetek és bűnhálózatok működését, mint fent többször céloztunk rá, a droghereskedelmen keresztül mutatjuk be részletesen. E terület kiemelését indokolja egyrészt az, hogy erről a bűnözési formáról viszonylag sok információval rendelkezünk, másrészt pedig az, hogy a drogbűnözés a szervezett bűnözés talán legfontosabb iparága.

A drogok piaca

Az illegális drogok kereskedelmét egy pszichobiológiai társadalmi igény tartja fenn. A pszichológiai tényezők elsősorban fiatalok körében jelentkeznek, akik még csak kísérleteznek a drogokkal, míg a biológiai tényezők elsősorban azoknál, akik már visszaélnek velük, vagy függővé váltak. Ami a drogfogyasztás motivációit illeti, ezt egy európai felmérés alapján a 8. táblázatban foglaltuk össze.

8. táblázat

A drogfogyasztás motivációja európai fiatalok körében

Ok	Arány (%)	Ok	Arány (%)
Kíváncsiság	64	Szórakozás	21
Barátok hatása	45	Egyéni (például iskolai) problémák	16
Kalandvágy	37	Magányosság	16
Családi problémák	32	Társadalmi (például gazdasági) problémák	16
Pozitív várakozás	22	Akarathány	13

Megjegyzés: A táblázat egy adatai egy 2004-es felmérésből származnak, amely során 15 európai országban nagyjából 600 ezer fiatalot kérdeztek meg. Vannak ennél frissebb Eurobarometer-jelentések is a fiatalok droghasználatáról, azok azonban nem mérték fel az okokat. Az „ok” a kérdőívben kinyilvánított véleményt jelöli, míg az arány azoknak a fiataloknak az arányát, akik az illető okot megjelölték. Az arányok meghaladják a 100%-ot, mert a teszt több választást tett lehetővé. Sötét háttérrel jelöltük a negatívnak minősülő okokat.

Forrás: EOS Gallup Europe alapján a szerző szerkesztése

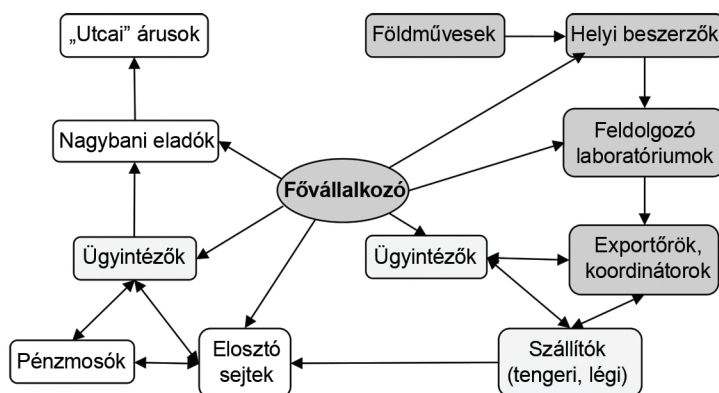
Feltűnő, hogy a pozitívnak minősülő okok részaránya messze meghaladja a negatívnak minősíthetőkét. A fiatalok körében a drogfogyasztásnak egyfajta pozitív kultúrája alakult ki, amely független társadalmi körülményeiktől, vagyis a drog egyformán népszerű a társadalom „alsóbb” és „felsőbb” rétegeiben (PILKINGTON 2007). Tekintve, hogy Európa-szerte a kamaszkorú fiatalok (akik vélhetőleg még csak kísérleteznek a droghasználattal) nagyjából 20%-a fogyaszt drogot, ők önmagukban is elég jelentős piacot jelentenek a drogkereskedelem számára (Csehország járt az élen, a magyar drogfogyasztás az európai átlag alatt volt) (ESPAD 2015). Azoknak az aránya, akik már visszaélnak a drogokkal, vagy függővé váltak, jóval alacsonyabb a kísérletezőkénél (PAGLIA-BOAK – ADLAF 2007), de a függés, bizonyos drogoknál legalábbis, olyan idegrendszeri változásokat idéz elő (VACCARINO 2007), amelyek kényszeressé teszik a drogfogyasztást, ezért ez átnyúlik a felnőttkorba is. A drogfogyasztás kultúrája és a függőség tehát tartós és biztos piacot teremt a drogkereskedelem számára. Ez a drogkereskedelem „megrendelője”.

Droghálózatok

A fenti igényre épülnek rá azok a bűnözői hálózatok, amelyek megszervezik az illegális drogkereskedelmet. Ezek mindegyikét természetesen lehetetlen itt áttekinteni, ezért a szervezetek felépítését két illusztratív példán keresztül szemléltetjük. Az egyik a kolumbiai Cali és Medellín város körül szerveződő kartellek modellje. Ezek látják el kokainnal az Egyesült Államok piacát. A kartelleket olyan hírhedt személyiségek vezették, mint Pablo Escobar, Jorge Ochoa és Gilberto R. Orejuela (KENNEY 2007). A hálózat felépítését a 25. ábra mutatja be.

A hálózat központjában egy olyan bűnszervezet áll, amelyet a „fővállalkozó” névvel illetünk, és amelyeknek fontos szerepe van az egész hálózat működésében. Ez védi a hálózatot a bűnüldözéssel szemben, fenntartja az „üzleti becsület” szellemét a kapcsolt bűnszervezetekben, és ügyvezetők (brókerek) révén részt vesz az ügymenet szervezésében is (ha másképpen nem jelöljük, minden információ a fent hivatkozott munkából származik). A partnerekkel szemben az erőszak és megfélemlítés eszközét alkalmazzák, a közigazgatást és a rendfenntartást többnyire megvesztegetik. Kolumbiában több hasonló hálózat él egymás mellett, és mindegyik egy-egy „fővállalkozó” köré csoportosul, amelyet közismert, egymástól független, de néha együttműködő emberek vezetnek, például a kartellek fent megemlített ikonikus vezetői.

A hálózat minden egyes pontján bűnözőcsoportok vagy bűnszervezetek állnak, amelyek sokszor igen bonyolult és szerteágazó munkát végeznek, tevékenységüket pedig munkamegosztásban végzik. Két egyszerű példával élve: a parasztoktól megvásárolt szárított kokalevélből először egyszerű eljárásokkal nyers kokainmasszát állítanak elő, majd vegyszert laboratóriumokban tisztítják. A szállítók szakmai felkészítésére instruktorokat alkalmaznak, akik nem vesznek részt magában a csempészésben, csak tapasztalatuk átadásával segítik a végrehajtókat, miközben a szállítók hamis papírjait megint egy másik üzletágban hozzák létre. A „vállalkozás” (hálózat) egyetlen nélkülözhetetlen eleme a „fővállalkozó”. A szervezet többi csomópontja cserélhető, és nem alkot tartós szövetséget (NAYLOR 1997), bár a kölcsönös bizalom és a siker összekovácsolhatja a hálózatot.

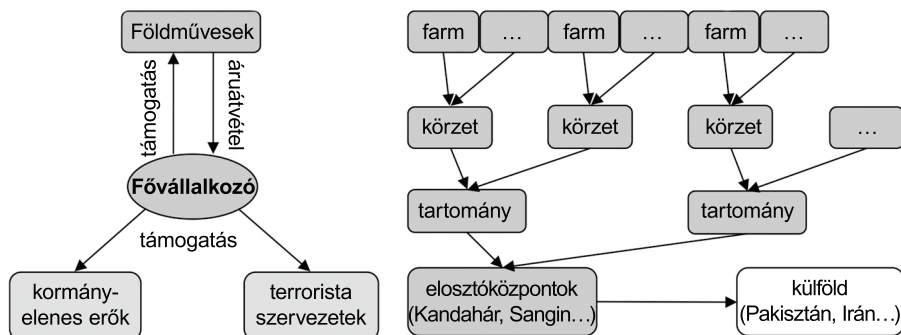
25. ábra

A kolumbiai kokainkartellek szerkezeti sémája

Megjegyzés: Sötét háttérrel a kolumbiai, fehérrel az amerikai székhelyű bűnszervezeteket jelöltük. A világosabb szürkével jelölt „tagok” közvetítenek, ezért mindkét helyszínen megfordulnak.

Forrás: KENNEY 2007 alapján a szerző szerkesztése

Nem a fenti a drogbűnözés egyetlen szervezeti formája. Vannak kisebb hálózatok is, amelyekből hiányzik a „fővállalkozó”, és kis (5–15 tagot számláló) bűnbandák laza szövetségéből állnak, de a kartellek azok, amelyek bűnüldözési szempontból a legveszélyesebbek. Fent az amerikai kapcsolatra helyeztük a hangsúlyt, de a kolumbiai droggkartelleknek európai partnereik is vannak. Ezeket (többek között) hierarchikusan szervezett olasz maffiacsoportok alkotják (például a 'Ndrangheta). Bár a kolumbiai „fővállalkozók” által jutnak kokainhoz, tevékenységüket önállóan szervezik meg (CALDERONI 2012). A hálózaton belül számtalan mesterség találja meg a helyét, vegyészekről, akik a kokalevélből kivonják a kokaint, az ügyvédekig, akik szükség esetén védik a tagokat. A fenti hálózatok hatalmas jövedelmet biztosítanak. A folyó évtizedben egy kilogramm szárított kokalevelet egy-két dollárért szereztek be a termelőktől; az ebből kivont kokain ára a helyszínen néhány ezer dollár körül mozgott, míg ugyanezért a nagykereskedő néhány tízezer dollárt söpör be a célországban (unodc.org). Mindezt a jövedelmet kétféle üzleti modell szolgálja. A „fővállalkozó” és az olasz maffia az integrált modellt, míg a társult bűnszervezetek a „tisztán” üzleti modellt alkalmazzák. A hálózat egyes pontjain (a kisebb bűnszervezetekben) a helyi tevékenységet önállóan szervezik meg, és a profit a tagok zsebébe vándorol. A kolumbiai droggereskedelem legalsó szinten a megélhetést, legfelsőbb szinten a meggazdagodást szolgálja. Teljesen más a helyzet az afganisztáni ópiumkereskedelemmel (26. ábra).

26. ábra

Az afganisztáni ópium- és heroinkereskedelem struktúrája

Megjegyzés: bal oldali ábra: a kereskedelem társadalmi integrációja. Jobb oldali ábra: az üzletmenet országon belüli megszervezése.

Forrás: KENNEY 2007 alapján a szerző szerkesztése

Ez a fajta ópiumkereskedelem a „kormányzati modell” jellemző példája. A kereskedelem egyik oldalán a földművesek (farmerek) állnak, akik nem lennének képesek fenntartani a termelést, ha a „fővállalkozó” nem látná el őket vetőmaggal, mezőgazdasági eszközökkel és kölcsönökkel (MARTIN–SYMANSKY 2006). A fővállalkozók három fő csoportját a talibán, a kormányellenes erők szervezeti egységei, illetve a magánbefektetők képezik. Ezek a nyereségből részben saját magukat tartják fenn, részben támogatják a kormány ellen folytatott háborút, illetve a világméretű terrorizmust (TAYLOR–ZUHUR 2006). Az áru begyűjtése, tisztítása, vegyi átalakítása (például heroinná) és nagy szállítmányokká való egyesítése az országon belül egy területiális és hierarchikus modellt követ (UNODC 2007). Ez valahogy úgy működik, ahogy máshol a gyógynövények vagy bármilyen más termék begyűjtése, amely területileg szétszórta, ugyanakkor kereskedelme csak akkor jövedelmező, ha sikerül nagyobb tételekké egyesíteni. A hierarchikus modellt a törvényesség teljes fellazulása teszi lehetővé. Ez egy önerősítő kört hoz létre, amelyben a törvény gyengesége elősegíti a drogkereskedelmet, ez utóbbi pedig (jövedelmezősége folytán) gyengíti a legális gazdasági szektort, és tovább gyengíti a törvény hatalmát (*Afghanistan Opium Survey* [2017]). Ez a sajátos termelési és belföldi kereskedelmi struktúra természetesen nem teszi fölöslegessé azt a munkamegosztást és szakértői háttérrel, amelyről a kolumbiai kartellek kapcsán volt szó, miután pedig a termék (ópium, heroin) elhagyta az országot, a további forgalmazást olyan szervezeti struktúrában végzik, mint amelyet a 25. ábrán mutattunk be. Összességében tehát az ópium és a heroin kereskedelmében megjelenik a kormányzati modell. A „fővállalkozók” nem beleépülnek a társadalomba, hanem szervezik és irányítják azt; sőt, a kormányellenes erők támogatásával politikai jövőjének is igyekeznek irányt szabni. Az integrált és a „tisztán” üzleti modell már az országhatárokon kívül vagy Afganisztán kormányerők által kontrollált területein jut szóhoz.

Az antiszociális és függő személyiségzavar a DSM-5 szerint*Antiszociális személyiségzavar*

Mások jogait semmibe veszi és megsérti minimum a 15. életévétől kezdődően. Az alábbi tünetek közül legalább háromnak tartósan fenn kell állnia:

1. Alkalmatlan a szociális normák betartására, amit a törvénysértések gyakorisága jelez.
2. Hajlam a csalásra: hazudozás, álnevek használata és mások félrevezetése személyes érdekből vagy élvezetből.
3. Könnyelmű, képtelen hosszú távú terveket készíteni.
4. Ingerlékeny és agresszív: gyakran verekszik és támad másokra.
5. Vakmerő: semmibe veszi saját és mások biztonságát.
6. Felelőtlen: nem végez munkát tartósan, és nem tesz eleget pénzügyi kötelezettségeinek.
7. Hiányzik belőle a bűnbánat: közömbös mások szenvedése iránt, vagy az okozott szenvedést racionalizálja (érvekkel elfogadhatóvá teszi).

Függő személyiségzavar

Tartós és erős igény a gondoskodás iránt, ami alázatos viselkedéshez és a másokhoz való ragaszkodáshoz vezet. Kora felnőttkorban kezdődik el, és az alábbi tünetek közül legalább öt jellemzi.

1. Nehezebb esik mindennapos döntéseket meghozni mások tanácsa és bátorítása nélkül.
2. Elvárja, hogy mások vállaljanak felelősséget érte.
3. Nehezebb esik ellentmondani másoknak, mert fél, hogy elveszti támogatásukat.
4. Nehezebb esik kezdeményezni, vagy egyedül végrehajtani valamit, nem a motiváció és a képességek, hanem az önbizalom hiánya miatt.
5. Önként magára vállal kellemetlen feladatokat, hogy mások támogatását és bátorítását elnyerje.
6. Egyedül védtelennek érzi magát, mert nagyon fél, hogy nem lesz képes önmagát fenntartani.
7. Ha egy kapcsolata véget ér, nagyon gyorsan új támogatót keres magának.
8. Irracionálisan foglalkoztatja az a számára rémületes gondolat, hogy magára marad, és egyedül kell gondoskodnia magáról.

A drogszervezetek tagjainak pszichológiája

A bűnszervezetek (köztük a drogszervezetek) tagjait még meglehetősen új (2017-es) és referenciaértékű munkák is hajlamosak két nagy csoportba sorolni: az antiszociális és a függő személyiségzavarban szenvedők csoportjára (LYMAN 2015). Az elképzelés kétségtelenül tetszetős és logikus. Kár, hogy hamis.

Az antiszociális személyiségzavar leírása több, a bűnözőre is vonatkozó jellemzőt tartalmaz, amelyek jó eséllyel a bűnszervezetek tagjaira is érvényesek. A szervezetben nyilván ő a kezdeményező fél – legalábbis, ha a függő személyiségzavarral hasonlítjuk össze –, és ha e személyiségzavar egyes tüneteit megválogatjuk, még azt is meg tudjuk mondani, hogy a tulajdonságoknak mely kombinációja van jelen a „keresztapában” vagy éppen az utcai katonában. A szervezet vezetőjét nyilván nem jellemezheti a hosszú távú tervezésre való képtelenség, hiszen egy „vállalatot” irányít. A vakmerőség viszont jól jön az utcán, ahol kockázatos feladatokat kell végrehajtani. Mivel az antiszociális személyiségzavar hét tünete közül mindössze háromnak kell fennállnia a diagnózishoz, egy kis ügyességgel

összerakhatók azok a triászok, amelyekkel jellemezni tudjuk a szervezet legkülönbözőbb szintjein elhelyezkedő és a legkülönbözőbb feladatokat ellátó tagokat.

A függő személyiségzavar ugyanakkor az ideális végrehajtót írja le: azt, aki védelmet, támogatást és irányítást igényel, ezt pedig hűséggel és a „kellemetlen” feladatok elvállalásával hálálja meg. Minden szervezetnek szüksége van ilyen emberekre, függetlenül attól, hogy bűntetteket hajtanak végre, vagy sem.

A fenti tipizálás azonban minden tetszetőssége és logikussága mellett, és annak ellenére, hogy széles körben elfogadják, három alapvető hibától szenved, ezért el kell utasítanunk.

Az egyik hibája, hogy *koncepció*n alapul. A tézis megfogalmazói nem diagnosztikai kérdőívek adataira támaszkodnak, amely módszerrel például konkrétan megvizsgálták volna a két mentális zavar gyakoriságát a bünszervezeteken belül, hanem egy logikusnak vélt összefüggésre építenek, amelyet a diagnosztikai kritériumok és a szervezetek tagjainak elképzelt tulajdonságai között felfedezni véltek. A második probléma az, hogy ez a kéttényezős tipizálás távolról sem tükrözi a bünszervezeteken belüli munkamegosztás sokrétűségét. Egy jelentősebb bünszervezet a katonákon és vezetőkön kívül alkalmaz könyvelőket, jogászokat és számtalan másféle szakembert. A hálózat működése még bonyolultabb. A drogok előállításához vegyészek kellenek, a drognövények termesztéséhez földművesek, az interkontinentális szállításhoz tengerészek, az üzletmenet biztosításához ügyvezetők stb. Belefér ez a sokféle szakma mindössze két kórképbe? És végül: elképzelhető-e, hogy a szervezett bűnözésnek mind a hét fő tevékenységi területe ugyanolyan típusú embereket igényeljen?

Nem hisszük, hogy a fenti kérdések igennel válaszolhatók meg. Épp ellenkezőleg, úgy gondoljuk, hogy a szervezett bűnözés fő tevékenységi területei és a szervezeten belül elfoglalt pozíciók mindegyike sajátos lelki beállítódást igényel, ugyanakkor hisszük azt, hogy a pszichológiai tipizálásnak mérési eredményeken, és nem intuíción kell alapulnia. Az antiszocialitásnak és talán a függő személyiségzavarnak is helye lehet a rendszerben, de a helyzet ennél sokkal bonyolultabb. Mivel a szervezett bűnözés egészének elemzése szétfeszítené ennek a könyvnek a kereteit, a bünszervezetek tagjainak pszichológiáját az „állatorvosi lónak” kiválasztott drogbűnözés esetében mutatjuk be.

Bűnözők, bandák, szervezetek és hálózatok

A drogkereskedelem – és általában véve a szervezett bűnözés – motorja a 25. ábra „fővállalkozója”: egy hierarchikusan strukturált, ugyanakkor szinte családias viszonyrendszerben működő bünszervezet, amelynek hatásköre korlátozott. Nem képes elvégezni a munka egészét. Nem termeszt drognövényt a trópusokon, és nem hajlandó kitenni magát az utcai drogterjesztés kockázatainak sem. Az egyes részfeladatok végrehajtására bűnbandákkal szövetkezik. A drogok határon való átcsempészésére például kisebb létszámú bandák vállalkoznak. Szervezettségük nem hasonlítható a maffiáéhoz. Rövidebb időre állnak össze, sokszor pusztán egy „projekt” erejéig, és nélkülözik a bünszervezetek tudatos szervezettségét ugyanúgy, mint azt a védelmet, amelyet ez utóbbiak biztosítanak tagjaik számára. Bűnüldözési szempontból sokkal sérülékenyebbek, mint a központi bünszervezet. Végül a munkában részt vesznek „magánvállalkozók” is: a drogot termesztő földművesek, az utcai drogterjesztők vagy olyan szakemberek, mint például az okirat-hamisítók, akik munkája inkább ügyességet, semmint szervezettséget igényel.

A bűnhálózatot a „magánvállalkozók”, a bűnbandák és a központi helyet elfoglaló bünszervezet együtt alkotja. A hálózathoz tartozik a korrupciónak az a hálózata is, amelyet a 21. ábrán szemlél-

tettünk. A korrupciós hálózat nem egységes. Egy részét a központi bünszervezet működteti; ők, pontosabban a vezetők engedhetik meg maguknak, hogy egészen magas szinten szerezzenek információt és védelmet, nyilván sok pénzért. Ezzel párhuzamosan minden szint – bűnbanda, magánvállalkozó – igyekszik gondoskodni magáról. A diler járőröket fizet le, a drogcsempészek vámtisztviselőket stb. A lefizetett vezetők és hivatalnokok sokszor nem is tudnak egymásról.

A hálózat – amelyet sokszor szintén közgazdasági műszóval kartellnek is neveznek – nem alkot egyetlen gigantikus szervezetet. Inkább együttműködő, de független szervezetek és egyének laza szövetségét alkotják, amelyet a haszon tart össze. Ebben rejlik sérülékenységük, de, mint alább látni fogjuk, egyben erejük is.

Földművesek – a hálózat nincstelenjei • A legfontosabb drogtermelő vidékek az úgynevezett „arany háromszög” (Thaiföld, Laosz és Mianmar), az „arany félhold” (Afganisztán, Irán és Pakisztán), illetve Latin-Amerika (Bolívia, Kolumbia, Mexikó és Peru), és néhány afrikai ország a világ legszegényebb országai közé tartoznak, amelyek ráadásul politikailag és gazdaságilag instabilak is, legalábbis az illető országok bizonyos tartományai azok, például Mexikó északnyugati része. A földművesek ebben a közegben biztosítanak megélhetést családjuknak, és a helyszínen a drogtermelés mutatkozik a legéletképeőbb opciónak. Afganisztánban, Bolíviában, Mianmarban és Marokkóban például az aktív (keresőképes) lakosság 5–10%-a a drognövények termeléséből él (BUXTON 2015), és a helyzet máshol sem különbözik ettől. Ahogy ezt a kérdés egyik jelentős kutatója leírta: „Az ország sok lakosa számára az ópium nem a probléma, hanem a megoldás – lehetővé teszi, hogy az egyszerű farmer hozzájusson a rizshez, gyógyszerekhez, és kielégíthesse más alapvető életszükségeit” (KRAMER et al. 2014). Ez a kijelentés Mianmarra vonatkozott, de bátran kiterjeszthető valamennyi nagy drogtermelő országra. A drognövénytermesztés gazdasági oldalát két ország példáján keresztül mutatjuk be.

Peru magashegységeiben az ajmara indiánok számára alapvetően két mezőgazdasági termény előállítására nyújthat jövedelmet: egyik a kávé, másik a kokalevél. A kávéültetvények több munkát igényelnek, és kisebb jövedelmet biztosítanak, mint a koka, ezért azok a földművesek, akik jobb iskolázottságot akarnak biztosítani gyermekeik számára, kokát fognak termeszteni, amivel pótolják a munkaerő kiesését (a gyermekek iskolába járnak), és biztosítják a beiskolázási költségeket (IBANEZ–CARLSSON 2010). Ezzel még nem lépték át a törvényesség határát, mert a koka termesztésnek Peruban létezik egy hagyományokon alapuló és törvényesen működő ága is. Az országban több mint 30 ezer közigazgatásilag bejegyzett kokatermelő él, akik a törvényes piacon értékesítik terményeiket. Létezik azonban egy illegális kokakereskedelem is, amelynek szállítói között nemcsak illegálisan, hanem legálisan működő ültetvények is vannak. Az illegális piacokon kétszer magasabb áron lehet értékesíteni a kokalevelet, ezért azok, akiknek földjei rosszabb minőségűek, vagy adósságba keveredtek, esetleg iskolázni szeretnék gyermekeiket, az illegális piac felé fordulnak (GARCIA-YI 2014). A termelés gazdasági kényszere magyarázza a földművesek fegyveres ellenállását is: a termelők sok esetben fegyverrel voltak kénytelenek megvédeni megélhetésüket az erőszakosan fellépő drogellenes kormányhivatalok ellen (VAN DUNN 2012).

Afganisztánban – a másik „példaországban” – egy hektárnyi mákültevény 8,7-szer nagyobb jövedelmet biztosít, mint egy ugyanekkora búzaföld (WARD–BYRD 2004). A jövedelmezőség azonban a kérdésnek csak az egyik oldala. A mezőgazdasági tevékenység beindítása és fenntartása olyan költségekkel jár, amelyeket az egyszerű afgán földművesek

nem engedhetnek meg maguknak, ezért kölcsönökre és segítségre van szükségük. Mint fent láttuk, ehhez hozzájutnak, de csak akkor, ha azt termelik, amely termékre „társadalmi megrendelést” kapnak. Így az ópium termelése nem opció számukra, hanem szükségszerűség.

Nem kétséges, hogy a drognövények termesztőit nem kizárólag a gazdasági kényszerek mozgatják. Vannak például farmerek, akiket kizárólag a nyereszkesedés vágya hajt, miközben tökéletesen tisztában vannak azzal, hogy tevékenységük illegális és társadalmilag káros (GARCIA-YI 2014), így antiszociálisnak tekinthetők. Összességében azonban a drogtermelők milliói sokkal könnyebben és megbízhatóbban lehet leírni gazdasági és szociális, semmint kriminológiai és kriminálpszichológiai fogalmakkal. Ők a droghálózatok nélkülözhetetlen, de „ártatlan” elemei, akik a megélhetés, és nem a bűnelkövetés útjait keresik.

„Utcai” dílerek – a hálózat páriái • Az Egyesült Államokban a kisstílű „utcai” drogkereskedők (dílerek) kerülnek leggyakrabban börtönbe, ahol hosszú börtönbüntetéseket töltenek le (az „utcai” szó azért került idézőjelek közé, mert drogot nem csak az utcán forgalmaznak, de ez a leggyakoribb helyszín) (TUNNEL 1993; SMALL et al. 2013). Többségük maguk is drogfogyasztók, és azt a drogot forgalmazzák, amelytől ők is függők, elsősorban azért, hogy előteremtsék a szenvedély kielégítéséhez szükséges pénzt. Egyikük sem választotta ezt a „pályát” tudatosan, inkább belesodródtak ebbe a tevékenységbe. Sőt, furcsamód nem is tekintik magukat „hivatásos” dílereknek – inkább úgy tekintettek a forgalmazásra, mint ideiglenes szükségmegoldásra, és nem úgy, mint bűnözői tevékenységre.

Az effajta amatőr dílerek „alkalmazása” a nagyobb léptékű drogkereskedő szempontjából is előnyös: alacsony bérért dolgoznak, ugyanakkor – mivel többnyire fiatalok – rövid börtönbüntetéseket kapnak, így hamar visszatérnek a piacra (LEVITON–SCHINDLER–ORLEANS 1994). A dílerek többsége alacsony iskolázottságú, rossz társadalmi hátterű, akiknek a drogok eladása az egyetlen lehetőség a jövedelemszerzésre – legalábbis így tekintenek erre a kérdésre ők maguk, társaik és családjuk (STANTON–GALBRAITH 1994). Csak kis részük (közel 10%-uk) vett részt másféle bűnözői tevékenységben, sokan szorongásos és depressziós zavaroktól szenvednek, és nagy az esélye annak, hogy erőszak áldozatai legyenek (TUNNEL 1993; VAUGHN et al. 2015).

Ez a pillanatkép felvillantja a kisstílű díler pszichikai profilját: a drogfüggőét, aki más módon nem tudja előteremteni a pénzt, mentális zavaroktól szenved, és kiszolgáltatottnak érzi magát a társadalommal szemben (SHAPOURA–MA–DARVISHI 2013). Üzletének keretein belül igyekszik tisztességesen eljárni, mert kapcsolata a drog nagykereskedőjével és a fogyasztóval bizalmi alapon működik. Üzleti sikerét hosszú távon csak a „becsületesség” biztosítja (TZVETKOVA et al. 2016). Természetesen vannak „nehezebb fiúk” is a dílerek társadalmában, akik nem riadnak vissza az erőszak alkalmazásától. Ez részben az üzlet bizonytalanságából és törvényteleniségéből fakad; a dílernek meg kell védenie magát attól, hogy kirabolják, átverjék vagy meglopják, és ezért erőszakhoz, akár a fegyverhasználatához is folyamodhat (JACQUESA–WRIGHT–ALLEN 2014). Ahogy az egyik díler megfogalmazta: „Az a helyzet ember, hogy védened kell magad, és védened kell az anyagot. [...] Ha hagyod, hogy valaki lehúzzon, mindenki azt gondolja majd, hogy megteheti” („Thing is, you’re protecting yourself, you’re protecting your set. You’re protecting your workers because you let one person get one thing off on you man, then everybody else will think that they can get off on you”). JACQUESA–WRIGHT–ALLEN 2014 – a szerző fordítása). Sokan maguk is „lehúzzák” a drogfogyasztókat, elsősorban azokat, akiket nem ismernek, akik védteleneknek látszanak, vagy

éppen drog hatása alatt állnak (JACQUESA–ALLEN–WRIGHT 2014). A dílerек erőszakossága és csalásaik sokszor szintén a függőséghez kapcsolódnak, mert gyakoribbak azoknál, akik beinjektálják a drogot, ami az erős függőség jele (SMALL et al. 2013).

Összességében tehát az utcai árúst egy biológiai szükségszerűség mozgatja, nevezetesen a drogfüggőség. Többnyire nem része a bűnszervezeteknek. Inkább társul hozzájuk, semmint igazi tag lenne, sőt, ha a bűnszervezetek tagjai belemerülnek a dílerkedésbe, azt inkább szabadúszóként, semmint bandatagként teszik (DEKKER–PYROOZ 2015).

A díler már korántsem olyan „ártatlan”, mint a drognövény termesztője. Csaló és erőszakos, igazi antiszociális elem, de függőségével olyan helyzetbe hozta magát, amelyből nem lel más kiutat.

Bűnbandák – a hatalom és pénz mámore • A droghálózatok „alvállalkozói” közé tartoznak a drogcsempészek, akik kisebb csoportokba, bűnbandákba szerveződnek. Ők az „utcai” drogdílerек felső kapcsolatai, azok, akik összekötik drogtermelést a közvetlen forgalmazással, és az országhatárokon viszik át a drogot. Nem tagjai a központi bűnszervezetnek, de szoros üzleti kapcsolatban állnak vele.

Egy 2012-ben íródott munka szerzői azokat a tényezőket vették leltárba, amelyek valakit az ilyen bűnbandákba vonzanak, illetve amelyek arra bírják őket, hogy kilépjenek ebből a tevékenységből (CAMPBELL–HANSEN 2012). A sok száz drogcsempész meginterjúvolásából kirajzolódó képben a drogfüggés szintén szerepet játszik, akárcsak az egyszerűbb utcai dílereknél, de ez már másodlagos. Az igazi mozgatórugó a pénz, amely magasan társai fölé emeli csempészt, valamint a hatalom, amelyre a csempész szert tesz. Ahogy az egyik drogcsempész megfogalmazta: „150 ezer dollár volt a csomagtartóban. A haverom azt mondta: markold bele, érezd, ahogy simogatja a bőröd. 17, 18, 19 évesen semmit sem kellett csinálnunk, csak bepakolni a csomagtartóba [a kokaint], és terjeszteni. Olyan volt, mint egy adrenalinlöket. Hatalmassá és tekintélyessé tett bennünket. Bementél a bárba, és mindenki tudta, ki vagy, és mindenki elismeréssel nézett rád” („There was \$150,000 in the trunk of their car. They said, feel it, run your hands through it. [Soon] all we had to do as 17, 18, 19 year olds was drive around, pick [cocaine] up, and distribute it... That became an adrenaline rush. That became power, prestige. Back then there was [sic] the clubs that you'd go to, the more you walked into clubs everyone knew who you were, everybody recognized you.” CAMPBELL–HANSEN 2012 – a szerző fordítása). Egy másik csempész ugyanerről: „Engem a hatalom motivált. Az emberek mindig a pénzről beszélnek, és igen, sok pénz van benne. 22 évesen már saját lakásom volt. 22 évesen! De valójában mégiscsak a hatalomról van szó. Volt egy csapatom. Én mondtam meg, ki legyen a tagja, és kinek mi legyen a feladata” („[...] what motivated me was the feeling of having power. [...] People talk about money and there is a lot of money. I bought my first house when I was 22 bro. Twenty-two years old. People talk about money and other shit, but it's just having the power. [...] I had a crew. I could tell who I wanted in my crew because I could feel it.” CAMPBELL–HANSEN 2012 – a szerző fordítása).

A hálózatoknak ezt az elemét tehát nem a szegénység elkerülése, hanem a gazdagság és hatalom motiválja. Bár gyakran drogfüggők, szükségleteik túlléptek a biológián. Pénzre, hatalomra, megbecsülésre és dicsőségre vágynak. Már nagyon korán felfigyeltek arra, hogy ezek a fiatal, kamaszkorukat éppen csak elhagyó emberek mellett, hogy szövetségként szolgálják a maffia érdekeit, annak utánpótlási bázisát is képezik (MILLER 1958).

Ezt az életutat jól példázza Carlo Gambino esete, aki az amerikai maffia egyik leghíresebb vezetője volt. Miután 1921-ben (19 éves korában) bevándorolt az Egyesült Államokba, először az „ifjú törökök” elnevezésű utcai banda tagjává vált, de keménysége és intelligenciája hamar feltűnt a formálódó maffia vezéreinek, és bevonták a szervezetbe mint utcai katonát. Innen küzdötte fel magát a család élére az 1960-as évek elején (DAVIS 1993). A bűnbandák számára a maffia valóságos iskolaként működik, amely először megfigyeli, majd teszteli, végül pedig befogadja az legalkalmasabb fiatal bűnözőket (LYMAN–POTTER 2007).

Bűnszervezetek: társadalom a társadalomban • A droghálózat nem működhet azok nélkül, akik a drognövényt megtermelik, és azok nélkül sem, akik a drogot eljuttatják a fogyasztóhoz. Az igazi „nehéz fiúk” azonban a két végpont között helyezkednek el; ők azok, akik bűnügyileg a legfontosabbak. Másfajta drogbűnözőkkel ellentétben azonban sikeresen rejtőzködnek, és ha horogra is akadnak, nehezen vallanak. Ezért róluk lehet tudni a legkevesebbet. Nincs elegendő információ ahhoz, hogy megrajzoljuk a bűnszervezetek vezetőinek pszichológiai profilját, és ezt még a legalacsonyabb rangú tagok, az utcai katonák esetében is csak helyell-közzel tudjuk megtenni.

Az talán senkit sem lep meg, hogy a maffia katonáinak elsöprő többsége gyermekként többszörösen ki van téve a traumás stressz hatásainak, és hogy ennek következtében több mentális zavar is diagnosztizálható náluk, többek között poszttraumás stressz zavar, illetve súlyos depresszió – legalábbis Brazíliában (BOJAHR – VAN EMMERIK 2016). Ez „mesterségből” adódik, és önmagában nem ad fogódzót antiszociális tulajdonságaikat illetően. Tudunk-e ennél többet?

Egy 2018-ban megjelent tanulmányban összesen 20 letartóztatott bűnszervezeti tagot vizsgáltak meg Olaszországban (CRAPARO et al. 2018). 10-en a Cosa Nostra (maffia), 10-en a Camorra tagjai voltak. Pszichiátriai kérdőívek segítségével sem antiszociális személyiségzavart vagy pszichopátiát, sem alexitímiát, vagyis az érzelmek felismerésének képtelenségét nem sikerült kimutatni a két csoportban (az alexitímia az empátia elvesztésével jár, vizsgálata tehát logikus volt bűnözők esetében). Egy strukturált interjú ugyanezek az alanyokon ugyanakkor kiderítette, hogy zavarja őket a közeli szociális kötődés, ami a borderline személyiségzavar egyik tünete, de annak pusztán részeleme, és korántsem elegendő ahhoz, hogy a zavart diagnosztizálják. Néhány más mentális zavart is vizsgáltak, de egyik sem volt kimutatható. A minta mérete kétségtelenül kicsi volt, ugyanakkor az alanyok súlyos tetteket követtek el: a 20-ból 11-en gyilkoltak, 7-en drogkereskedelemben vettek részt, a többiket pedig rablásért vagy zsarolásért ítélték el. A tanulmány tehát azzal a meglepő, sőt, elméleti szempontból akár kellemetlennek is tekinthető következtetéssel járt, hogy más bűnözőkkel ellentétben, ahol a mentális zavarok nemcsak gyakoriak, de a beszámíthatóságot is korlátozhatják (VINKERS et al. 2011), a bűnszervezetek tagjai pszichiátriaiilag egészségesek. Egy másik tanulmányban 30 maffiatagot vizsgáltak meg, és hasonlítottak össze 39 bűnszervezeten kívüli elkövetővel (SCHIMMENTI et al. 2014). Az összehasonlításból a maffia tagjai jöttek ki jobban. Pszichopátiás indexük alacsonyabb volt (*nem* voltak pszichopáták), kevesebben voltak drogfüggők, és többen éltek nyugodt családi körülmények között, mint a szervezetlen bűnözők.

Ha ezzel szemben megvizsgáljuk bármely drogszervezet történetét, például a mexikói Los Zetasét (LOGAN 2012), a Chapo Guzmán által vezetett kolumbiai kartellét (VIGIL 2016), vagy akár Carlo Gambino fent hivatkozott élettörténetét, olyan cselekedetek tö-

meges végrehajtását látjuk, amelyek bőven kimerítik az antiszociális személyiségzavar diagnosztikai kritériumait. A bűnszervezetek tagjai tömegesen hajtanak végre törvénybe ütköző cselekedeteket, semmilyen szociális normát nem tartanak be, csálnak, hazudnak és erőszakosak, vakmerőek és egyáltalán nem törődnek mások szenvedésével (hiányzik belőlük az empátia). Guzmánnak ráadásul elbűvölő személyisége volt, ami az általa elkövetett bűnök tömegével a háttérben az 1-es típusú pszichopátia egyik vezető tünete lehetne. Logikánk tehát mást mond, mint tapasztalatunk: a súlyos antiszocialitás háttérében nem tudunk kimutatni antiszociális személyiségzavart, jóllehet ez más bűnelkövetők körében szinte rutinszerűen kimutatható.

Az ellentmondást megpróbálhatjuk feloldani nagyon egyszerűen is. Mondhatjuk, hogy a rendelkezésre álló adatok szegényesek, ezért jobban kell hallgatnunk elméleti megfontolásainkra, mint a tényszerű adatokra. E szerint a bűnszervezetek tagjai egy sereg mentális zavarban szenvednek, többek között antiszociális személyiségzavarban és pszichopátiában, még akkor is, ha ezt jelenleg nem tudjuk adatokkal alátámasztani. Következésképp jobb, ha értékelésüket elméleti oldalról közelítjük meg, mint ahogy nagyon sok szerző teszi (BOVENKERK 2000).

Van azonban egy alternatív magyarázat is, amelyet egy olyan szóra fűzhetünk fel, amely már a bűnszervezetek jellegzetességlistáiban is szerepelt. Ez a szó a szubkultúra. A bűnszervezet zárt közösség, amelyeknek saját világnézete és erkölcsi normái vannak. A szervezet nemhogy szégyelli tetteit, hanem népszerű balladákban örökíti meg azokat, és olyan pozitív emberi tulajdonságokat hangsúlyoz, mint az összetartozás, a tisztelet, a biztonságérzet és a büszkeség (MERAZ GARCIA 2006). A drogszervezet – a tagjai számára legalábbis – pozitív szociális közegként működik, amely ugyanúgy motiválja tagjait, mint a törvényes cégek: kedvező munkahelyi légkört teremt, bátorítja a teljesítményt. Jól fizet, célprémiumokat osztogat, szervezi tagjai szociális életét, hatalmat ad a jól teljesítő tagok kezébe stb., és nagy figyelmet fordít az utánpótlás nevelésére is (KLEIN 2015). A maffiaszerű bűnszervezeteknél ugyanolyan helyzettel állunk szemben, mint a következő fejezetben tárgyalt terrorizmus esetében: a külső (társadalmi) és belső (drogszervezeti) morál különválik egymástól. Ami kívülről antiszociálisnak tűnik, az belülről érték. Ami törvényszegésnek látszik kívülről, az a szervezet szabályainak szigorú tiszteletben tartása a másik oldalról. Ez alaposan összezavarhatja a pszichológiai felmérések eredményeit. A bűnszervezet tagja a saját közösségén belüli viselkedése alapján nem antiszociálisnak és pszichopataként, hanem közösségi emberként kerül ki a felmérésből. Ennek a helyzetnek a leírása végett sokan különválasztották a pszichopátia és szociopátia fogalmait (LO VERSO – LO COCO 2004). Ez ritka (a többször hivatkozott DSM-5 és ICD-10 például következetesen szinonimaként kezeli a két fogalmat), de önmagában nem példa nélküli. Előfordul, hogy a szociopátiát az antiszociális személyiségzavar olyan válfajaként kezelik, amelynek alanya csak a nagytársadalom szabályait veti el, miközben teljesen normálisan integrálódik annak egyik szubkultúrájába (PEMMENT 2013). Lehet, hogy a dilemmát erről az oldalról lehet megközelíteni. Differenciálni kell a drogszervezeteken belüli és kívüli morált: azokat a pozitív pszichológiai tulajdonságokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a bűnszervezet belülről úgy működjön, mint egy összeforrott, szolidáris közösség, miközben kifelé a legsúlyosabban antiszociális marad. Ezt a kettős szempontot alátámasztja a bűnszervezetek etikai kódexe és tagjainak viselkedése, amelynek fontos rendészeti következményei vannak.

5.5.4 Rendészeti vonatkozások

A drog- és általában a szervezett bűnözés elleni küzdelem minimum négy, jól elkülöníthető problémára bontható. Alább a drogbűnözésre koncentrálunk, de az általános elvek kisebb-nagyobb módosításokkal minden szervezett bűnözési formára alkalmazhatók. A drogbűnözés keretén belül kezelni kell a földművesek megélhetési problémáit, a dílerek és fogyasztók drogfüggését, a bűnszervezetek társadalmon belüli társadalmát és a hálózatokban szerephez jutó kisebb-nagyobb bűnbandákat és „egyéni vállalkozókat”, amelyek a bűnszervezetek társult, de nem integráns részét képezik. Röviden: ha a droghálózatok működését fel szeretnénk számolni, gátolni kell az értékteremtést, korlátozni kell a fogyasztást, és szét kell zúzni az értékhálózatokat – fel kell számolni az üzleti modellt.

Földművesek

A drognövények termesztése elleni harc (az értékteremtés felszámolása) a legszélsőségeiből a katonai jellegű harctól („drogháborútól”) egészen a „helyettesítő mezőgazdaság” szorgalmazásáig. Az első, kolumbiai drogháború még Nixon elnök idején, 1971-ben kezdődött, s még mindig tart. A művelési terület később számtalan más drogtermelő országra is kiterjedt, például Mexikóra (COUNCIL ON FOREIGN RELATIONS [s. a.]), a Fülöp-szigetekre (WOODY 2016), Puerto Ricóra (GRIFFITH 2000) stb. A háborút katonai, félkatonai vagy rendészeti erők vívják gépfegyverekkel, harci járművekről, sok ezer áldozattal mindkét oldalon. Ennek a küzdelemnek általában rossz a sajtóvisszhangja. Volt, aki genocídiumnak nevezte az effajta drogháborút (SIMANGAN 2017), az Amnesty International pedig egy nagyon egyszerű dokumentumcímbe foglalta össze azt, ami szerinte a lényeg: „Ha szegény vagy, megölnék” („If you are poor, you are killed” – AMNESTY INTERNATIONAL 2017). Ezzel azokra a földművesekre célzott, akik számára a drog nem a gazdagság, hanem a túlélés útja, így szegény emberként válnak a háború áldozataivá.

A drogok elleni háború enyhébb formája az ültetvények bepermetezése növényirtó szerekkel repülőgépekről, ami ellen azonban az ökológiai károkat, a parasztok elszegényedését és a hatástalanságot hozták fel érvnek (RINCÓN-RUIZ et al. 2016). A földművesek ugyanis nem mondanak le könnyen megélhetésükről, és úgy védekeznek földjeik kiegészítése ellen, hogy repülőgépekkel nehezen megközelíthetetlen helyekre költöznek át. A véres és ökológiailag veszélyes küzdelem alternatíváját sokan a legális mezőgazdaság támogatásában látják, bár ennek jövedelmezősége – a földművesek szempontjából – igencsak kérdéses, és nemigen biztosítható addig, amíg a termelőországok szegénysége és politikai instabilitása legalábbis részlegesen nem enyhül. Fantáziadús javaslatokban persze nincs hiány; a közelmúltban például azt javasolták, hogy az afgán ópiumtermelést állítsák a gyógyszergyártás szolgálatába (VAN HAM – KAMMINGA 2006). Az ópiumból ugyanis sokféle gyógyszer előállítható, köhögéscsillapítóktól (kodein – koderit) a fájdalomcsillapítókig (morfium). A sokféle gyakorlati tett és elméleti javaslat azonban legfeljebb részsikerekhez vezet, és a drognövényeket valószínűleg nagy mennyiségben fogják termesztetni mindaddig, amíg válságövezetek léteznek a világon. A drognövények termesztését tehát alapvetően a társadalmi válságok kezelésén keresztül lehet felszámolni, és sokan gondolják úgy, hogy ebben a harcban a „hálózatok nincstelenjeinek” érdekeit mindvégig szem előtt kell tartani (VORRATH 2015).

Utcai drogdílerék

A fogyasztás korlátozása nem kisebb probléma, mint az előállításé. Fent láttuk, hogy a droggal való kísérletezésnek pozitív kultúrája van, ami óhatatlanul kitermeli magából a drogfüggőket, a kettő együtt pedig biztosítja a felvevőpiacot, amely kitermeli a fogyasztói elosztóhálózatot. A fogyasztó-díler páros elleni küzdelmet két tényező is megnehezíti, amelyeket az „érdekközösség” és a „társadalmi védelem” szavakban foglalhatunk össze.

A fogyasztó érdekei azonosak a dílerével, ami rendhagyó helyzetet teremt, mert a bűntettnek nincs áldozata. A „hagyományos” büntettek esetében az áldozat érdekei ellentétesek az elkövetőével, így a rendőrség és az áldozat mintegy szövetséget köt az elkövető ellen. A drogfogyasztó azonban nem áldozatnak, hanem kedvezményezettnek tekinti magát, és az elkövetővel lép szövetségre a rendőrség *ellen*, ami nehezíti a bűnüldözést. Ráadásul nemcsak az áldozat, hanem a társadalom egy része is az elkövető oldalára áll. A drogfogyasztást ugyanis sokan tekintik az emberi szabadság próbakövének anélkül, hogy maguk drogfüggők lennének. Érveiket itt nem tudjuk felsorolni; mások könyveket írtak a témáról (BARBOUR 2000). Azt azonban érdemes a vitából leszűrni, hogy amíg a társadalom nem foglal egyértelműen állást a kérdésben, a drogkereskedelemnek mindig meglesz a társadalmi „ingyenreklámja”. Ez nemhogy visszafogná, de éppenséggel támogatja azt, hogy a fiatalok kedvük szerint kísérletezzenek a drogokkal, és kitermeljék saját soraikból a drogfüggők lassan antiszociálissá váló társadalmát. Nem véletlen, hogy a nixoni retorikával „drog elleni háborúnak” nevezett, néha vérfürdőkbe torkolló akciósorozat célpontjai elsősorban a külföldi termelők, és csak kismértékben és vérfürdők nélkül a belföldi fogyasztók. Őket a társadalom védi.

Bűnbandák és -szervezetek

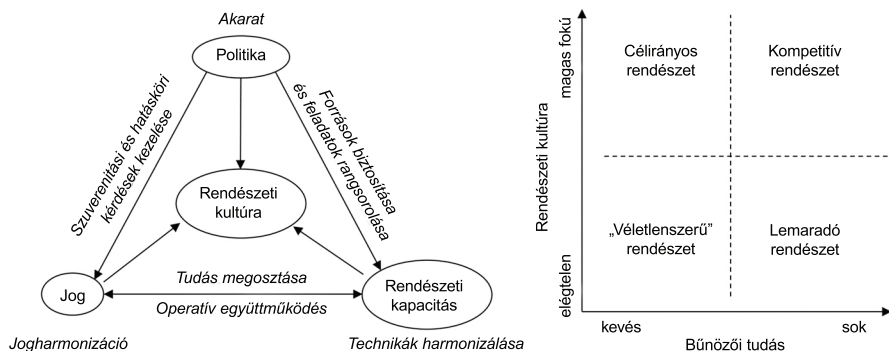
A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy nem könnyű kivonni a forgalomból sem a drognövények termelőit, sem a drogok fogyasztóit; a hálózatnak ez a két végpontja mintegy társadalmi védelem alatt áll. Ebből a védelemből részesülnek a dílerék is mint a drogfogyasztás biológiai áldozatai. Adottak azonban a bűnbandák és bűnszervezetek is, amelyekre kivétel ugyan némi filmromantikus szimpátia, de alapvetően mégis a „társadalom ellenségeiként” tartják számon őket.

Az 5.2. fejezetben kifejtettük, hogy a bűnszervezeteket a saját szervezettségük védi: a fordított skálafüggetlenség és az *omertà*, vagyis a hallgatás törvénye. Ez utóbbi azonban jóval több mint egyszerű félelem az árulást követő bosszútól; az igazi védőgyűrűt a szervezet erkölcsi és viselkedési kódexe vonja a maffia köré, amely családként tekint magára. Ez a fogalom nem vérségi kötelékre utal, bár természetesen ilyesmi is előfordul. A bűnszervezetet a kölcsönös lojalitás, szoros személyes kapcsolatok, a titoktartás és megbízhatóság teszi családdá (CAYLI 2010). Önvédelmi képességét tovább fokozza tagjainak felkészültsége. A kisebb bűnbandákkal szemben, amelyek tagjai többnyire már a középiskolából kibuknak, a nagyobb bűnszervezetekben nem ritka a főiskolai és egyetemi végzettség sem (LICHTENWALD 2004). Az ilyen jól szervezett, szoros – családias – kötöttségben élő és szakmailag felkészült, ráadásul nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező szervezetekkel szemben nem egyszerű küzdelmet folytatni.

A bűnszervezetek rendészeti kezelésének alapvetően három megközelítése van. Az egyik viselkedéstudományi jellegű: a kutatók szisztematikus megfigyelik, majd leírják és tipizálják az elkövetői viselkedést (LICHTENWALD 2004), aminek alapján a rendőrök viselkedését is igyekeznek célszerűen megtervezni (VAN DUYNE 2000). A második megközelítés hálózattudományi: arra használja fel a matematikát, hogy a bűnözői hálózatok gyenge pontjait felderítse, és megvizsgálja kiiktatásuk következményeit. A hasonló próbálkozások száma nem kicsi. Teljes áttekintésükre itt nem vállalkozhatunk; egyetlen, gyakorlati következtetéseit tekintve igen érdekes példa kiemelésére kell szorítkoznunk. Nemrégiben megvizsgálták a holland marihuánakereskedelem belső struktúráját, és a hálózat átalakulását egyes csomópontok elvesztése után (DUIJN–KASHIRIN–SLOOT 2014). A felderített hálózat több ezer tagból állt, akik egy 21 szervezettípusból álló organogramba rendeződtek. Mivel a marihuána kereskedelmét Hollandiában tolerálják, a szervezet megfigyelése nem ütközött különös nehézségekbe, ugyanakkor a hálózatot bűnöző elemek alkották, akik időnként börtönbe kerültek. A kutatók meglepetésére még a hálózat kulcselemeinek, a központoknak a kiesése sem okozott tartós zavart a hálózat működésében. A magot alkotó bűnszervezet környezetében valóságosan sorba álltak a potenciális együttműködő partnerek, akik azonnal átvették a kiesők szerepét, és biztosították a zökkenőmentes ügymenetet. A hálózat csak akkor kezdett meginogni, amikor ugyanarról a hálózati pontról ismételten estek ki hálózati elemek. Utánpótlásban ekkor sem volt hiány, de az új jelentkezők már szociálisan egyre távolabb helyezkedtek el a bűnszervezet magjától. Röviden: a „mag” – jobb híján – rákényszerült arra, hogy olyanokkal dolgozzon együtt, akik nem álltak vele szoros – családi – kapcsolatban, ezért egyre védtelenebb lett az áruállással és a rendőrségi beépüléssel szemben. Az ismételt lebukások tehát nem számolják fel a bűnszervezeteket, de működésüket bizonytalanná teszik, ami a bűnüldözés szempontjából igencsak tanulságos. Itt nyilvánul meg a hálózatok laza szerveződésének fent említett előnye és hátránya: a laza szerveződés lehetővé teszi a hálózati pontok gyors cseréjét, ugyanakkor ez visszaüt, ha a hálózat túlságosan fellazul.

Végezetül, a szervezett bűnözés elleni harc harmadik és talán legígéretesebb útja az integrált megközelítés. Ebben igen komoly szerepet kap a korrupció elleni harc, amely felszámolja azt a védelmet, amelyben a bűnszervezetet részesül (UNODC 2017a). Komoly szerepet szánnak ugyanakkor a nemzetközi politikának, a jogharmonizációnak, a rendészeti kapacitás fejlesztésének és az ezek együtthatójaként kialakuló rendészeti kultúrának (27. ábra) (DEAN–FASHING 2010).

Ez a megközelítés lényegében a különböző társadalmak (országok) közötti bűnözői összefonódásokat kezeli, és igyekszik egységes keretbe helyezni a bűnüldözést. Abból indul ki, hogy amíg a politikai szintéren nem elég erős az akarat, amíg nincs jogharmonizáció és tapasztalatmegosztás, és amíg a rendészeti erőforrások elégtelenek, a nemzetközi rendészeti kultúra alacsony szintű marad, és csak a rosszul szervezett bűnözői hálózatok ellenőrzésére lesz alkalmas. A fejlett bűnszervezetek féken tartására ez a rendészeti kultúra elégtelen. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy még a fejlett rendészeti kultúra sem oldja meg gyökeresen a problémát. Bár a gyengébb bűnszervezetek féken tartására alkalmassá válik, a jól szervezett bűnözői hálózatokkal mindössze paritásos viszonyba kerül, ami előrevetíti ugyan a sikereket, de a szervezett bűnözés felszámolását még nem.

27. ábra

A szervezett bűnözés elleni harc világméretű modellje

Megjegyzés: bal oldali ábra: a szervezett bűnözés elleni harc a politikai akarattól függ, amely különböző országok jogrendszere számára megteremtheti a harmonizáció lehetőségét, például kezeli a szuverenitási és hatásköri kérdéseket. A politikai akarattól függ az is, hogy milyen és mekkora forrásokat biztosít a rendészeti szervek számára. Az együttműködés akkor teljesebb, ha a különböző országok jogrendszerei és rendészeti szervei megosztják egymással a tudást, és operatíván együttműködnek. A három tényező együttes hatására alakul ki az a világméretű rendészeti kultúra, amely felveheti a harcot a szervezett bűnözéssel. Jobb oldali ábra: ha nem sikerül kialakítani egy magas szintű rendészeti kultúrát, akkor még a gyengén szervezett hálózatoknak is esélyük van a bűnüldözéssel szemben, a jól szervezett bűnbandák pedig szinte érinthetetlené válnak. A magas rendészeti kultúra az előbbieket felszámolhatja, az utóbbiaknak pedig erős versenytársává válik.

Forrás: DEAN–FASHING 2010, 175., 184. alapján a szerző szerkesztése

Zárszó

A szicíliai maffia hosszú története során egyszer került a megsemmisülés szélére: amikor Mussolini a rendőrállam teljes erejével és kíméletlenségével lépett fel ellene (BOSWORTH 2006). Teljesen megsemmisíteni akkor sem sikerült, hiszen azonnal feltámadt, mielőtt a rezsim megbukott. Virágzik ma is. Más országok bünszervezeteinek története még az ilyen átmeneti „napfogyatkozások” is nélkülözi. Az amerikai Drug Enforcement Administration számtalan sikert tudott felmutatni hosszú történelme során, egy dologgal azonban nem büszkélkedhet: a drogbűnözés felszámolásával.

A szervezett bűnözés elleni harcnak számtalan nehézsége van, kezdve a bűnelkövetők és a társadalom egy szegmensének érdekközösségével, a bünszervezetek tagjai között fennálló szoros pszichológiai kötelékeken át az elkövetés országokon átívelő színteréig. A probléma fent vázolt rendészeti megközelítései új – és jelen pillanatban eléggé spekulatív – próbálkozások arra, hogy javítsanak a mindeddig pusztán részsikereket felmutató gyakorlaton.

Ami a rendészeti szakirodalom új irányvonalait jellemzi, azt nem a globális, hanem a speciális problémák felé való eltolódás jellemzi, lényegében a fent említett viselkedésközpontú elemzést helyezve a középpontba. Ebből a szempontból elemezték újabban a drog-

kereskedelmet Skóciában (DENSLEY et al. 2018), az elefántcsont szállításának módozatait Közép-Afrikából Európába (WASSER et al. 2018) vagy éppen a drogbárók letartóztatásának hatását a gyilkosságok gyakoriságára Mexikóban (LINDO – PADILLA-ROMO 2018). A globális természetű programok megvalósíthatósága egyelőre a jövő titka; az ehhez hasonló viselkedéstanulmányok viszont konkrét és használható ismeretekkel látják el a rendészeti szerveket.

Felhasznált irodalom

- ABADINSKY, H. (2010): *Organized crime*. Belmont (US-CA), Wadsworth-Cengage.
- ADELSTEIN, J. (2010): *Tokio Vice*. Budapest, HVG.
- AIELLO, G. – PARIANTE, C. M. (2013): Citizen, Interrupted: The 2011 English Riots from a Psycho-social Perspective. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, Vol. 22, No. 1. 75–79. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2045796012000364>
- ALBANESE, J. (2000): The Causes of Organized Crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 16, No. 4. 409–423. DOI: <https://doi.org/10.1177/1043986200016004004>
- ALBANESE, J. S. (2008): Risk Assessment in Organized Crime. Developing a Market and Product-Based Model to Determine Threat Levels. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 24, No. 3. 263–273. DOI: <https://doi.org/10.1177/1043986208318225>
- ALLEN, J. J. – ANDERSON, C. A. – BUSHMAN, B. J. (2018): The General Aggression Model. *Current Opinion in Psychology*, Vol. 19. 75–80. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.034>
- ALLPORT, F. H. (1920): The Influence of the Group upon Association and Thought. *Journal of Experimental Psychology*, Vol. 3, No. 3. 159–182. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0067891>
- AMIEL, Y. – COWEL, F. A. (1998): *Thinking About Inequality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- AMNESTY INTERNATIONAL (2017): *If you are Poor you are Killed. Extrajudicial Executions in the Philippines' "War on Drugs"*. Elérhető: www.amnestyusa.org/files/philippines_ejk_report_v19_final_0.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 23.)
- ANDRESEN, M. A. – FELSON, M. (2012): Co-Offending and the Diversification of Crime Types. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 56, No. 5. 811–829. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X11407154>
- ANTONPOULOS, G. A. – HALL, A. – LEVI, M. – RUSEV, A. (2015): Understanding Criminal Finances: Policy and Methodological Framework. In MARKINA, A. – LEVI, M. – SHENTOV, O. – TODOROV, B.: *Financing of Organised Crime*. Trento, University of Trento Center for the Study of Democracy.
- ARMSTRONG, G. (1994): False Leeds: The Construction of Hooligan Confrontations. In GIULIANOTTI, R. – WILLIAMS, J. eds.: *Game without Frontiers*. London, Routledge. 299–326.
- ASCH, S. E. (1955): Opinions and Social Pressures. *Scientific American*, Vol. 193, No. 5. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican1155-31>
- AUSTRALIAN CRIMINAL INTELLIGENCE COMMISSION (2019): *Outlaw Motor Cycle Gangs*. Elérhető: www.acic.gov.au/about-crime/organised-crime-groups/outlaw-motor-cycle-gangs (A letöltés dátuma: 2019. 03. 06.)
- AZIZ, D. (1980): *The Early Warning Indicator System: Measuring the Potential for Prison Riots*. Albany (US-NY), State University of New York.
- BABER, Z. (2004): 'Race', Religion and Riots: The 'Racialization' of Communal Identity and Conflict in India. *Sociology*, Vol. 38, No. 4. 701–718. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038504045860>
- BALOGH Á. – TÓTH M. (2010): *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Budapest, Osiris.

- BARABÁSI A-L. (2003): *Behálózva*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- BARABÁSI A-L. (2017): *A hálózatok tudománya*. Budapest, Libri.
- BARABÁSI A-L. – ALBERT R. (1999): Emergence of Scaling in Random Networks. *Science*, Vol. 286, No. 5439. 509–512. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.286.5439.509>
- BARBOUR, S. ed. (2000): *Drug Legalization*. San Diego (US-CA), Greenhaven.
- BARBOZA, D. (1999): Vitamin Makers Said to Agree \$1.1 Billion to Settle Suit. *The New York Times*, 1999. 09. 08.
- BÁRCZI G. – ORSZÁGH L. szerk. (1962): *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest, Akadémiai.
- BARKAN, S. E. (2016): *Sociology: Understanding and Changing the Social World*. Minneapolis (US-MN), University of Minnesota.
- BBC (2018): Romania Protests: Thousands Hold Fresh Rallies after Clashes. *BBC News*, 2018. 08. 11. Elérhető: www.bbc.com/news/world-europe-45156598 (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- BERESTYCKI, H. – NADALA, J. P. – RODRÍGUEZ, N. (2015): A Model of Riots Dynamics: Shocks, Diffusion and Thresholds. *American Institute of Mathematical Sciences*, Vol. 10, No. 3. 443–475. DOI: <https://doi.org/10.3934/nhm.2015.10.443>
- BLOCK, A. (1994): Organized Crime: History and Historiography. In KELLY, R. – CHIN, K. – SCHATZBERG, R. eds.: *Handbook of Organized Crime in the United States*. Westport (US-CT), Greenwood. 39–74.
- BLUMSTEIN, A. – COHEN, J. – ROTH, J. A. – VISHNER, C. eds. (1986): *Criminal Careers and "Career Criminals."* Washington, D. C., National Academy Press.
- BOIN, A. – RATRAY, W. A. R. (2004): Understanding Prison Riots. Towards a Threshold Theory. *Punishment and Society*, Vol. 6, No. 1. 47–65. DOI: <https://doi.org/10.1177/1462474504039091>
- BOJAHR, L. S. – VAN EMMERIK, A. A. (2016): Traumatic Events and Trauma-Related Psychopathology in Former Drug Cartel Soldiers in Rio de Janeiro: A Pilot Study. *Psychological Trauma Theory Research Practice and Policy*, Vol. 8, No. 1. 34–40. DOI: <https://doi.org/10.1037/tra0000021>
- BONNASSE-GAHOT, L. – BERESTYCKI, H. – DEPUISSET, M. A. – GORDON, M. B. – ROCHÉ, S. – RODRIGUEZ, N. – NADAL, J. P. (2018): Epidemiological Modelling of the 2005 French Riots: A Spreading Wave and the Role of Contagion. *Scientific Reports*, Vol. 8, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-017-18093-4>
- BOSWORTH, R. J. (2006): *Mussolini's Italy: Life under the Dictatorship, 1914–1945*. New York (US-NY), Penguin.
- BOUABID, A. (2016): Riots of the Other: An Analysis of Societal Reactions to Contemporary Riots in Disadvantaged Neighbourhoods in the Netherlands. *European Journal of Criminology*, Vol. 13, No. 6. 714–726. DOI: <https://doi.org/10.1177/1477370816633725>
- BOVENKERK, F. (2000): "Wanted: Mafia Boss" – Essay on the Personology of Organized Crime. *Crime Law and Social Change*, Vol. 33, No. 3. 225–242. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1008381201279>
- BRAHA, D. (2012): *Global Civil Unrest: Contagion, Self-Organization, and Prediction*. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0048596>
- BROWN, B. (2015): Cops and Chaos: A Historical Examination of the Police Role in Riot Control. *Journal of Applied Security Research*, Vol. 10, No. 4. 427–465. DOI: <https://doi.org/10.1080/19361610.2015.1069532>
- BURBECK, S. L. – RAINE, W. J. – STARK, M. A. (1978): The Dynamics of Riot Growth: An Epidemiological Approach. *Journal of Mathematical Sociology*, Vol. 6, No. 1. 1–22. DOI: <https://doi.org/10.1080/0022250X.1978.9989878>

- BUXTON, J. (2015): *Drug Crop Production, Poverty, and Development*. New York (US-NY), Open Society Foundations. Elérhető: www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/drug-crop-production-poverty-and-development-20150208.PDF (A letöltés dátuma: 2018. 10. 18.)
- CALDERONI, F. (2012): The Structure of Drug Trafficking Mafias: The ‘Ndrangheta and Cocaine. *Crime Law and Social Change*, Vol. 58, No. 3. 321–349. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10611-012-9387-9>
- CALIFORNIA COMMISSION ON POST (2012): *POST Guidelines – Crowd Management, Intervention, and Control*. Elérhető: <http://lib.post.ca.gov/Publications/CrowdMgtGuidelines.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 09. 04.)
- CAMERON, C. – PARIKH, S. (2000): *Riot Games: A Theory of Mass Political Violence*. Rochester (US-NY), University of Rochester.
- CAMPBELL, H. – HANSEN, T. (2012): Getting out of the Game: Desistance from Drug Trafficking. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 23, No. 6. 481–487. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2012.04.002>
- CARNIBELLA, G. – FOX, A. – FOX, K. – MCCANN, J. – MARSH, J. – MARSH, P. (1996): *Football Violence in Europe. A Report Presented to the Amsterdam Group*. Oxford, The Social Issues Research Centre.
- CARTER, D. L. (1994): International Organized Crime: Emerging Trends in Entrepreneurial Crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 10, No. 4. 239–266. DOI: <https://doi.org/10.1177/104398629401000402>
- CARTER, G. L. (1987): Local Police Force Size and the Severity of the 1960s Black Rioting. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 31, No. 4. 601–614. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022002787031004003>
- CAYLI, B. (2010): Social Networks of the Italian Mafia the Strong and Weak Parts. *SSRN Electronic Journal*, Vol. 5, No. 3. 382–412. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1685494>
- CLAASSEN C. (2014): Who Participates in Communal Violence? Survey Evidence from South Africa. *Research and Politics*, Vol. 1. No. 1. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053168014534649>
- CLARKE J. (1978): Football and Working Class Fans: Tradition and Change. In INGHAM, R. ed.: *Football Hooliganism: The Wider Context*. London, Interaction. 37–60.
- CLOWARD, R. – OHLIN, L. (1960): *Delinquency and Opportunity*. New York (US-NY), Free Press.
- CONNELL, R. W. (2000): *The Men and the Boys*. Cambridge, Polity.
- COUNCIL ON FOREIGN RELATIONS (s. a.): *Mexico’s Drug War*. Elérhető: www.cfr.org/backgrounder/mexicos-drug-war (A letöltés dátuma: 2018. 10. 23.)
- CRAPARO, G. – DAVID, V. – COSTANZO, G. – GORI, A. (2018): Cosa Nostra and the Camorra: Assessment of Personality, Alexithymic Traits, and Attachment Styles. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 58. 17–26. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2018.02.010>
- CUTHBERTSON, P. (2017): *Who Goes to Prison? An Overview of the Prison Population of England and Wales*. Elérhető: www.civitas.org.uk/content/files/whogoestoprison.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- CSEPELI Gy. – VÁGYI Z. – NAGYFI R. (s. a.): *Kriziskommunikáció*. Budapest, ELTE.
- DAMASIO, A. R. (1996): The Somatic Marker Hypothesis and the Possible Functions of the Prefrontal Cortex. *Philosophical Transactions of the Royal Society, B: Biological Sciences*, Vol. 351, No. 1346. 1413–1420. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.1996.0125>
- DASH, M. (2009): *The First Family: Terror, Extortion and the Birth of the American Mafia*. London, Simon & Schuster.
- DAVIES, A. (2013): *Glasgow and Rise of the British Gangster*. London, Hodder & Stoughton.

- DAVIS, J. H. (1993): *Mafia Dynasty: The Rise and Fall of the Gambino Crime Family*. New York (US-NY), HarperCollins.
- DEAN, G. – FAHSING, I. (2010): *Organized Crime. Policing Illegal Business Entrepreneurialism*. New York (US-NY), Oxford University Press.
- DECKER, S. H. – BYNUM, T. – WEISEL, D. (1998): A Tale of Two Cities: Gangs as Organized Crime Groups. *Justice Quarterly*, Vol. 15, No. 3. 395–425. DOI: <https://doi.org/10.1080/07418829800093821>
- DEEGAN, M. J. (2001): The Chicago School of Ethnography. In ATKINSON, M. – DELAMONT, S. – COFFEY, A. – LOFLAND, J. – LOFLAND, L. eds.: *The Sage Handbook of Ethnography*. London, SAGE.
- DEKKER, R. M. (1987): Women in Revolt. *Theory and Society*, Vol. 16, No. 3. 337–362. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00139486>
- DEKKER, S. H. – PYROOZ, D. C. (2015): Street Gangs, Terrorists, Drug Smugglers, and Organized Crime: What's the Difference? In DEKKER, S. H. – PYROOZ, D. C.: *The Handbook of Gangs*. London, Wiley-Blackwell, 294–308. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118726822.ch16>
- DENSLEY, J. – MCLEAN, R. – DEUCHAR, R. – HARDING, S. (2018): An Altered State? Emergent Changes to Illicit Drug Markets and Distribution Networks in Scotland. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 58. 113–120. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2018.05.011>
- DENVER POLICE DEPARTMENT (2008): *Crowd Management Manual*. Elérhető: www.unicornriot.ninja/wp-content/uploads/2016/01/DPDCrowdmanagement.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 09. 04.)
- DERIEMAER, A. – DE MAERE, D. P. (2016): *Football Hooliganism in England*. Antwerp, University of Antwerp.
- DICKIE, J. (2007): *Cosa Nostra: A History of the Sicilian Mafia*. London, Hachette, Hodder & Stoughton.
- DIMICO, A. – ISOPI, A. – OLSSON, O. (2017): Origins of the Sicilian Mafia: The Market for Lemons. *The Journal of Economic History*, Vol. 77, No. 4. 1083–1115. DOI: <https://doi.org/10.1017/S002205071700078X>
- DIPASQUALE, D. – GLAESER, E. L. (1998): The Los Angeles Riot and the Economics of Urban Unrest. *Journal of Urban Economics*, Vol. 43, No. 1. 52–78. DOI: <https://doi.org/10.1006/juec.1996.2035>
- DOWDNEY, L. (2007): Neither War Nor Peace: International Comparison of Children and Armed Youth in Organised Armed Violence. *Board of International Affairs of the Royal College of Psychiatrists*, Vol. 1, No. 2. 8–10. DOI: <https://doi.org/10.1192/S1749367600006433>
- DOYLE, C. (2005): Organised Crime in the USA during Prohibition: An Economic Analysis of the Rise of an Illegal Industry. *Student Economic Review*, Vol. 19. 55–70.
- DUIJN, P. A. – KASHIRIN, V. – SLOOT, P. M. (2014): The Relative Ineffectiveness of Criminal Network Disruption. *Scientific Reports*, Vol. 4, No. 4238. DOI: <https://doi.org/10.1038/srep04238>
- DUNNING, E. (2000): Towards a Sociological Understanding of Football Hooliganism as a World Phenomenon. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 8, No. 2. 141–162. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1008773923878>
- DUNNING, E. – MURPHY, P. – WILLIAMS, J. (1986): Spectator Violence at Football Matches: Towards a Sociological Explanation. *British Journal of Sociology*, Vol. 37, No. 2. 221–244. DOI: <https://doi.org/10.2307/590355>
- DURAN, J. (1985): *The 1984 Riots: Lawrence, Massachusetts, Master Thesis in City Planning*. Cambridge (US-MA), Massachusetts Institute of Technology Department of Urban Studies and Planning.
- DW (2018): Romania: Tens of Thousands Protest for Second Night Running. *DW*, 2018. 08. 12. Elérhető: www.dw.com/en/romania-tens-of-thousands-protest-for-second-night-running/a-45049450 (A letöltés dátuma: 2018. 08. 14.)

- EKLAND-OLSON, S. – KELLY, W. R. – LOO, H.-J. – OLBRICH, J. – EISENBERG, M. (1993): *Justice Under Pressure: A Comparison of Recidivism Patterns among Four Successive Parolee Cohorts*. New York (US-NY), Springer.
- ERDŐS P. – RÉNYI A. (1959): On Random Graphs I. *Publicationes Mathematicae*, Vol. 6. 290–297.
- ESPAD (2015): *The European School Project Survey Project on Alcohol and Other Drugs*. Elérhető: www.espad.org (A letöltés dátuma: 2018. 10. 12.)
- EUROPEAN COMMISSION (2004): *Young People and Drugs*. Elérhető: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/flash/fl158_en.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 12.)
- FARAGÓ K. – VÁRI A. (2002): Kockázat. In PAPRIKA Z. szerk.: *Döntésmélet*. Budapest, Alinea.
- FBI (s. a.): *Transnational Organized Crime*. Elérhető: www.fbi.gov/investigate/organized-crime (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- FESTINGER, L. – PEPITONE, A. – NEWCOMB, T. (1952): Some Consequences of Deindividuation in a Group. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 47, No. 2. 382–389. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0057906>
- FLINT, D.H. – HERNANDEZ-MARRERO, P. – WIELEMAKER, M. (2006): Polarization of Perceived Procedural Justice. *Perceptual and Motor Skills*, Vol. 102, No. 1. 35–50. DOI: <https://doi.org/10.2466/PMS.102.1.35-50>
- FOGARASI M. (2016): Attack against the HQ of Hungarian State Television – The Realities of the Policemen. *Magyar Rendészet*, 16. évf. 2. sz.
- FOLLAIN, J. (2008): *The Last Godfathers*. London, Hachette, Hodder & Stoughton.
- FRASER, A. – HOBBS, D. (2007): Urban Criminal Collaborations. In LIEBLING, A. – MARUNA, S. – MCARA L. eds.: *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford, Oxford University Press.
- GARCIA-YI, J. (2014): Heterogeneous Motivations for Coca Growing: The Case of an Indigenous Aymara Community in Peru. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 25, No. 6. 1113–1123. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2014.05.011>
- GILBERT, E. N. (1959): Random Graphs. *The Annals of Mathematical Statistics*, Vol. 30, No. 4. 1141–1144. DOI: <https://doi.org/10.1214/aoms/1177706098>
- GILLEZEAU, R. (2010): *Did the War on Poverty Cause Race Riots?* Elérhető: <https://pdfs.semanticscholar.org/7bcd/d6731ecc49802f29b2d64d4d91793ec51c86.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- GILLEZEAU, R. (2015): *Did the War on Poverty Stop the 1960s Race Riots? Job Market Paper*. Elérhető: www.rob-gillezeau.com/uploads/1/0/6/5/106551695/gillezeau_jmp.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- GINI C. (1997): Concentration and Dependency Ratios. *Rivista di Politica Economica*, No. 87. 769–789.
- GIULIANOTTI, R. (2002): Supporters, Followers, Fans and Flâneurs: A Taxonomy of Spectator Identities in Football. *Journal of Sport and Social Issues*, Vol. 26, No. 1. 25–46. DOI: <https://doi.org/10.1177/0193723502261003>
- GONZÁLEZ-BAILÓN, S. – BORGE-HOLTHOEFER, J. – RIVERO, A. – MORENO, Y. (2011): The Dynamics of Protest Recruitment through an Online Network. *Scientific Reports*, Vol. 1, No. 197. DOI: <https://doi.org/10.1038/srep00197>
- GOUNEV, P. – BEZLOV, T. (2010): *Examining the Links between Organised Crime and Corruption*. Sofia, European Commission Center for the Study of Democracy.
- GRIFFITH, I. L. (2000): *The Political Economy of Drugs in the Caribbean*. London, Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230288966>
- GROSS, M. (2010): Fees Hike Leads to UK Student Riot. *Current Biology*, Vol. 20, No. 23. R999–1000. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cub.2010.11.043>

- GROSS, M. (2011): Why Do People Riot? *Current Biology*, Vol. 21, No. 18. R673–676. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cub.2011.09.015>
- GROSSMAN, H. I. (1995): Rival Kleptocrats: The Mafia Versus the State. In FIORENTINI, G. – PELTZMAN, S. eds.: *The Economics of Organised Crime*. Cambridge, Cambridge University Press. 143–156. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751882.012>
- HAGAN, F. E. (1983): The Organized Crime Continuum: A Further Specification of a New Conceptual Model. *Criminal Justice Review*, Vol. 8, No. 2. 52–57. DOI: <https://doi.org/10.1177/073401688300800209>
- HAGEDORN, J. (2015): *The Insane Chicago Way: The Daring Plan by Chicago Gangs to Create a Spanish Maffia*. Chicago (US-IL), University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226233093.001.0001>
- HAIDER-MARKEL, D. P. – JOSLYN, M. R. – AHMED, R. – BADRAN, S. (2018): Looters or Political Protesters? Attributions for Civil Unrest in American Cities. *Social Science Research*, Vol. 75. 168–178. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2018.07.002>
- HALLER, M. H. (1990): Illegal Enterprise: A Theoretical and Historical Interpretation. *Criminology*, Vol. 28, No. 2. 207–235. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1990.tb01324.x>
- HALLSWORTH, S. – BROTHERTON, D. (2011): *Urban Disorder and Gangs: A Critique and a Warning*. London, Runnymede.
- HARRIS, P. (1997): *Black Rage Confronts the Law*. New York (US-NY), New York University Press.
- HRW (1990): *Human Rights Watch World Report for the Year 1990*. Elérhető: www.hrw.org/reports/1990/WR90 (A letöltés dátuma: 2018. 08. 16.)
- IBANEZ, M. – CARLSSON, F. (2010): A Survey-Based Choice Experiment on Coca Cultivation. *Journal of Development Economics*, Vol. 93, No. 2. 249–263. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2009.10.002>
- INDEXMUNDI (s. a.): *Venezuela – GINI Index*. Elérhető: www.indexmundi.com/facts/venezuela/indicator/SI.POV.GINI (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- IYER, S. – SHRIVASTAVA, A. (2015): *Religious Riots and Electoral Politics in India*. Bonn, Institute for the Study of Labor.
- JACQUES, S. – ALLEN, A. – WRIGHT, R. (2014): Drug Dealers' Rational Choices on Which Customers to Rip-Off. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 25, No. 2. 251–256. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2013.11.010>
- JACQUESA, S. – WRIGHT, R. – ALLEN, A. (2014): Drug Dealers, Retaliation, and Deterrence. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 25, No. 4. 656–662. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2014.03.001>
- JANIS, I. L. (1991): Groupthink. In GRIFFIN, E. ed.: *A First Look at Communication Theory*. New York (US-NY), McGraw Hill. 235–246.
- JAYEWARDENE, C. – MCKAY, H. – KRUG-MCKAY, B. (1976): In Search of a Sixth Sense: Predictors of Disruptive Behavior in Correctional Institutions. *Crime & Justice*, Vol. 4. 32–39. Elérhető: www.publicsafety.gc.ca/lbrr/archives/hv%208708%20m3e%201979-eng.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 20.)
- JEFFERY, B. – TUFAIL, W. (2015): 'The Riots Were Where the Police Were': Deconstructing the Pendelton Riot. *The Multidisciplinary Journal of Social Protest*, Vol. 2, No. 2. 37–56. DOI: <https://doi.org/10.3167/cont.2014.020204>
- JENKINS, C. J. (1983): Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, No. 1. 527–553. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.002523>

- JUUL, M. (2016): *Lawsuits Triggered by the Volkswagen Emissions Case*. Elérhető: [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/583793/EPRS_BRI\(2016\)583793_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/583793/EPRS_BRI(2016)583793_EN.pdf) (A letöltés dátuma: 2018. 10. 23.)
- KALOKERINOS, A. (2009): Warped Institutions, Political Failure and Social Guilt. In ECONOMIDES, S. – MONASTIRIOTI, V. eds.: *The Return of Street Politics? Essays on the December Riots in Greece*. London, Hellenic Observatory. 21–26.
- KAPOSI M. (2006): *Az üzleti modellek értelme és jelentősége. Vállalati stratégia és üzleti modell*. Budapest, BME OMIKK.
- KAUFFMAN G. (2016): *Attica! Representations of the 1971 Prison Riot in Local and National Journalism*. Notre Dame (US-IN), University of Notre Dame Department of American Studies.
- KENNEY, M. (2007): The Architecture of Drug Trafficking: Network Forms of Organisation in the Colombian Cocaine Trade. *Global Crime*, Vol. 8, No. 3. 233–259. DOI: <https://doi.org/10.1080/17440570701507794>
- KIRIPOVSZKY Cs. (2007): Az emberkereskedelem és a szervezett bűnözés kapcsolata a prostitúció tükrében. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, VIII. Különszám. 79–80.
- KLEEMANS E. (2004): Crossing Borders: Organised Crime in the Netherlands. In FIJNAUT C. – PAOLI, L. eds.: *Organised Crime in Europe*. Dordrecht, Springer. 303–332. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4020-2765-9_11
- KLEIN, T. (2015): *Drug Cartels and Business*. PhD-disszertáció. Fort Worth (US-TX), Texas Christian University.
- KRAMER, T. – JENSEMA, E. – JELSMA, M. – BLOCKMAN, T. (2014): *Bouncing Back: Relapse in the Golden Triangle*. Amsterdam, Transnational Institute.
- LANDESCO, J. (1929): *Organized Crime in Chicago*. Chicago (US-IL), University of Chicago Press.
- LANGAN, P. A. – LEVIN, D. J. (2002): Recidivism of Prisoners Released in 1994. *Bureau of Justice Statistics. Special Report*. Elérhető: www.bjs.gov/content/pub/pdf/rpr94.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- LASH, S. – URRY, J. (1987): *The End of Organised Capitalism*. Cambridge, Polity.
- LE BON, G. (2001) [1895]: *Psychologie des foules*. Paris, Félix Alcan. [Angol nyelven: *The Crowd. A Study of the Popular Mind*. Batoche (CA-ON), Kitchener.] DOI: <https://doi.org/10.1522/cla.leg.psy2>
- LEE, B. X. (2015): Causes and Cures III: The Psychology of Violence. *Aggression and Violent Behaviour*, Vol. 25, Part B. 210–214. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.10.003>
- LEVITON, S. – SCHINDLER, M. A. – ORLEANS, R. S. (1994): African-American Youth: Drug Trafficking and the Justice System. *Pediatrics*, Vol. 93, No. 6. 1078–1084.
- LEWIS, P. – NEWBURN, T. – TAYLOR, M. – MCGILLIVRAY, C. – GREENHILL, A. – FRAYMAN, H. – PROCTOR, R. (2011): *Reading the Riots*. London, London School of Economics and Political Science – The Guardian.
- LICHTENWALD, T. G. (2004): Drug Smuggling Behavior. *The Forensic Examiner*, 2004/Spring. 14–22.
- LINDO, J. M. – PADILLA-ROMO, M. (2018): Kingpin Approaches to Fighting Crime and Community Violence: Evidence from Mexico's Drug War. *Journal of Health Economics*, Vol. 58. 253–268. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2018.02.002>
- LO VERSO, G. – LO COCO, G. (2004): Working with Patients Involved in the Mafia: Considerations from Italian Psychotherapy Experiences. *Psychoanalytic Psychology*, Vol. 21, No. 2. 171–182. DOI: <https://doi.org/10.1037/0736-9735.21.2.171>

- LOGAN, S. (2012): A Profile of Los Zetas: Mexico's Second Most Powerful Drug Cartel. *Combating Terrorism Center*, Vol. 5, No. 2. 5–7.
- LOMBARDO, R. M. (2002): The Black Hand. Terror by Letter in Chicago. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 18, No. 4. 394–409. DOI: <https://doi.org/10.1177/104398602237685>
- LOTSPEICH, R. (2002): The Nature of Organized Crime: An Economic Perspective. *Low Intensity Conflict and Law Enforcement*, Vol. 9, No. 3. 35–66.
- LYMAN, M. D. (2015): *Organized Crime*. New York (US-NY), Pearson.
- LYMAN, M. D. – POTTER, G. W. (2007): *Organized Crime*. 4th Edition. Upper Saddle River (US-NJ), Prentice Hall.
- MARCH, J. G. – SAPHIRA, Z. (1992): Variable Risk Preference and the Focus of Attention. *Psychological Review*, Vol. 99, No. 1. 172–183. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.99.1.172>
- MARKOWITZ, H. M. (1952): Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, Vol. 7, No. 1. 77–91. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1952.tb01525.x>
- MARTIN, E. – SYMANSKY, S. (2006): Macroeconomic Impact of the Drug Economy and Counter-Narcotics Efforts. In BUDDENBERG, D. – BYRD, W. A. eds.: *Afghanistan's Drug Industry: Structure, Functions, and Implications for Counter-Narcotics Policy*. Wien, United Nations Office on Drugs and Crime. 25–46.
- MARX, G. T. (1974): Thoughts on a Neglected Category of Social Movement Participant: The Agent Provocateur and the Informant. *American Journal of Sociology*, Vol. 80, No. 2. 402–442. DOI: <https://doi.org/10.1086/225807>
- MCPHAIL, C. (1994): The Dark Side of Purpose: Individual and Collective Violence in Riots. *Sociological Quarterly*, Vol. 35, No. 1. 1–32. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1994.tb00396.x>
- MCPHAIL, C. – WOHLSTEIN, R. T. (1983): Individual and Collective Behaviors within Gatherings, Demonstrations, and Riots. *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, No. 1. 579–600. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.003051>
- MEDINA, J. – ALDRIDGE, J. – RALPHS, R. (2016): *Youth Gangs in the UK: Context, Evolution and Violence*. Conference Paper. Geneva, Global Gangs: A Cross-National Comparison.
- MERAZ GARCIA, M. (2006): 'Narcoballads': The Psychology and Recruitment Process of the 'Narco'. *Global Crime*, Vol. 7, No. 2. 200–213. DOI: <https://doi.org/10.1080/17440570601014461>
- MERTON, R. (1938): 'Social Structure and Anomie'. *American Sociological Review*, Vol. 3, No. 5. 672–682. DOI: <https://doi.org/10.2307/2084686>
- METCALFE, J. – MISCHEL, W. (1999). A Hot/Cool-System Analysis of Delay of Gratification: Dynamics of Willpower. *Psychological Review*, Vol. 106, No. 1. 3–19. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.106.1.3>
- MILGRAM, S. (1963): Behavioral Study of Obedience. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 67, No. 4. 371–378. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0040525>
- MILGRAM, S. (1974): *Obedience to Authority: An Experimental View*. New York (US-NY), Harper & Row.
- MILLER, J. – MAXSON, C. L. – KLEIN, M. W. eds. (2001): *The Modern Gang Reader*. Los Angeles (US-CA), Roxbury.
- MILLER, W. B. (1958): Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency. *Journal of Social Issues*, Vol. 14, No. 3. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1958.tb01413.x>
- MIRROR FOOTBALL (2012): Heysel: Liverpool and Juventus Remember Disaster that Claimed 39 Lives. *Mirror*, 2012. 05. 29. Elérhető: www.mirror.co.uk/sport/football/news/heysel-football-stadium-anniversary-of-disaster-852138 (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)

- MUNCH, C. – SILVER, W. (2017): *Measuring Organized Crime in Canada: Results of a Pilot Project*. Elérhető: www150.statcan.gc.ca/n1/pub/85-002-x/2017001/article/14689-eng.htm (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- NAYLOR, R. T. (1997): *Mafias, Myths, and Markets: On the Theory and Practice of Enterprise Crime. Transnational Organized Crime*, Vol. 3, No. 3. 1–45.
- N. RÓZSA E. (2016): *Az arab tavasz – A Közel-Kelet átalakulása*. Budapest, Osiris.
- NYITRAI E. (2017): *A szervezett bűnözés elleni küzdelem büntetőjogi és kriminalisztikai eszközei*. PhD-értekezés. Pécs, PTE ÁJK.
- O'DONNELL, J. (1999): U.S. Fines Drug Companies \$725M for Price Fixing. *USA Today*, 1999. 05. 21.
- OECD (2015): *Income Inequality*. Elérhető: <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- ORTEGA DOLZ, P. (2016): Authorities Identify 440 Criminal Organizations at Large in Spain. *El Pais*, 2016. 11. 14. Elérhető: https://english.elpais.com/elpais/2016/11/14/inenglish/1479118581_388700.html (A letöltés dátuma: 2018. 09. 13.)
- OSTROWSKY, M. K. (2016): Sports Fans, Alcohol Use, and Violent Behavior: A Sociological Review. *Trauma Violence Abuse*, Vol. 19, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/1524838016663937>
- PAGLIA-BOAK, A. – ADLAF, E. (2007): Substance Use and Harm in the General Youth Population. In *Substance Abuse in Canada: Youth in Focus*. Ottawa (CA-ON), Canadian Centre on Substance Abuse.
- PATAKI F. szerk. (1977): *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat.
- PATEL, R. – MCMICHAEL, P. (2014): A Political Economy of the Food Riot. In PRITCHARD, D. – PAKES, F. eds: *Riot, Unrest and Protest on the Global Stage*. London, Palgrave Macmillan. 9–35. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-137-30553-4_13
- PEMMENT, J. (2013): Psychopathy versus Sociopathy: Why the Distinction has Become Crucial. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 18, No. 5. 458–461. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.07.001>
- PEPLOW S. (2018): 'A Tactical Manoeuvre to Apply Pressure': Race and the Role of Public Inquiries in the 1980 Bristol 'Riot'. *Twentieth Century British History*, Vol. 29, No. 1. 129–155. DOI: <https://doi.org/10.1093/tcbh/hwx021>
- PILKINGTON, H. (2007): Beyond 'Peer Pressure': Rethinking Drug Use and 'Youth Culture'. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 18, No. 3. 213–224. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2006.08.003>
- POUNDSTONE, W. (1992): *Prisoner's Dilemma*. New York (US-NY), Anchor.
- ROSS, S. (1990) *Predicting Major Prison Incidents. Research Report*. Policy & Planning Unit, Victorian Office of Corrections. Elérhető: <http://crg.aic.gov.au/reports/12-87.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 14.)
- RAAFAT, R. M. – CHATER, N. – FRITH, C. (2009): Herding in Humans. *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 13, No. 10. 420–428. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2009.08.002>
- RADNÓTI I. (2010): A kockázatvállalási szándék mérése. *XXI. század – Tudományos Közlemények*, 24. sz. 31–54.
- REEVES, A. – DE VRIES, R. (2016): Does Media Coverage Influence Public Attitudes towards Welfare Recipients? The Impact of the 2011 English Riots. *British Journal of Sociology*, Vol. 67, No. 2. 281–306. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12191>
- REICHER, S. D. (1984): The St. Pauls' Riot: An Explanation of the Limits of Crowd Action in Terms of a Social Identity Model. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 14, Nos. 1–2. DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420140102>

- REISS, A. J. (1988): Co-Offending and Criminal Careers. *Crime and Justice*, Vol. 10. 117–170. DOI: <https://doi.org/10.1086/449145>
- REISS, A. J. – FARRINGTON, D. P. (1991): Advancing Knowledge About Co-Offending: Results from Prospective Longitudinal Survey of London Males. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 82, No. 2. 360–395. DOI: <https://doi.org/10.2307/1143811>
- RINCÓN-RUIZ, A. – CORREA, H. L. – LEÓN, D. O. – WILLIAMS, S. (2016): Coca Cultivation and Crop Eradication in Colombia: The Challenges of Integrating Rural Reality into Effective Anti-Drug Policy. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 33. 56–65. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2016.06.011>
- RISEN, C. A. (2009): *Nation on Fire: America in the Wake of the King Assassination*. New York (US-NY), Wiley.
- RODGERS, D. (2013): *Re-Assessing the Empirical and Theoretical Relevance of Frederic Trasher's 'The Gang: A study of 3013 Gangs'*. Elérhető: www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiov6KR2oXoAhVuwIsKHxzjA-OwQFjAAegQIARAB&url=http%3A%2F%2Furbanstudies.uva.nl%2Fbinaries%2Fcontent%2Fassets%2Fsubsites%2Fcentre-for-urban-studies%2Fblog%2Frodgers-on-thrasher.pdf&usg=AOvVaw36PMXWfk8ZRd0gZVv_HLLt (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- ROSS, J. I. (2012): *An Introduction to Political Crime*. Bristol, Policy Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t898f9>
- ROYSTON, J. (2012): We'll Shoot You, New York Looters Warned. *The Sun*, 2012. 11. 04. Elérhető: www.thesun.co.uk/archives/news/1025061/well-shoot-you-new-york-looters-warned (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- SAFI, M. (2018): Police in South India Accused of Mass Murder after Shooting Dead Protesters. *The Guardian*, 2018. 05. 23. Elérhető: www.theguardian.com/world/2018/may/23/police-in-south-india-accused-of-mass-after-shooting-dead-protesters (A letöltés dátuma: 2018. 09. 03.)
- SAXENA N. – PURI P. (2013): Relationship between Risk Taking Behaviour, Personality and Sensation Seeking Tendencies among N. C. C. Cadets. *Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 18, No. 3. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.9790/0837-1830106>
- SCACCO, A. (2010): *Who Riots? Explaining Individual Participation in Ethnic Violence*. PhD Dissertation. New York (US-NY), Columbia University.
- SCHIMMENTI, A. – CAPRI, C. – LA BARBERA, D. – CARETTI, V. (2014): Mafia and Psychopathy. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 24, No. 5. 321–331. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.1902>
- SCHULTZE-KRAFT, M. (2016): *Organised Crime, Violence and Development*. Birmingham, University of Birmingham.
- SEDDON, D. (1986): *Riot and Rebellion: Political Responses to Economic Crisis in North Africa*. Norwich, University of East Anglia.
- SELIGMAN, A. (2011): “But Burn – No”: The Rest of the Crowd in Three Civil Disorders in 1960s Chicago. *Journal of Urban History*, Vol. 37, No. 2. 230–255. DOI: <https://doi.org/10.1177/0096144210391595>
- SHAPOURA, S. – MA, R. – DARVISHI, A. B. (2013): Comparison between Early Maladaptive Schema with Psychological Resiliency of the Criminals. Murder, Drug Trafficking, Rape. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 84. 1105–1109. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.708>
- SHAW C. – MCKAY H. D. (1942): *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago (US-IL), University of Chicago Press.
- SHELLEY, L. (1995): Post-Soviet Organized Crime: Problem and Response. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 3, No. 4. 7–25. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02243030>

- SHINNAR, S. – SHINNAR, R. (1975): The Effects of the Criminal Justice System on the Control of Crime: A Quantitative Approach. *Law and Society Review*, Vol. 9, No. 4. 581–611. DOI: <https://doi.org/10.2307/3053340>
- SHOEMAKER, W. C. – JAMES, C. B. – KING, L. M. – HARDIN, E. – ORDOG, G. J. (1993): Urban Violence in Los Angeles in the Aftermath of the Riots. A Perspective from Health Care Professionals, with Implications for Social Reconstruction. *JAMA*, Vol. 270, No. 23, 2833–2837. DOI: <https://doi.org/10.1001/jama.1993.03510230071038>
- SIMANGAN, D. (2017): Is the Philippine “War on Drugs” an Act of Genocide? *Journal of Genocide Research*, Vol. 20, No. 1. 68–89. DOI: <https://doi.org/10.1080/14623528.2017.1379939>
- SIMITI, M. (2011): *Violence in Riots and Social Movements*. Reykjavík, University of Iceland.
- SIMOR P. (2014): *Evolúciós pszichológia. Pszichopatológia evolúciós kontextusban*. Elérhető: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:zzNVp6ecnNIJ:https://slideplayer.hu/slide/11418883> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- SKARBEEK, D. (2014): *The Social Order of the Underworld: How Prison Gangs Govern The American Penal System*. New York (US-NY), Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199328499.001.0001>
- SLATER, T. (2011): From ‘Criminality’ to Marginality: Rioting Against a Broken State. *Human Geography*, Vol. 4, No. 3. 106–115.
- SMALL, W. – MAHER, L. – LAWLOR, J. – WOOD, E. – SHANNON, K. – KERR, T. (2013): Injection Drug Users’ Involvement in Drug Dealing in the Downtown Eastside of Vancouver: Social Organization and Systemic Violence. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 24, No. 5. 479–487. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2013.03.006>
- SMALLBONE, S. – WORTLEY, R. (2001): Child Sexual Abuse in Queensland: Offender Characteristics and Modus Operandi. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 193.
- SMITH, D. C. (1978): Organized Crime and Entrepreneurship. *International Journal of Criminology and Penology*, Vol. 6, No. 2. 161–177.
- SMITH, T. (2000): ‘Bataille’s Boys’: Postmodernity, Fascists and Football Fans. *British Journal of Sociology*, Vol. 51, No. 3. 443–460. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2000.00443.x>
- SMYTH, R. D. – MCGRAIN, P. N. (2006): *The Nature of Riots: Socioeconomic and Political Conditions Inherent in Collective Action*. Elérhető: <https://pdfs.semanticscholar.org/33c1/47704f971591a873cf2af1ac7714cf9c5ba4.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 15.)
- SPAAIL, R. (2006): *Understanding Football Hooliganism. A Comparison of Six Western European Football Clubs*. Amsterdam, Vossiuspers. DOI: <https://doi.org/10.5117/9789056294458>
- STANTON, B. – GALBRAITH, J. (1994): Drug Trafficking Among African-American Early Adolescents: Prevalence, Consequences, and Associated Behaviors and Beliefs. *Pediatrics*, Vol. 93, No. 6. 1039–1043.
- STOTT, C. – DRURY, J. (2016): Contemporary Understanding of Riots: Classical Crowd Psychology, Ideology and the Social Identity Approach. *Public Understanding of Science*, Vol. 26, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1177/0963662516639872>
- SZABÓ K. (2005): *Pedagógiai és pszichológiai tételek*. Elérhető: http://sac.web.elte.hu/sulaj/pepszi/PePSzi_ujtetelek_2005.doc (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- TAFT, P. – ROSS, P. (1990): American Labor Violence: Its Causes, Character, and Outcome. In WEINER, N. A. – ZAHN, M. A. – SAGI, R. J. eds.: *Violence: Patterns, Causes, Public Policy*. San Diego (US-CA), Harcourt. 174–186.

- TAMBIAH, S. J. (1997): Friends, Neighbors, Enemies, Strangers: Aggressor and Victim in Civilian Ethnic Riots. *Social Science and Medicine*, Vol. 45, No. 8. 1177–1188. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(97\)00024-5](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(97)00024-5)
- TAO, Y. – WU, X. – LI, C. (2014): Rawls' Fairness, Income Distribution and Alarming Level of Gini Coefficient. *Economics E-Journal*, 2014. 09. 13. Elérhető: <https://arxiv.org/abs/1409.3979> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- TAYLOR L. – ZUHUR S. (2006): *The Nexus of Terrorism and Drug Trafficking in the Golden Crescent: Afghanistan*. Carlisle (US-PA), U.S. Army War College.
- TAYLOR, P. (1989): *The Hillsborough Stadium Disaster 15 April 1989: Inquiry by Lord Justice Taylor*. London, The Stationery Office Books.
- THE ECONOMIST (2011): Venezuela's Economy: Medieval Policies. *The Economist*, 2011. 08. 20. Elérhető: www.economist.com/the-americas/2011/08/20/medieval-policies (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- THE GUARDIAN (2018): Riot Police Fire Teargas at Unruly France Fans Celebrating World Cup Final Place. *The Guardian*, 2018. 07. 11. Elérhető: www.theguardian.com/football/video/2018/jul/11/france-fans-celebrate-in-paris-after-side-reaches-the-world-cup-final-video (A letöltés dátuma: 2018. 08. 09.)
- THE TRIBUNE INDIA (2018): Tuticorin Massacre. *The Tribune India*, 2018. 05. 25. Elérhető: www.tribuneindia.com/news/editorials/tuticorin-massacre/594415.html (A letöltés dátuma: 2018. 09. 03.)
- THELWELL, E. (2010): Student Protest: An Ugly Turn to Peaceful Demo. *4News*, 2010. 11. 10. Elérhető: www.channel4.com/news/student-protest-an-ugly-turn-to-peaceful-demo (A letöltés dátuma: 2018. 08. 14.)
- TUNNELL, K. D. (1993): Inside the Drug Trade: Trafficking from the Dealer's Perspective. *Qualitative Sociology*, Vol. 16, No. 4. 361–381. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00989970>
- TURNER, R. H. – KILLIAN, L. M. (1957): *Collective Behavior*. Englewood Cliffs (US-NJ), Prentice-Hall.
- TZVETKOVA, M. – PARDAL, M. – DISLEY, E. – RENA, A. – TALIC, S. – FORBERGER, S. (2016): Strategies for a Risky Business: How Drug Dealers Manage Customers, Suppliers and Competitors in Italy, Slovenia and Germany. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 31. 90–98. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2016.04.012>
- UNODC (2004): *United Nations Convention Against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*. New York (US-NY), United Nations. Elérhető: www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/UNITED_NATIONS_CONVENTION_AGAINST_TRANSNATIONAL_ORGANIZED_CRIME_AND_THE_PROTOCOLS_THERETO.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 09. 13.)
- UNODC (2007): *Monitoring of Drug Flow in Afghanistan*. Vienna, United Nations Office on Drugs and Crime. Elérhető: www.unodc.org/documents/afghanistan/Counter_Narcotics/Drug_flow_final_report_SR.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 17.)
- UNODC (2010): *The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment*. Vienna, United Nations Office on Drugs and Crime.
- UNODC (2017): *Afghanistan Opium Survey*. Vienna, United Nations Office on Drugs and Crime. Elérhető: www.unodc.org/documents/crop-monitoring/Opium-survey-peace-security-web.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 17.)
- UNODC (s. a.): *Organized Crime*. Elérhető: www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro.html (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)

- USEEM, B. (1998): Breakdown Theories of Collective Action. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, No. 1. 215–238. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.215>
- VACCARINO, F. (2007): Drug Abuse, Addiction and Youth: A Neuroscience Perspective. In *Substance Abuse in Canada: Youth in Focus*. Ottawa (CA-ON), Canadian Centre on Substance Abuse.
- VAN DUNN, M. (2012): The Drugs Industry and Peasant Self-Defence in a Peruvian Cocaine Enclave. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 23, No. 6. 442–448. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2012.01.007>
- VAN DUYNE, P. C. (1993): Organized Crime and Business Crime-Enterprises in the Netherlands. *Crime Law and Social Change*, Vol. 19, No. 2. 103–142. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01915552>
- VAN DUYNE, P. C. (2000): Mobsters are Human Too: Behavioural Science and Organized Crime Investigation. *Crime Law and Social Change*, Vol. 34, No. 4. 369–390. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1026579823785>
- VAN HAM, P. – KAMMINGA, J. (2006): Poppies for Peace: Reforming Afghanistan's Opium Industry. *The Washington Quarterly*, Vol. 30, No. 1. 69–81. DOI: <https://doi.org/10.1162/wash.2006-07.30.1.69>
- VARESE, F. (2010): What is Organized Crime? In VARESE, F. ed.: *Organized Crime: Critical Concepts in Criminology*. London, Routledge. 11–33.
- VASKUTI A. (2010): *Elkövetők*. Elérhető: www.vaskuti.hu/doc/09%20Elkovetok.doc (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- VAUGHN, M. G. – SALAS-WRIGHT, C. P. – DELISI, M. – SHOOK, J. J. – TERZIS, L. (2015): A Typology of Drug Selling among Young Adults in the United States. *Substance Use and Misuse*, Vol. 50, No. 3. 403–413. DOI: <https://doi.org/10.3109/10826084.2014.984850>
- VENKATESH, S. (2008): *Gang Leader for a Day: A Rouge Sociologist Crosses the Line*. London, Allen Lane.
- VIGIL, J. (2003): Urban Violence and Street Gangs. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 32, No. 1. 225–242. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.32.061002.093426>
- VIGIL, M. (2016): The Structure and Psychology of Drug Cartels. *The Cipher Brief*, 2016. 06. 15. Elérhető: www.thecipherbrief.com/column_article/the-structure-and-psychology-of-drug-cartels (A letöltés dátuma: 2018. 10. 18.)
- VINKERS, D. J. – DE BEURS, E. – BARENDREGT, M. – RINNE, T. – HOEK, H. W. (2011): The Relationship between Mental Disorders and Different Types of Crime. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 21, No. 5. 307–320. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.819>
- VORRATH, J. (2015): *Organized Crime and Development*. Berlin, SWP Research Paper.
- WACQUANT L. (1999): 'Suitable Enemies': Foreigners and Immigrants in the Prisons of Europe. *Punishment and Society*, Vol. 1, No. 2. 215–222. DOI: <https://doi.org/10.1177/1462474992227784>
- WADDINGTON, D. – JOBARD, F. – KING, M. (2009): *Rioting in the UK and France: A Comparative Analysis*. Devon, Willan.
- WARD, C. – BYRD, W. (2004): *Afghanistan's Opium Drug Economy* (SASPR Working Paper Series). Elérhető: <http://documents.worldbank.org/curated/en/158651468767124612/pdf/311490PA-PER0AF100SASPR0no051Dec0171.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 10. 18.)
- Warrior. Crowd Control and Riot Manual* (s. a.). Elérhető: <https://archive.org/details/WarriorCrowd-ControlRiotManual> (A letöltés dátuma: 2018. 09. 04.)
- WASSER, S. K. – TORKELSON, A. – WINTERS, M. – HOREAUX, Y. – TUCKER, S. – OTIENDE, M. Y. – SITAM, F. A. T. – BUCKLETON, J. – WEIR, B. S. (2018): Combating Transnational Organized Crime by Linking Multiple Large Ivory Seizures to the Same Dealer. *Science Advances*, Vol. 4, No. 9. DOI: <https://doi.org/10.1126/sciadv.aat0625>

- WEBER, E. U. – BLAIS, A. – BLETZ, N. E. (2002): A Domain-Specific Risk Attitude Scale: Measuring Risk Perceptions and Risk Behaviors. *Journal of Behavioral Decision Making*, Vol. 15, No. 4. 263–290. DOI: <https://doi.org/10.1002/bdm.414>
- WEDDLE, C. – WYSS, J. (2017): Slingshots vs. Shotguns: Venezuela's 'Youth Resistance' Takes on the Government. *Miami Herald*, 2017. 07. 11. Elérhető: www.miamiherald.com/news/nation-world/world/americas/venezuela/article160763494.html (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- WIJGMAN, M. – WEERMAN, F. – BIJLEVELD, C. – HENDRIKS, J. (2015): Group Sexual Offending by Juvenile Females. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 27, No. 3. 335–356. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063214561685>
- WILLIAMS, P. – CLARKE, B. (2015): *Dangerous Associations: Joint Enterprise, Gangs and Racism*. London, Center for Crime and Justice Studies.
- WOODY, C. (2016): The Philippines' President Has Declared a War on Drugs, and It's Turned Normal People into Hired Killers. *Business Insider*, 2016. 09. 05. Elérhető: www.businessinsider.com/philippines-vigilante-drug-killings-2016-9 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 23.)
- YOUNG, H. – VONBERG, J. (2018): France Celebrates World Cup Success: The Good, the Bad and the Ugly. *CNN Sport*, 2018. 07. 16. Elérhető: <https://edition.cnn.com/2018/07/16/football/world-cup-win-paris-celebrations-clashes-intl-spt/index.html> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 09.)
- ZEMBROSKI D. (2011): Sociological Theories of Crime and Delinquency. *Journal of Human Behaviour in the Social Environment*, Vol. 21, No. 3. 240–254. DOI: <https://doi.org/10.1080/10911359.2011.564553>

Ajánlott irodalom

- BARABÁSI A. L. (2017): *A hálózatok tudománya*. Budapest, Libri.
- FOGARASI M. – KOVÁCS I. – SZEDLÁK P. (2013): A résztvevők valósága: 2006. szeptember 18., október 23. II. rész. *Belügyi Szemle*, 61. évf. 9. sz. 58–74.
- FOGARASI M. (2005): A rendőri oktulajdonítások szociális reprezentációi. *Pszichológia*, 25. évf. 1. sz. 27–69.
- FEHÉR L. (2005): *Nemzetközi emberkereskedelem*. Budapest, MTA Jogi Tudományi Intézet.
- IRK F. – FINSZTER, G. (2001): Gazdasági-társadalmi változások, a bűnözés új kihívásai. Szervezett bűnözés Kelet-Közép-Európában, az Európai Unió peremén. *Kriminológiai tanulmányok*, 38. kötet. 11–59.
- KIRIPOVSZKY Cs. (2007): Az emberkereskedelem és a szervezett bűnözés kapcsolata a prostitúció tükrében. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 2007/8. 75–81.
- KRÁNITZ M. (1995): Korrupció – szervezett bűnözés. *Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv: kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*, 32. kötet. 82–113.